

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Katedra studií občanské společnosti

Bc. Tereza Vohralíková

**Social cirkus a využití empowermentu při práci se skupinami s rizikem
vyloučení**

Diplomová práce

Vedoucí práce:
Mgr. Dana Moree, Dr.

Praha 2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

Poděkování

Děkuji především vedoucí této práce Mgr. Daně Moree, Dr. za trpělivost, konstruktivní kritiku a pomocnou ruku při psaní této diplomové práce. Děkuji také organizacím, které mě vřele přijaly a poskytli mi veškeré potřebné zázemí a pomoc v průběhu realizace výzkumu.

Obsah

1	Úvod	7
1.1	Úvod do tématu – definice pojmů	8
1.1.1	Občanská společnost	10
1.1.2	Občanská společnost a vzdělávání	12
1.1.3	Neformální vzdělávání	12
1.1.4	Sociální Inkluze.....	13
1.1.5	Sociální Exkluze.....	14
2	TEORIE POSÍLENÍ – EMPOWERMENT	15
2.1	Občanská společnost a fenomén empowermentu	15
2.2	Empowerment jako multidimenzionální konstrukt	17
2.3	Empowerment v komunitě (Maton)	18
2.4	Koncept empowermentu a jeho aktéři	20
3	SOCIAL CIRKUS	21
3.1	Social cirkus – historický vývoj a kořeny	24
3.2	Social cirkus ve světě	26
4	VÝZKUMY V OBLASTI SOCIAL CIRKUSU	27
4.1	University of Tampere – Pozitivní dopady social cirkusu	27
4.2	Výzkum AYCO	31
4.3	Social cirkus a vliv na rozvoj komunit	34
5	METODOLOGICKÁ ČÁST	36
5.1	Výzkumná otázka	36
5.2	Výzkumná metoda - Kvalitativní výzkum	38
5.3	Výzkumná strategie	43
5.4	Operacionalizace	45
5.4.1	Psychologický empowerment.....	45
5.4.2	Prvky empowermentu	45
5.4.3	Teorie změny.....	46
5.5	Technika sběru dat	46
5.6	Výběr výzkumného vzorku	47
5.6.1	Výběr výzkumného vzorku – role aktérů	49
5.7	Analýza dat	50
6	EMPIRICKÁ ČÁST	51
6.1	Průběh výzkumu	51
6.2	PSYCHOLOGICKÝ EMPOWERMENT – ZAMĚŘENÍ	52

6.3	PRVKY EMPOWERMENTU	58
6.4	TEORIE ZMĚNY	64
7	ZÁVĚR	68
7.1	Diskuze	75
8	<i>Použitá literatura</i>	86

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá oblastí social cirkusu, který formou kreativního vyjádření pracuje se skupinami s rizikem vyloučení. Cílem práce je zmapovat projekty social cirkusu v České republice a ve Španělsku, ve vztahu k fenoménu empowermentu při práci se skupinami s rizikem vyloučení a to především z hlediska zaměření projektů social cirkusu, způsobu, jakým s empowermentem pracují a za jakým účelem a následnou komparaci získaných dat s existujícími výzkumy a teoriemi empowermentu. Diplomová práce tedy nabízí vhled do současného stavu oblasti social cirkusu a jejího propojení s občanskou společností formou empowermentu osob s rizikem vyloučení.

Abstract

The master thesis deals with the area of social circus, which works with groups with risk of exclusion in the form of creative expression. The aim of the thesis is to map social circus projects in the Czech Republic and Spain, in relation to the phenomenon of empowerment in working with groups at risk of exclusion, especially in terms of social circus projects, the way they work with empowerment and for what purpose and subsequent comparison of gathered data with existing research and empowerment theories. The thesis therefore offers an insight into the current state of social circus and its connection with civil society by empowerment of people at risk of exclusion.

Klíčová slova: Empowerment, Social cirkus, sociální inkluze, občanská společnost

Key words: Empowerment, Social circus, social inclusion, civil society

1 Úvod

Diplomová práce se zabývá v České republice málo probádaným tématem social cirkusu ve spojení s fenoménem empowermentu. Tento obor je u nás poměrně mladý, nicméně získává si stále větší pozornost díky pozitivním účinkům této praxe. Motivací pro volbu tohoto tématu byla vlastní dlouholetá praxe v oblasti nového cirkusu, který pro mě získal nový přesah v momentě, kdy jsem se seznámila s jeho u nás ne příliš známou odnoží s názvem social cirkus. V rámci zahraniční stáže ve Španělsku a možnosti zúčastnit se několik projektů social cirkusu v Čechách jsem se rozhodla formou diplomové práce zmapovat jakým způsobem social cirkus pracuje a jaká je jeho role v rámci organizací občanské společnosti.

Průsečíkem těchto dvou oblastí – tedy social cirkus a občanská společnost – se stal fenomén empowermentu, který je charakteristický oběma. Práce je tedy rozdělena do třech bloků – jednak nabízí teoretická východiska a přehled současného stavu výzkumu v oblasti social cirkusu, který pomáhá formulovat hlavní a vedlejší výzkumné otázky. V druhé části pak nabízí osobní výpovědi respondentů pracujících v oblasti social cirkusu a třetí část uzavírá analýza získaných dat a jejich komparace s teoretickými východisky, doplněná o osobní zkušenost z pozorování social cirkus projektů. Cílem diplomové práce je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku . „*Jakým způsobem pracují projekty social cirkusu s fenoménem empowermentu při práci se skupinami s rizikem vyloučení?*“ K zodpovězení budou sloužit kritéria vzešlá z rešerše teorie a realizovaných výzkumů, která rozdělí fenomén empowermentu do tří oblastí – zaměření, prvky empowermentu a prostředí. Tedy zjednodušeně řečeno na koho jsou projekty zaměřeny, s jakými prvky empowermentu pracují, jakou formou a za jakým účelem.

Výsledkem tohoto výzkumu pak bude analýza získaných dat a komparace shodných či naopak rozporných částí ve vztahu k teoretickým východiskům. Díky možnosti získání dat nejen z českého prostředí, ale i ve Španělsku, kde je tradice social cirkusu delší věří, že práce může nabídnout zajímavé srovnání v postupech, které social cirkus volí a zda novost těchto projektů v České republice se nějakým způsobem odráží v odlišných přístupech, metodách. Výzkum si neklade za cíl rozsáhlou studii tohoto fenoménu a kvantitativní měření výstupů těchto projektů, která v našem prostředí zatím není ani možná, ale nabízí vhled do současného stavu a klade si za cíl prozkoumat social cirkus a jeho vztah k fenoménu empowermentu a nastolit tak téma k dalším výzkumům v oblasti social cirkusu a jeho role v rámci občanské společnosti.

1.1 Úvod do tématu – definice pojmů

Téma empowermentu a inkluze je nedílnou součástí zaměření organizací občanské společnosti v Čechách již mnoho let. Problematika začleňování minoritních skupin byla středem zájmu OOS již v období komunismu, kdy se zaměřovala především na romskou menšinu, jak dokládá např. Charta 77 (Moree, in Skovajsa, 2010). Zároveň je patrné také široké zapojení OOS v oblasti výchovy mládeže. V tomto směru je možné zmínit např. celosvětovou organizaci YMCA nebo v českém prostředí založení střešní organizace Česká rada dětí a mládeže v roce 1998, která spojuje neziskové organizace zabývající se prací s mládeží. Když se na přelomu tisíciletí začalo v našem prostředí mluvit o inkluzi ve vzdělávacím systému, byly to právě organizace občanské společnosti, které se tímto tématem jako první začaly systematicky zabývat a nabízet nové možnosti inkluzivní formální i neformální výchovy (Moree, in Skovajsa, 2010). S tím, jak se vyvíjí pohled na inkluzi včetně jejího začlenění do zákonných norem občanská společnost, objevují se nové formy inkluzivního a neformálního vzdělávání, často převzaté z praxe v cizině, které určitým způsobem suplují vzdělávání formální, jemuž tento aspekt často schází. Jednou z takových nových forem je právě social cirkus (Jarchovský, 2013). V rámci této práce se budu držet mezinárodního označení „social cirkus“ bez českého překladu slova „social“ a to především z toho důvodu, že český překlad tohoto slova by byl „sociální“ což dle mého názoru příliš inklinuje k sociální práci, která je však jen jedním z mála komponentů social cirkusu a tak by mohlo docházet přílišnému k spojování s oblastí, která není předmětem výzkumu. Také v prvotní fázi výzkumu tématu jsem na český překlad v podstatě nenarazila a i pracovníci v dané oblasti, se kterými jsem přišla do styku výraz „sociální“ cirkus nepoužívali.

Oblast social cirkusu je určitým typem občanské angažovanosti za účelem inkluze a neformálního vzdělávání mládeže, která dopomáhá k začleňování mladých lidí aktivním způsobem do společnosti (Jarchovský, 2013, str. 26). Tato oblast souvisí s představou o tom, co je to být „dobrý občan“, nebo co znamená občanská angažovanost, tedy atributy občanské společnosti. V tomto smyslu se nabízí hned několik typologií, kam je možné social cirkus zařadit. Tak například Westheimer a Kahne dělí tři typy občanskosti neboli dobrého občanství. První individuálně zodpovědný občan (např. třídění odpadu, darování krve), dále participativní občanství (výchovné a komunitní aktivity, součásti organizací OOS) a občan orientovaný na spravedlnosti (snahy o sociální změnu, sociální rovnost). V tomto dělení zaujímá social cirkus pozici mezi participativní a na spravedlnost orientovanou občanskou angažovaností (Westheimer, Kahne, 2008). Dalším příkladem může být studie občanské

angažovanosti v ČR z roku 2015, která vznikla ve spolupráci s Centrem občanského vzdělávání. Tato studie identifikovala v českém prostředí čtyři formy občanské angažovanosti dle jejího obsahu – dárcovství, přesvědčování, komunikace s politiky či autoritami a konkrétní činnost. Právě do poslední kategorie můžeme zařadit social cirkus, jak dokládá sama definice. Jedná se o „...výchovné a zájmové aktivity, péče o lidi i zvířata, umělecké aktivity, specializované služby; blízké je také vystoupení na schůzi) – tyto způsoby angažovanosti jsou používané především při vzdělávacích a volnočasových aktivitách (výchova, sport, volnočasová činnost, spolková činnost, společenský život, tradice a umění“ (COV, 2015¹).

Propojení social cirkusu s občanskou společností pak dle mého názoru také dobře dokládá následující citace z publikace vytvořené největší novocirkusovou společností na světě Cirque du Soleil: „Social cirkus je inovativní přístup, který využívá cirkusového umění jako nástroje k sociální intervenci. Zaměřuje se na nejruznější ohrožené skupiny žijící v těžkých osobních a sociálních podmínkách. Prioritou social cirkusu není pouze předávání cirkusových technik, ale klade důraz na rozvoj osobnostních a sociálních dovedností. Social cirkus je účinná metoda pro dosažení sociální změny, pomáhá marginalizovaným osobám nalézt místo v komunitě a tuto komunitu svým talentem obohatit“ (Cirque du Soleil, online publikace²). Mnohé zahraniční výzkumy spolehlivě dokazují pozitivní dopad social cirkusu při práci s rizikovou mládeží ve snaze o inkluzi a neformální vzdělávání, které napomáhá rozvíjení schopností mládeže, o kterých bude dále řeč v teoretické části práce (University of Tempere, 2013, AYCO SEL study 2017, aj.).

Než se pustím do rozboru teoretických východisek, která se s fenoménem empowermentu pojí, považuji za důležité nejprve definovat pojmy, jež se k danému fenoménu a tématu social cirkusu bezprostředně pojí. Nejprve je třeba definovat občanskou společnost jako sektor, v němž se empowerment nejčastěji objevuje jako nástroj i cíl při práci se skupinami s rizikem vyloučení. Dalším tématem je neformální vzdělávání, které se pojí s oblastí social cirkusu a zároveň velmi často v rámci svých aktivit využívá právě forem empowermentu. Abychom mohli také porozumět, co projekty social cirkusu obsahují a jakým způsobem se v nich empowerment objevuje, je třeba si dále vydefinovat pojmy sociální inkluze a sociální exkluze. Pokud by totiž neexistovala exkluze určité skupiny, není empowermentu třeba a hovořili bychom spíše o osobnostním růstu, a naopak bez inkluze zase

¹ Centrum občanského vzdělávání. 2015. *Občanská angažovanost 2015 – mapa české společnosti z hlediska občanské angažovanosti*. [online]. Praha: Centrum občanského vzdělávání [cit. 28. 4. 2018.]. Dostupné z: <http://www.obcanskevzdelavani.cz/obcanska-angazovanost-2015-novy-vyzkum>

² <https://www.cirquedusoleil.com/citizenship>, Dostupné dne 12. 4. 2018

není empowermentu plně dosaženo, jelikož jednou z hlavních složek a cílů, jak bude diskutováno níže, je i aktivní participace jednotlivců ve skupině/komunitě/společnosti.

1.1.1 Občanská společnost

Definice občanské společnosti je mnoho a neexistuje pouze jedna správná, která by obsáhla všechny aspekty občanské společnosti. V této práci budu pracovat s definicí občanské společnosti jako prostoru pro dobrovolné sdružování lidí, sdílení hodnot a vytváření sítí vztahů, jak o občanské společnosti hovoří např. Walzer. Jedná se o prostor mezi rodinou, trhem a státem, který reprezentuje síť sdružení a iniciativ občanské angažovanosti, což může mít jak formální – institucionální podobu stejně jako podobu neformálních jednotlivých aktivit. Smyslem občanské společnosti je dobrovolné sdružování za účelem vyjádření svých postojů, hodnot, přesvědčení a vlastní seberealizace.

Občanská společnost hrála a stále hraje roli inkluzivního prostředí poskytující možnost seberealizace skupinám, kterým se mimo toto prostředí nedostává prostoru k vyjádření, tedy skupinám, které jsou nějakým způsobem sociálně vyloučeny a dochází tak k odstraňování sociálních a ekonomických rozdílů (Kymlicka, 2001). Občanská společnost usiluje o aktivní občany, přičemž jejím hlavním posláním je šíření občanských a demokratických hodnot prostřednictvím vzdělávání a aktivit, které jsou nositeli hodnot tolerance, seberealizace, inkluze a svobodného sdružování.

Aktivity občanské společnosti jsou pak formou občanské angažovanosti. Pro definici pojmu občanská angažovanost a jeho propojení s výzkumem, který je předmětem této diplomové práce, jsem zvolila článek z časopisu „*American Educational Research Journal*“ s názvem „*What Kind Of Citizen, The Politics Of Educating For Democracy*“, jehož autory jsou Joel Westheimer a Joseph Kahne, a to především z důvodu, že dobře ilustruje rozličné způsoby občanské participace, které nejsou limitovány pouze přímou politickou účastí ve společnosti. Jak autoři upozorňují, demokracie a občanství není jednotný koncept a existuje mnoho přístupů k chápání těchto pojmů od tradičních, kde je výchova k demokracii chápána jako výuka politických procesů, až po „pokročilé“, kde je naopak kladen důraz na pochopení sociálních procesů, sociální změny či aktivní přístup jedinců k politice a dění ve společnosti (Khane, Westheimer, 2004, str. 238-239).

Ve svém výzkumu pak autoři definují tři typy občanství: První typ autoři nazývají Osobně odpovědný, který je charakterizován především vlastním postojem k demokracii, jako je např. odpovědné chování ve své komunitě, jež může být demonstrováno například

placením daní, tříděním odpadu, dobrovolnickou činností v případě krizové situace, darováním krve atp. Aktivity, které mají za cíl vytváření osobně odpovědných občanů, se zaměřují především na budování charakteru a vzdělávání v osobní zodpovědnosti. Druhým typem je Aktivní občan, který se vyznačuje především aktivním členstvím v organizacích, účasti na dosahování cílů organizace a znalostí vládních struktur. Předpokladem je zde aktivní občan, který se ujímá vedení pro dosažení sociální změny. Vzdělávací programy se pak soustředí na výchovu k aktivnímu občanství a na znalost politického systému a jeho institucí. Třetím typem je pak na spravedlnost orientovaný občan, který se vyznačuje především vlastním úsilím v nalézání sociálních nerovností, diskuzí o příčinách, přičemž předpokladem je zde přístup, že pro odstranění těchto nerovností je třeba debaty a změny zavedených struktur, které tyto nerovnosti vytvářejí. Vzdělávání v modu na spravedlnost orientovaných občanů je pak zaměřeno na takové aktivity, které vyhledávají sociální nerovnosti, zkoumají jejich příčiny a na základě těchto pak konají. Vedou tedy k analýze a kritickému myšlení (Khane, Westheimer, 2004, str. 240-243).

Z daných definic lze určit, že právě projekty social cirkusu je možné zahrnout do oblasti jak participativního (díky jejich aktivnímu působení v rámci občanské společnosti), tak na spravedlnost orientovaného modelu, jelikož tyto projekty jsou zaměřeny na nerovnosti ve společnosti s cílem určit jejich příčiny a dále s nimi pracovat.

Oba tyto modely mají za cíl určitou změnu ve společnosti. Pracují s prvotní nerovností a kladou si za cíl řešení těchto nerovností ve společnosti. Z toho důvodu je také třeba zodpovědět otázku, co to je sociální změna? Neboli jak by měl vypadat výsledek iniciativ odpovídajících participativnímu a na spravedlnost orientovanému modelu občanské angažovanosti.

Sociální změnou se rozumí změna ve společnosti, přesněji změna společenského systému vlivem například politických či kulturních okolností. Podle Parsonse, který se v tomto směru řadí mezi funkcionalisty, takovou změnu může vyvolat buď střet dvou rozdílných společností, nebo je generována přímo zevnitř dané společnosti. Cílem této změny pak má být především sociální stabilita ve společnosti. Sociální změna byla původně spojována s historickými událostmi, jako je průmyslová revoluce, vliv má však také náboženství, kultura, změny v populaci a inovace. Jedná se tedy o proces destabilizace společnosti vlivem vnitřních, nebo vnějších okolností, který vede ke změně organizace společnosti (Jandourek, 2012).

1.1.2 Občanská společnost a vzdělávání

Social circus svými aktivitami jednoznačně spadá do oblasti vzdělávání, jedná se totiž o učení novým dovednostem, zkušenostem a zároveň i jisté formě socializace. Z toho důvodu je třeba vymezit vztah mezi občanskou společností a vzděláváním.

Propojení občanské společnosti a vzdělávání akcentoval například Kymlicka, který ve svém liberálně-egalitářském pohledu předkládá model propojení všech sfér společnosti – rodina, stát, škola, organizace občanské společnosti, mající každá své limity, se systémem veřejného vzdělávání, kde by se žáci učili nejen kritickému myšlení, ale i základním hodnotám aktivního občanství (Kymlicka, 2002). Vzdělání a vzdělávání k aktivnímu občanství se tak především od 90. let stává nedílnou součástí aktivit a poslání občanské společnosti, a to i v návaznosti na trend globalizace a vytváření multikulturních společností, s kterými přichází také potřeba vzdělávání k toleranci a přijetí rozdílných kulturních či etnických odlišností (Banks, 2004).

Dle výše zmíněného by se vztah občanské společnosti a vzdělávání dal shrnout následující analogií. Občanská společnost potřebuje demokratický stát a naopak, bez demokratického státu se nemůže občanská společnost plně rozvinout. V demokratickém státě je pak v zájmu jak státu, tak občanské společnosti výchova občanů k aktivní participaci a předávání demokratických hodnot, aby byla demokracie dlouhodobě udržitelná. V tomto hraje zásadní úlohu právě vzdělávání, díky kterému se lidé učí sdíleným demokratickým a morálním hodnotám společným jak státu, tak občanské společnosti. A právě hodnoty občanské společnosti, jako je participace, spravedlnost, rovnost, inkluze, seberealizace, demokracie či tolerance, jsou hodnotami, které jsou pro aktivní občany nezbytné. V této analogii se tedy stát a občanská společnost propojují s cílem vychovávat aktivní občany a zdravou demokratickou společnost, jak o tom mluví například Banks (Banks, 2004). Jak je zřejmé z výše uvedeného v procesu, vytváření zdravé občanské společnosti a aktivního občanství jsou právě demokracie, vzdělávání a občanská společnost klíčovými hráči, stejně jako v procesu integrace jedince do společnosti.

1.1.3 Neformální vzdělávání

Jelikož aktivity social circusu v současné době nejsou v našem prostředí součástí struktury formálního vzdělávání, je na ně pohlíženo spíše jako na volnočasové aktivity spadající do oblasti neformálního vzdělávání. Vzdělávání v rámci občanské společnosti v našem prostředí

není v současné době zcela propojeno se systémem veřejného školství, proto tyto aktivity občanské společnosti často spadají spíše do oblasti neformálního vzdělávání.

Neformální vzdělávání je typem vzdělávání zaměřující se na dovednosti a motivaci jedince, které se zpravidla uskutečňuje mimo oficiální vzdělávací instituce. Toto učení je často spojováno také s pojmem celoživotní učení, které OECD definovala v roce 2000 neformální vzdělávání takto: „Učení pod tímto úhlem pohledu spojuje individuální i společenský rozvoj ve všech směrech i prostředích - v rámci formalizovaném, ve školských institucích, v zařízeních odborné přípravy, terciárním vzdělávání, vzdělávání dospělých, a také v prostředí neformálním, tedy doma, v práci a v jiných společenských celcích. Jedná se o systémový přístup: zaměřuje se na standardy vědomostí a dovedností, které platí pro všechny bez ohledu na věk. Zdůrazňuje potřebu všechny děti od nejútlejšího věku připravovat a motivovat k učení po celý život a koordinovat snahy o zajištění příslušných možností pro všechny dospělé, ať zaměstnané, či nezaměstnané, kteří se potřebují rekvilifikovat, případně postoupí na vyšší kvalifikační stupeň.“³

Charakteristickými znaky neformálního vzdělávání jsou dobrovolnost, to znamená dobrovolná participace jak „školících“, tak účastníků, důraz na aktivní občanství, které je cílem těchto aktivit. Takto pojmávané neformální vzdělávání reaguje na aktuální situace a odlišné prostředí a rovnými příležitostmi zpřístupňuje tyto aktivity všem bez rozdílu. Cílem pak není získání nějakého oficiálního titulu či diplomu, ale získání nových dovedností.

Neformální vzdělávání se také zařazuje do oblasti volného času, jelikož se uskutečňuje zpravidla mimo formální vzdělávací systém, tedy instituci školy. V rámci tohoto pojetí se stává důležitým prvkem rozvoje osobnosti, protože

způsob trávení volného času je jedním z aspektů ovlivňujících charakter a dovednosti, které vedou k aktivnímu občanství (Jarchovský, 2013).

1.1.4 Sociální Inkluze

Jak již bylo zmíněno výše, jednou z hlavních hodnot občanské společnosti je inkluze, což je pojem často zmiňovaný v souvislosti s globalizací společností a s jejich multikulturní skladbou. Zároveň je to pojem často se opakující v dostupných studiích či projektech zabývajících se social cirkusem, proto považují za důležité pojem vysvětlit. V této souvislosti

³ Andromedia.cz – Databanka dalšího vzdělávání: <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/celozivotni-uceni-vzdelavani>

se stalo inkluzivní vzdělávání nebo vzdělání k inkluzi jedním z hlavních posláních organizací občanské společnosti. Občanská společnost v tomto smyslu poskytuje prostor i těm skupinám, kterým v rámci jiných institucí často není věnována pozornost a ocitají se tak v situaci sociálního vyloučení.

Inkluzí je míněno začlenění všech jednotlivců v rámci dané společnosti bez ohledu na jejich individuální rozdíly. V každé společnosti jsou jedinci, kteří jsou nějakým způsobem vlivem různých okolností vyloučeni z většinové společnosti. Inkluze je pak snaha zmírnit dopady takového vyloučení, tedy protipól exkluze. Typů inkluze je více, v této práci se však zaměřuji na inkluzi občanskou, čímž se rozumí snaha zapojit jednotlivce do života v komunitě, ve které žijí a umožnit jim stát se tak aktivními občany (Bartoňová, 2005).

Inkluze je často spojována s inkluzivním vzděláváním ve školství, tedy v oficiálních institucích vzdělávacího systému, kde je cílem rovnocenné zapojení žáků z různých sociálních skupin v rámci oficiální výuky. Aby byla takováto inkluze funkční, je třeba zapojení všech aktérů v rámci vzdělávacího systému od státních institucí až po žáky samotné (Moree, 2013). Jak již bylo zmíněno, tato práce se nezaměřuje na inkluzi v rámci formálního vzdělávacího systému, ale naopak v rámci neformálního vzdělávání.

Je také třeba rozlišit termín inkluze a integrace. Integrací se míní především začlenění různých skupin do většinové společnosti s tím, že rozdíly mezi skupinami přetrvávají a jsou okolím vnímány. Naopak inkluze znamená začlenění různých skupin tak, že se mění či snižuje vnímání kulturních rozdílů a jednotliví aktéři jsou si rovni a jsou rovnocenně zapojeni do vzdělávacího systému (Bartoňová, 2005).

1.1.5 Sociální Exkluze

Pro komplexní pochopení a charakteristiku osob, na něž se social circus zaměřuje, je vedle pojmu inkluze třeba také nastínit opak tohoto jevu, tedy sociální exkluzi, jelikož právě ta stojí na počátku projektů zabývajících si social circusem. Sociální exkluze bývá často spojována s chudobou, nicméně jak ukazují studie, jedná se o dva rozdílné pojmy. Jednak chudoba je jednodimenzionální, jelikož se vztahuje pouze k jednomu aspektu, kterým je nedostatek zdrojů, zatímco sociální exkluze je pojmem multidimenzionálním vztahujícím se k různým formám deprivace. Jednak je zde také rozdíl v dynamice, kde chudoba je pojem statický, kdežto sociální exkluze má svou dynamiku.

Sociální exkluzi definuje pět faktorů: 1) Není zaměřena na jeden faktor, kterým je např. příjem, ale sestává z mnoha indikátorů životní úrovně, 2) Jak již bylo zmíněno, sociální

exkluze má také svou dynamiku – jedná se o určitý proces doprovázený různými faktory, které mohou zapříčinit sociální vyloučení jedince či skupiny, nebo naopak způsobí, že se tento jedinec či skupina ze sociálního vyloučení vymaní, 3) Sociální exkluze není způsobena pouze individuálními omezeními či nedostatkem zdrojů, ale také spojena s omezeným přístupem ke zdrojům v komunitě, nebo nedostatkem komunitních zdrojů, 4) Je spojena s interakcí jedinců ve společnosti, jelikož zpravidla zahrnuje nerovnocennou sociální participaci stejně jako nedostačující sociální integraci, 5) zahrnuje diskontinuitu mezi jednotlivcem a zbytkem společnosti (Tsakloglou, Papadopoulos, 2001, str. 3). Na rozdíl od pojmu chudoba, který bývá spojován se sociální exkluzí, se spíše jedná o sféru možností než materiálních komodit.

2 TEORIE POSÍLENÍ – EMPOWERMENT

Pojem Empowerment má širokou škálu definic, které se nejčastěji objevují v oblasti sociální práce či sociální politiky. Pro účely této práce nejprve nastíním několik teorií empowermentu, které se nejlépe vztahují k tématu práce, ačkoli ne všechny budou zohledněny ve výzkumné části práce. Avšak pro co nejkompaktnější pochopení daného fenoménu je důležité nejprve představit empowerment v co možná nejširší podobě. Tento fenomén se dotýká jak jedinců, tak skupiny či okolí a může obsahovat vnitřní i vnější procesy. V této části je proto nabídnut výčet teoretických přístupů, přičemž ve výzkumné části je pak podrobněji diskutováno zdůvodnění vybraného teoretického východiska.

2.1 Občanská společnost a fenomén empowermentu

Empowerment lze do češtiny přeložit jako posílení nebo sebe-posilování. Tento překlad plně nevystihuje podstatu tohoto pojmu, a proto se v této práci přidržím původního znění. Empowerment jako koncept je určitý druh moci, který je však spíše povahy formální než věcné a získání takové moci podléhá spíše určité vyšší vnější advokacii nežli nějakému souboji. Nejedná se například u ideologií o jakýsi zápas lidí na nižších úrovních společnosti, o nabytí moci či statusu. Empowerment jako koncept se řadí spíše do oblasti politické filozofie. Použití termínu empowerment se řadí do období 60. let a do souvislosti například s hnutími za ženská práva, tedy do období, kdy pojmy jako rovnost, spravedlnost a svoboda byly hlavním posláním politických i společenských nepokojů. V této souvislosti se začal používat pojem

empowerment ve smyslu posílení moci v určitém smyslu vyloučených sociálních skupin, neboli umožnění těmto skupinám podílet se na moci a rozhodovacích procesech (Mohanty, 1995).

V 90. letech se pak diskuze odvíjí především od ekonomického růstu a rozvoje a pojem empowerment je spíše spojován právě s ekonomickým růstem nežli se sociální spravedlností. Nicméně jak cituje ve svém článku Mohanty, pojem empowerment byl stále opakujícím se pojmem, jak dokládá úryvek ze světového summitu pro sociální rozvoj v Kodani v roce 1995: „Jak v případě ekonomických tak sociálních podmínek jsou nejefektivnějšími takové investice a politika, které posilují (empower) lidi k maximalizaci svých kapacit, zdrojů a příležitostí“ (Mohanty, 1995). Deklarace vzniklá z tohoto summitu pak jasně spojovala právě koncept empowermentu s živě diskutovaným procesem ekonomické globalizace. V jiné části prohlášení se pak hovoří k fenoménu takto: „Empowerment vyžaduje plnou participaci lidí v procesu formulace, implementace a evaluace rozhodnutí, která určují funkčnost a především blahobyt společnosti“. Autor v tomto kontextu hovoří o empowermentu jako o nástroji posilování vlastních kapacit, kterého může být dosaženo pouze plnou účastí občanů a podotýká, že právě toto posilování je zásadní pro „osvobození utlačovaných“ (Mohanty, 1995, str. 1434). Deklarace také jasně spojuje občanskou společnost s pojmem empowerment když říká, že pouhá deklarace participace sociálně vyloučených nevede ke zmiňovanému empowermentu, ale je třeba vytvořit jasný politický, právní a institucionální rámec, který akcentuje rovnost a spravedlnost, lidská práva a eliminaci diskriminace a který „rozvíjí partnerství mezi státem a svobodnými, reprezentativními organizacemi občanské společnosti“. A dále se zavazuje k podpoře participace občanů prostřednictvím „decentralizovaných, volně vedených veřejných institucí a pomocí posilování schopností a příležitostí občanské společnosti a místních komunit tak, aby si mohly vytvořit své vlastní organizace, zdroje a aktivity“. Termín empowerment v tomto smyslu neznamena cíl ale prostředek, díky kterému sociálně vyloučené skupiny samy získají schopnost překonat sociální, ekonomické, kulturní či psychologické bariéry, které jim brání plnohodnotné participaci ve společnosti. Cílem je tedy transformace lidí pasivně přijímající současný stav věcí smířených s chodem vládních programů pro sociálně slabší v aktivní občany participující na rozhodovacích procesech ve společnosti. Role organizací občanské společnosti v tomto procesu pak spočívá především ve sdružování lidí za účelem dosažení společného cíle a v roli mediátora mezi těmito skupinami a státem. Argumentem je skutečnost, že stát je často zkosnatělou strukturou podléhající byrokracii a korupci a není dost dobře schopný pružně reagovat na současnou situaci, přičemž procesy sociální transformace v globální společnosti

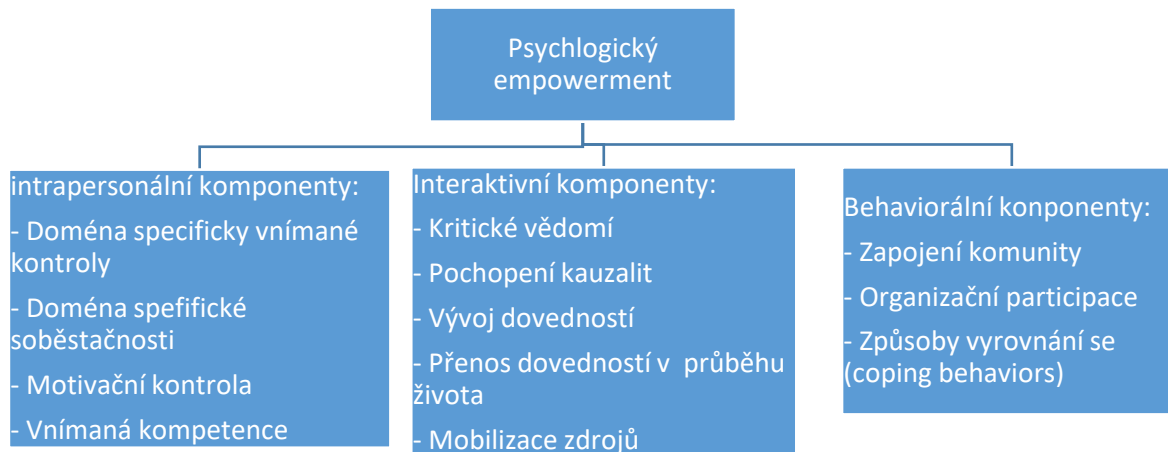
ale i na národní úrovni jsou dynamické a měnící se, na což jsou právě organizace občanské společnosti schopné lépe reagovat.

Paterson definuje empowerment jako „aktivní, participativní proces, díky kterému získávají jednotlivci a skupiny větší kontrolu nad svým životem, získávají svá práva a redukuje marginalizaci ve společnosti. Empowerment se zaměřuje na schopnosti lidí čelit složitým životním situacím nebo podmínkám ve společnosti tak, aby je dokázali identifikovat a aktivně jim čelit“ (Paterson, 2014, str. 96).

2.2 Empowerment jako multidimenzionální konstrukt

Peterson představuje teorii empowermentu jako multidimenzionální konstrukt, který je charakteristický tím, že je složen z několika na sobě závislých komponent. Například smysl pro komunitu, který je možné konceptualizovat a měřit jako multidimenzionální strukturu složenou ze čtyř komponent: potřeba naplnění, členství ve skupině, vliv a emocionální spojení, které se pak stávají součástí většího sociálního konstruktů (Peterson, 2014, str. 97). Multidimenzionální struktura se od unidimenzionální liší tím, že do této struktury vstupuje více než jeden teoretický rámec. Dělení na tyto typy konstruktů je prostředkem, kterým výzkumníci konceptualizují fenomény jejich teoretického zájmu. Peterson dále rozlišuje dvě perspektivy měření empowermentu – reflektivní, kterým se také říká indikátory efektu, a formativní, kterým se nazývá indikátory příčiny.

Teorie empowermentu je pak např. podle Zimmermanova teoretického modelu multidimenzionálním konstruktem, skládající se z jednotlivých složek či dimenzí, které jsou ve vzájemném vztahu mezi sebou, stejně jako s vyšším konstruktem psychologického empowermentu, k němuž se vztahují. Zimmerman tento teoretický model empowermentu načrtl takto:

Intrapersonální komponenty zahrnují přesvědčení jednotlivců o jejich schopnosti vlivu v jiné než soukromé sféře, například na pracovišti nebo v sociopolitickém kontextu, což je považováno za důležité pro jednotlivce, aby se aktivně zapojil do procesů k dosažení cíle. Interaktivní komponenty se sestávají především z kritického uvažování jednotlivce a povědomí o prostředí, ve kterém se pohybuje včetně zmapování a použití prostředků k dosažení cíle. Behaviorální komponenty jsou pak především individuální činnosti, u kterých se předpokládá, že přímo ovlivní výsledek (Zimmerman, 1995). Pozdější studie však ukázaly, že jednotlivé komponenty na sobě nemusí být závislé a mohou se vyskytovat jednotlivě či jen některé z nich a především ne vždy je třeba všech komponent k existenci psychologického empowermentu (Peterson, 2014, str. 102).

2.3 Empowerment v komunitě (Maton)

Maton používá k definici empowermentu následující charakteristiku: „*Skupinový, participativní, vývojový proces, díky němuž marginalizované nebo utlačované osoby a skupiny získávají větší kontrolu nad svým životem a prostředím, ve kterém žijí, získávají zdroje a práva dosahují důležitých životních cílů a snižují sociální marginalizaci*“ (Maton, 2008, str. 5.). Z hlediska této definice je empowerment fenomén, který se skládá jak z procesu, tak z výsledků, může být politický, psychologický, sociální či ekonomický a zahrnuje jak jednotlivce, tak skupinu. V komunitě lze hovořit o empowermentu, jestliže se sestává jak ze samotného procesu, který může být dlouhotrvající, tak z konečných výsledků. Maton v souvislosti s empowermentem hovoří o tzv. posilujících nastaveních komunity, které ve

svém důsledku přináší individuální rozvoj, zlepšení komunity (prostředí, ve kterém se nachází, mezilidských vztahů, atp.) a pozitivní sociální změny. Maton se zaměřuje na čtyři oblasti, ve kterých posilující nastavení působí – empowerment u dospělých jim pomáhá překonat těžké situace, v osobní změně a růstu. Druhou oblastí je empowerment mladých lidí vyrůstajících v nepříznivých podmínkách a usnadňující rozvoj a dosažení jejich cílů. Třetí oblastí je empowerment občanů, kteří žijí v chudinských čtvrtích a snahou je, aby se stali aktivními ve své komunitě a napomohli ke zlepšení prostředí, ve kterém žijí. Čtvrtá a poslední oblast zahrnuje empowerment historicky sociálně, politicky či ekonomicky utlačovaných komunit/lidí k tomu, aby aktivně bojovali za svá práva a vyvíjeli tlak na socio-kulturní instituce vedoucí ke změně. První dvě oblasti posilujících nastavení se týkají jednotlivců, druhé dvě pak skupin. Nositeli těchto nastavení je následujících sedm typů skupin: podpůrné skupiny (např. anonymní alkoholici), kongregace, organizace pro rozvoj mládeže, vzdělávací prostředí, organizace občanské společnosti, akční skupiny a sociální hnutí (např. Civil Rights Movement).

Maton dále identifikoval šest organizačních charakteristik, které jsou důležité pro empowerment napříč čtyřmi výše zmíněnými oblastmi. Na skupině založený systém postavený na víře (nikoli jen náboženské), hlavní činnosti, prostředí založené na vztazích a příležitostech, vedení a mechanismy pro nastavení změn a udržení změn. Mimo těchto šesti organizačních charakteristik výzkumů občanské angažovanosti vedoucí k empowermentu jednotlivce či skupiny se uvádějí ještě další charakteristiky, jako jsou zaměření na splnění úkolu, inkluzivní rozhodovací procesy, odměny za účast a mechanismy, které posilují mezi skupinovou kooperaci (Maton, 2008).

Systém postavený na víře znamená určitý souhrn sdílených hodnot, přesvědčení, cílů v komunitě. Tato přesvědčení určují vzorce chování k dosažení vytyčených cílů a napomáhá určit normy a praktiky, které posilují rozvoj členů a poskytují jim příležitosti k vývoji či změně. Systém také umožňuje jednotlivcům podílet se na společných cílech a vizích, které sdílejí s ostatními členy komunity. V oblasti rozvoje mládeže je pak tento systém postaven především na vysokých očekáváních a motivaci vystoupit z prostředí, které neposkytuje příležitosti.

Soubor hlavních činností (*core activities*) je soubor základních nástrojů/aktivit, prostřednictvím kterých je dosahováno empowermentu určitých skupin. V rámci rozvoje mládeže je pak takovou činností především aktivní učení a rozvoj dovedností, které vedou k empowermentu. Prostor založený na vztazích je takový, v němž funguje podpůrný systém, vzájemná pomoc a pocit být součástí komunity. Důležitá je také role mentorů či u mládeže

vrstevníků a především pozitivní a rovnocenný vztah žák-učitel. Struktura rolí založená na příležitostech, znamená takové prostředí, které nabízí velké množství rolí a pozic, lišící se v náročnosti, potřebných dovednostech a míře zodpovědnosti, přičemž jsou všechny tyto pozice snadno dostupné pro všechny členy skupiny či komunity a zároveň nabízí příležitost role či pozice měnit na základě nově nabytých dovedností a zkušeností. Poskytuje rozvoj a prohlubování dovedností, umožňuje zvyšovat míru zodpovědnosti a možnost ovlivnit události a prostředí v komunitě. V oblasti rozvoje mládeže je pak v tomto smyslu důležité, aby mladí měli skutečný hlas v rozhodovacích procesech a mohli se na nich plně podílet. Další oblastí, kterou Maton rozebírá jako klíčovou pro empowerment, je vedení (*leadership*). Vliv vedení na komunitu může být jednak přímý, ale také nepřímý především prostřednictvím motivace a inspirace ostatních členů. Vedení nespočívá na jedné osobě, ale je sdílené a delegované mezi členy skupiny. Poslední charakteristikou jsou mechanismy nastavení a udržení změn, což jsou takové techniky a mechanismy, které pomáhají vyrovnání se se změnou a zvládání konfliktů ať už vně skupiny, nebo mezi skupinou a vnějším prostředím.

2.4 Koncept empowermentu a jeho aktéři

Ke komplexnímu pochopení fenoménu empowermentu je nyní potřeba vedle teoretických východisek zaměřených především na různé formy empowermentu (zaměření, nositelé, atp.) prozkoumat také jakým způsobem a jakými aktéry je tento fenomén přenášen a jak je s ním pracováno. Adams sleduje počátky empowermentu v historickém konceptu vzájemné pomoci a v souvislosti s hnutími za lidská práva a práva menšin podobně jako Maton (Adams, 1996, str. 36-39). Podle Adamse je empowerment prostředek, díky kterému jednotlivci i skupiny získávají kontrolu nad svým životem či situací, ve které se nacházejí, jsou schopni převzít kontrolu a stávají se aktivními ve svém životě i v životě komunity. Díky empowermentu pak také dokáží zvyšovat životní úroveň svou či v rámci skupin, ve kterých se nacházejí (Adams, 1996, str. 2-4). Dle Adamse má fenomén empowermentu dvě základní rozlišující charakteristiky, které se částečně shodují se Zimmermanovým pojetím. První je stupeň, na kterém je empowermentu dosahováno, a druhou je způsob dosažení. Ve smyslu stupně pak definuje několik úrovní empowermentu – individuální, interpersonální, skupinový, organizační a komunitní. A podobně, jako je tomu u Maslowovy pyramidy potřeb, bez dosažení empowermentu na úrovni individuální není možné plnohodnotné dosažení vyšších úrovní. Způsoby jsou pak dvojí, jednak racionální a reflektivní, přičemž pro dosažení empowermentu je třeba obou způsobů. Z hlediska formy dosahování empowermentu tedy

jaké jsou nástroje k dosažení zmiňuje Adams především tyto komponenty – získání informací a zdrojů, nabytí nových schopností a dovedností, uvědomění si sebe sama a uvědomění si prostředí a skupiny, ve které se jednotlivec nachází, nabytí schopnosti převzít kontrolu nad vlastním životem.

Adams také klade důraz na roli jednotlivých aktérů, tedy těch, u kterých je nezbytná potřeba dosažení empowermentu, protože se nacházejí v pozici neumožňující převzít kontrolu nad danou situací, stejně tak těch, kteří jsou naopak v pozici „pracovníka“, který pomáhá těmto osobám empowermentu nabýt. V tomto smyslu zdůrazňuje, že nedojde-li u pracovníků v určité fázi k empowermentu, nemohou k tomuto dopomoci ani skupině, se kterou pracují (Adams 1996, str. 39). Pracovník by měl také dbát na své postavení vůči jedinci či skupině, se kterou pracuje, aby nedocházelo k přílišné závislosti jedinců na pracovníkovi a byla jim ponechána samostatnost v řešení dané situace. Cílem tedy není daného jednotlivce či skupinu k empowermentu krok po kroku přivést, ale nabídnout takové nástroje, se kterými mohou jednotlivci empowermentu dosáhnout sami.

K doplnění definice cílů uvedu závěry Thematic focus group vytvořené Evropskou unií k tématu jednotné evropské politiky v problematice zaměstnanosti použité v diplomové práci na téma podporované zaměstnání. Ačkoli cíle této studie i práce jsou velmi odlišné, domnívám se, že tento výčet cílů dobře shrnuje poznatky všech zde prezentovaných teoretických východisek. Thematic focus group definuje pět cílů empowermentu: přístup ke zdrojům a příležitostem, osobní rozvoj u jednotlivců či v rámci skupiny/komunity, získání zkušeností a nových dovedností ať už fyzických, či psychologických (tyto dva cíle je možné také vztáhnout k pojmu „coping strategies and skills“, jak o nich hovoří Maton, pozn. autora), příležitost participovat na dění v dané komunitě/společnost a možnost stát se samotnými nositeli dalších projektů, tedy např. účastník se později stává pracovníkem (Thematic Focus Group, 1999, in Tůša, 2007).

3 SOCIAL CIRKUS

Cirque de Soleil, který je největším novocirkusovým uskupením na světě, ve své příručce k social cirkusu z roku 2011 definuje tento pojem takto: „Social cirkus je způsob přistupování ke společenským problémům, které vychází ze spojení cirkusového umění a sociální intervence. Social cirkus si klade za cíl všeobecný rozvoj osobnosti a sociální inkluzi jedinců,

především pak mládeže. Social cirkus věnuje prostor kreativitě, ale zároveň vyžaduje vytrvalost a disciplínu. Podporuje účastníky, aby využili a vyjádřili své zkušenosti se sociální exkluzí a vytvořili si tak nový vztah ke společnosti, která je vyloučila“ (Lafortune, 2011, str. 13).

Social cirkus se od 90. let rozšířil po celém světě. Tento přístup se zaměřuje na sociální i na osobnostní růst jednotlivců a skupin. Cílem je poskytnout účastníkům prostor pro vyjádření, komunikovat problémy v dané společnosti a zprostředkovat dialog mezi různými skupinami kreativní cestou. Nejedná se tedy o pouhé zdokonalování fyzických dovedností, ale především o navazování vztahu mezi jednotlivci a společností a poskytuje jednotlivci příležitost se do společnosti zapojit a něčím jí přispět. Social cirkus se liší od profesionálního především tím, že se nezaměřuje na výsledný estetický či umělecký dojem, ale především na zkušenost jednotlivých účastníků, čímž si klade za cíl stát se určitým nositelem sociální změny ve společnosti.

Jak uvádí již zmíněná příručka, social cirkus se zakládá na sedmi principech: vytvoření bezpečného a zároveň zábavného prostředí, propojení s komunitou, tvorba a sebevyjádření, spojení cirkusu a sociální intervence, kontinuitě neboli dlouhodobého působení, zaměření na účastníky a jejich proces učení a spolupráci. Zdůrazňují také, že na rozdíl od ostatních forem sociální akce jsou projekty social cirkusu spojeným úsilím vícero subjektů v tom smyslu, že spojují místní komunitu, sociální pracovníky, lektory a zároveň státní instituce a další organizace občanské společnosti. V rámci sociální intervence se tedy snaží zapojit všechny zúčastněné aktéry, kteří se na této změně podílí.

Social cirkus projekty se zaměřují na rozličné sociální skupiny a rozličné problémy ve společnosti. Jak již bylo zmíněno, tyto projekty se z velké části zaměřují na mládež, ale není to pravidlem. Tak např. v Austrálii existují social cirkus projekty zaměřené na ženy, které se staly obětí sexuálního násilí, v Řecku jsou projekty zaměřené na práci s dětmi uprchlíků, v Barceloně pak social cirkus projekty vznikly jako nástroj proměny problematické části města, tedy jako ryze komunitní projekt, v Belfastu naopak funguje od roku 1985 projekt social cirkusu, který cílí na mládež v oblasti severního Irsku ve smyslu zprostředkování dialogu mezi zneprátelenými skupinami ve společnosti, ve Valencii jsou pak projekty zaměřené na práci s minoritní skupinou romských dětí. Ze zmíněného je patrné, že rozsah a zacílení social cirkus projektů není limitováno a je definováno především problémy a povahou sociálního vyloučení v dané komunitě (Lafortune, 2011, str. 14).

Právě kvůli zaměření social cirkusu na sociální intervenci či na vizuální proměnu sousedství se těmto projektům zpočátku říkalo „komunitní cirkus“.

Projekty social cirkusu se začínají objevovat již od 80. let minulého století, avšak až v roce 2002 získal tento směr formálnější podobu vytvořením tzv. Charty založení federace social cirkusu, pod kterou se podepsali organizace ze 12 zemí světa, tyto organizace se zaměřovaly na různé skupiny lidí, měly různé cíle, politické, ekonomické či společenské zázemí, některé byly zaměřeny spíše na cirkusové umění, jiné na sociální intervenci pomocí této disciplíny. Společným cílem se stala snaha o zlepšení životní úrovně mladým lidem, kteří se z nějakého důvodu ocitli v nesnázích.

Jak již bylo zmíněno, první projekty a s tím spojené studie se objevují v 80. letech minulého století. Jedna z prvních publikací na toto téma byla vydána v roce 1988 s názvem „*Circus In A Suitcase*“. Ačkoli v té době neexistovaly studie mapující vliv social (neboli v té době komunitního) cirkusu na společnost, autor publikace Reginald Bolton, toho času zabývající se komunitním cirkusem v Austrálii, si zodpověděl tuto otázku následovně:

„It's difficult to assess the impact of the Circus on the people of Pilton. Obviously there is a great deal of pride among the families of the individual children concerned. Furthermore, many residents of Pilton are tremendously encouraged to see so much press and television coverage referring to Pilton in a positive way after years of bad publicity. As they travel in Scotland and England (and a tour of France is now being planned) the Circus is a great roving ambassador for Pilton“ (Bolton, 2004, str. 9). Je třeba podotknout, že právě Bolton je jedním z prvních průkopníků odborných prací na téma social cirkus.

V jiné publikaci si pak naopak postěžoval, že již tehdy (druhá polovina 80. let) je komunitní cirkus rozšířenou oblastí, ovšem neumí sám sebe propagovat: *“Circus is not dying, circus is alive and changing. New Circus has learned much from traditional circus, but it has not learned the lesson of self-advertisement. It's happening all over the world but the world doesn't know.”*

(Bolton, 2004, str. 7).

K propagaci tohoto odvětví později přispěla největší cirkusová společnost na světě Cirque du Soleil. Ta na počátku 90. let založila dceřinou společnost s názvem Cirque du Monde, která se zaměřovala pouze na komunitní projekty a začala otevírat kurzy social cirkusu v Americe, Jižní Americe, Austrálii nebo Etiopii. Jedním z prvních velkých projektů bylo založení neziskové organizace v Rio de Janeiru se zaměřením na pomoc dětem žijícím na ulici s názvem „*If This Were My Street*“. Cirque du Soleil byl již tehdy etablovaným souborem, který cestoval po celém světě a právě díky této popularitě se poprvé dostalo větší pozornosti také social cirkusu (Bolton, 2004, str. 162).

Cirque du Soleil je však dodnes jedním z největších propagátorů social cirkusu, který nyní jeho nadace dělí na komunitní, environmentální, či dokonce na oblast udržitelných zdrojů. Samozřejmě ne v každé oblasti používá přímo cirkusové techniky, někde se jedná „pouze“ o šíření osvěty. Nicméně stále platí, že tento soubor i dnes investuje do rozvoje vědeckých výzkumů a studií na téma vlivu social cirkusu na společnost. Jedním z posledních počinů je pak interaktivní mapa světa, kde jsou zaznamenány všechny velké organizace zabývající se touto oblastí, mezinárodní síť social cirkusu a také probíhající či nedávno ukončené studie v této oblasti⁴

Přestože důkazy o pozitivním vlivu social cirkusu na sociální, personální i fyzický rozvoj člověka byly evidentní, chyběly empirické důkazy, chyběla data. V této souvislosti je třeba zmínit dvě velké organizace, které se zasadily o rozvoj vědecké práce v této oblasti a těmi jsou Caravana Network a American Circus Educators, které ve spolupráci s předními univerzitami v Evropě a Americe realizovaly hned několik výzkumů zaměřených na vliv social cirkusu v osobním rozvoji stejně jako v oblasti sociální změny či transformace. Podrobněji o těchto výzkumech bude řeč v samostatné kapitole této práce.

3.1 Social cirkus – historický vývoj a kořeny

Ačkoli prošel cirkus značnou proměnou, není možné mluvit o social cirkusu, aniž bychom zároveň alespoň stručně představili jeho předchůdce, jelikož na sebe ať už jednotlivými disciplínami nebo v některých případech i „stylem života“ navazují.

Asi nejobsáhlejší a dá se říci i nejprehlednější kniha o historii a vývoji cirkusu vzešla z pera Ondřeje Cihláře a Hanuše Jordána v roce 2014 s názvem „Orbis Cirkus“. Nutno podotknout, že druhý ze jmenovaných autorů je renomovaným odborníkem na tradiční cirkus v Čechách i v Evropě. Tato kniha mapuje český tradiční, kočovný cirkus a také slavné loutkářské rody zhruba od poloviny 18. století. Zde se hodí zmínit některé důležité milníky této dlouhé tradice.

Ačkoli období od poloviny 18. století do současnosti není z hlediska historického zanedbatelná etapa, původ cirkusu se datuje už z dob egyptské říše, ovšem první prokazatelné zmínky pocházejí z období antického Říma. K ilustraci historického vývoje však postačí onen prvně zmiňovaný časový údaj. Je však třeba zmínit, že již ve svých prvopočátcích byl cirkus bytostně spojen s divadlem a pouličními vystoupeními. Tak tomu bylo i u nás a to zhruba do

⁴ Interaktivní mapa Cirque du Soleil: <http://apps.cirquedusoleil.com/social-circus-map/>

poloviny 19. století, kdy se u nás začíná objevovat typ cirkusu, který dnes nazýváme tradičním. Tomu byl vlastní především kočovný život, drezúra zvířat (především koní) či akrobatická vystoupení. Spojení s divadlem se však již vytratilo. To se změnilo na konci 19. století a v první polovině 20. století, kdy začínají být v oblibě představení propojená jakousi příběhovou linkou. Další inovací bylo začlenění klaunských čísel. Po první světové válce přichází nový trend, kterým je avantgarda a tato „kulturní reforma“ se nevyhnula ani tradičnímu cirkusu. Největší slávě se těšily cirkusové soubory z Francie a Ruska a cirkus pomalu přestával být zábavou prostého lidu. V tomto období je třeba ze strany české cirkusové scény zmínit především dvojici, která se široké veřejnosti nemusí jevit spjatá s cirkusem, nicméně jak píše Cihlár, cirkusové umění zásadně ovlivnila. Byl to Voskovec a Werich, kteří diametrálně přetvořili klaunské umění. Co se týká velkých cirkusových dynastií v Čechách, jsou dodnes známy především dvě – rodina Kludských a rodina Berousků. Zatímco rod Berousků kočuje Českou republikou dodnes, rod Kludských potkávala ve 30. letech 20. století jedna katastrofa za druhou. Nejhorší bylo vyhoření několika kamionů po cestě do Prahy a z kolosu Cirkus Kludský, který svého času čítal jen 200 vagonů pro přepravu zvířat, nezbylo nic. Ani snahy obnovit cirkus pro druhé světové válce nebyly úspěšné. Tato cirkusová rodina však zůstává známá snad každému v Čechách už proto, že se stala předlohou románu Eduarda Baase *Cirkus Humberto* (Cihlár, Hanuš, 2014).

Obecně se dá říci, že po druhé světové válce se většině tradičních cirkusových společností již nedaří obnovit slávu z počátku století. Skutečná krize pak přichází v 70. letech, kdy se začínají objevovat ve veřejném prostoru témata týrání zvířat, atp. Tradičnímu cirkusu nenahrává ani technologický pokrok, který člověka přesouvá z veřejných prostranství před televizní obrazovky. Poptávka se zkrátka změnila, divák očekává dramaturgii, inovace, něco nového. S tím přichází právě nový cirkus, který má svou kolébku ve Francii. Nový cirkus začal spojovat pouliční, cirkusové a divadelní umění. Soubory již nejsou rodové a ve Francii dokonce začínají vznikat specializované školy, čímž se rodí nová generace cirkusových umělců, rodí se *cirque nouveau* (Cihlár, 2006).

Tak jako cirkus zareagoval na měnící se poptávku na začátku 20. století a poté opět v letech 70 s nastolením nových témat ochrany zvířat, dokázal se dál rozvíjet a reagovat i na další nové trendy. Od 70. let, kdy se začíná mluvit o umění jako prostředku sebevyjádření, terapie nebo společenské změny, začíná i cirkus rozšiřovat své obzory do sféry sociální. Na konci 70. let a pak v průběhu let osmdesátých se tak začíná formovat další odnož cirkusu – komunitní cirkus neboli social cirkus.

3.2 Social cirkus ve světě

Jelikož se i české projekty social cirkusu inspirovaly projekty zahraničními, představí tato část práce nejprve nejdůležitější organizace a mezinárodní síť ze zahraničí.

Jednou z nejstarších tzv. střešních organizací je již zmiňovaný Cirque du Monde, který vznikl v roce 1995 jako projekt kanadského Cirque du Soleil. Tato organizace je v tomto výčtu na prvním místě oprávněně, jedná se totiž o největší organizaci svého druhu sdružující osmdesát dílčích organizací. Posláním Cirque du Mond je práce s rizikovou mládeží. V centru její pozornosti jsou děti na ulici, jedinci žijící v tíživých sociálních a ekonomických podmínkách, ženy, které se staly obětmi sexuálního zneužití nebo děti bez pevného zázemí a kontaktu s oficiálními vzdělávacími institucemi. Cílem projektů je sociální intervence a snaha pomoci účastníkům nejen ve zdokonalení jejich dovedností, ale i zlepšení jejich sociálních interakcí a schopností stát se aktivní součástí společnosti. Cirque du Mond za dobu své existence pomohl vyškolit na tři tisíce lektorů a sociálních pracovníků, uskutečnil workshopy a školení ve více jak osmdesáti různých komunitách a jeho platforma čítá na pět set spolupracovníků v oblasti social cirkusu z celého světa.⁵

Další velkou organizací, o které již také byla zmínka, je Caravan Network. I tato organizace pracuje s mládeží, ovšem zaměřuje se především na výchovnou stránku věci a snaží se implementovat social cirkus jako součást formální i neformální výchovy. Co se týká členské základny, čítá již dvacet tři členských organizací.⁶

V českém prostředí je pak třeba zmínit platformu Cirkonet, který je iniciativou centra pro nový cirkus Cirqueon. Jedná se o česko-slovenskou platformu, která sdružuje organizace zabývající se social cirkusem. Jejím cílem je „vytváření a sdílení odborných publikací o teorii a praxi social cirkusu pomocí webového portálu cirkonet.cz, sledování vývoje social cirkusu v mezinárodním kontextu a poskytování informací o aktualitách z oboru, zvyšování odborných kompetencí lektorů social cirkusu skrze edukační aktivity, navázání úzké spolupráce s mezinárodními partnery, zvýšení obecného povědomí o social cirkusu, podpora nových social cirkusových projektů.“⁷

⁵ Social circus. In: Cirque du Soleil (online). Dostupné dne 04. 01. 2018 z: <http://www.cirquedusoleil.com/en/about/global-citizenship/social-circus.aspx>

⁶ <http://www.caravancircusnetwork.eu/> (online). Dostupné dne 07. 01. 2019

⁷ <http://www.cirkonet.cz/> (online). Dostupné dne 20. 5. 2019

4 VÝZKUMY V OBLASTI SOCIAL CIRKUSU

Vedle teoretického ukotvení fenoménu empowermentu je důležité také přiblížit fenomén social cirkusu a vědeckých výzkumů, které byly v tomto oboru dosud realizovány.

Následující kapitola proto nabídne stručný přehled již uskutečněných studií zabývajících se vlivem social cirkusu na prostředí i jednotlivce. Tento přehled slouží k dosažení celistvosti teoretických východisek, ze kterých práce čerpá a dokresluje také motivaci ke zpracování daného tématu v rámci této diplomové práce. Inspirací k výzkumu v rámci práce se staly konkrétně tři studie – studie Tampere University, American Youth Circus Organisation – Program Quality and Social and Emotional Learning a studie Cirque Hors Piste: Re-Approaching Community Development through the Arts. První výzkum se zabývá pozitivními efekty social cirkusu a byl vybrán, protože se nezaměřuje na jednu skupinu, ale zkoumá pozitivní vliv projektů zaměřených na děti, dospělé, sociálně vyloučené skupiny či handicapované. Druhý výzkum je ve své podstatě nejnovější rozsáhlou studií měřitelných výsledků youth a social cirkusových projektů a jejich vliv na vývoj účastníků. Ve třetím případě je pak volba dána zaměřením studie na rozvoj komunity prostřednictvím social cirkusu. Jak názvy napovídají, ve všech případech se jedná o zahraniční výzkumy, jelikož na tomto poli se v českém prostředí zatím žádný kvantitativní výzkum neuskutečnil. Ačkoli tyto studie nepracují explicitně s pojmem empowerment, uvádějí výsledky těchto projektů a jejich pozitivní vliv na jednotlivce, skupinu i komunitu, přičemž proces i samotné výsledky odpovídají procesu empowermentu tak jak byl popsán výše prostřednictvím několika teoretických východisek.

Z důvodu novosti tématu v našem prostředí považuji za důležité tyto studie popsat a to především z toho důvodu, že nabízí vhled do způsobu, jakým výzkumníci pracují s tématem social cirkusu, jak se jej snaží zkoumat a jaké aspekty social cirkusu zkoumají. Tento výčet tedy slouží k doplnění teorie fenoménu empowermentu a definuje prvky posílení v rámci social cirkusu. Tato kapitola má tedy za cíl utřídit již známé poznatky a pomoci tak formulovat teoretická východiska k zodpovězení hlavní výzkumné otázky této práce.

4.1 University of Tampere – Pozitivní dopady social cirkusu

První studie se uskutečnila pod hlavičkou University of Tampere a nese název „They’re smiling from ear to ear“ - Wellbeing Effects from Social Circus. Jedná se o dvouletý výzkum, který byl zadán společnosti Social Development Co Ltd projektem The Effective Circus

project s cílem zmapovat pozitivní dopady social cirkus projektů ve Finsku. Výzkumu se zúčastnilo šest cirkusových center. Součástí výzkumu byly projekty zaměřené na rodiny, které potřebují podporu, skupiny s potřebou speciálních či flexibilních výukových metod, na rodiny s dětmi, které mají speciální potřeby, na děti a mládež z městských periferií, na děti a mládež, které se nacházejí v oblastech, kde nejsou nabízeny volnočasové projekty pro mládež, kurzy pro imigranty, multikulturní skupiny, ale také na seniory v domech s pečovatelskou službou či v domovech důchodců, na děti, mládež i dospělé s poruchou učení či vývojovým znevýhodněním, klienty center pro matku a dítě, osoby potýkající se se závislostí nebo mentálními poruchami (Effective Circus project et. al, 2013, str. 5).

Jak sami autoři zmiňují, motivací pro vznik tohoto výzkumu byl rozvoj a snaha o profesionalizaci projektů social cirkusu vůči jejich účastníkům, ale také směrem na venek. Cílem bylo zmapovat pozitivní dopady těchto projektů tak, aby ve výsledné brožuře srozumitelně mapovaly zaměření, prostředky, cíle a výsledky social cirkusu a aby tak případně poskytly organizacím zabývajícím se social cirkusem nástroj jak komunikovat tyto projekty směrem k odborné veřejnosti stejně jako např. ke státní správě, jejíž podpora je pro rozvoj a profesionalizaci významným faktorem.

Výzkum probíhal formou dotazníkového šetření a rozhovorů, kterých se zúčastnili lektoři, účastníci kurzů, sociální pracovníci i specialisté pracující s danou skupinou. Celkem vyplnilo dotazník 164 lidí a zhruba sto se zúčastnilo rozhovorů. Studie je rozdělena do šesti kapitol, přičemž první diskutuje v obecné rovině pozitivní stránky cirkusu jako je kooperativní prostředí, práce v týmu, budování důvěry, vytváření bezpečného prostředí, kde účastníci mohou zakoušet úspěchy, ale i neúspěchy v tolerantním prostředí, kde se chyb nemusí bát, protože je v určitém momentě udělá každý, nebo také důraz na spolupráci a vzájemnou podporu či možnost prezentace svých úspěchů veřejnosti v podporujícím prostředí. Další kapitoly jsou pak rozděleny dle skupin, se kterými zkoumané projekty pracují a dále rozvádí specifické přínosy pro danou skupinu – děti a mládež se zaměřením na prevenci sociální exkluze, rodiny a „baby cirkus“, senioři, a poslední dvě skupiny pak tvoří zrakově postižení a děti a mládež s mentálním či vývojovým postižením (Effective Circus project et. al, 2013, str. 12).

V první kapitole zaměřené na děti a mládež s rizikem vyloučení si výzkumníci kladli otázku, zda může cirkus sloužit jako prevence sociální exkluzi. Na základě dotazníků a rozhovorů zodpovězených samotnými dětmi, lektory a specializovanými pracovníky došli autoři k závěru, že social cirkus může sloužit k prevenci sociální exkluze především díky následujícím faktorům: social cirkus nabízí možnost získat pozitivní zkušenost s prací v týmu

díky poznávání nových lidí a kooperaci v pozitivní atmosféře. Dává prostor k zakoušení neúspěchu, který je nedílnou součástí cirkusových disciplín v procesu nabývání nových dovedností, ale poskytuje takový prostor, kde je neúspěch brán s pochopením a pozitivní zpětnou vazbou bez vystavování účastníků negativním důsledkům jako je např. posměch. Účastníci proto cítí přijetí skupinou, kde se neúspěch nikomu nevyhýbá. Otevřenou atmosférou, jsou účastníci motivováni zkoušet nové věci a opakováním dojít k úspěchu, přičemž tento proces je díky rozsahu disciplín a přístupů možné znovu a znovu opakovat a diferencovat. Právě díky široké škále disciplín a různých stupňů obtížnosti je možné, aby se do cirkusových aktivit zapojil kdokoli bez ohledu na schopnosti a dovednosti. Zároveň se jedná o atraktivní aktivity, které motivují účastníky ukázat získané dovednosti svému nejbližšímu okolí i veřejnosti, protože takovéto produkují uznání a pozitivní zpětnou vazbu (Effective Circus project et. al, 2013, str. 17). Samotní účastníci rozhovorů pak nejčastěji zmiňovali jako pozitivní zkušenost možnost podílu na rozhodovacím procesu, tedy skutečnost, že jsou součástí kurzu a jejich názor a přání je roven názoru lektora. Dále je oceňována pozitivní atmosféra, ve které je dán značný prostor vlastní seberealizaci, učení se hrou a zaměření na aktivní trávení volného času stejně jako psychologické efekty, kde nejčastěji účastníci zmiňovali, že cirkus jim přináší pocit štěstí, motivaci k pohybu, pozornost ostatních a sebedůvěru (Effective Circus project et. al, 2013, str. 20-26).

Druhá kapitola se zaměřuje na rodiny s dětmi, které procházejí složitou životní situací jako je rozvod rodičů či jiné vnější okolnosti, které mají dopad na chod a vztahy vně rodiny. V těchto případech studie ukazuje, že cirkus může být nástrojem pozitivní změny rodinné dynamiky především prostřednictvím společné aktivity, kterou může provozovat celá rodina. Umožňuje najít sílu hledat společně řešení nastalých situací a problémů a pomáhá rodičům ve výchově a podpoře dětí v tom, co dělají. Účastníci si nejčastěji pochvalovali pozitivní dopady na děti z hlediska lepší koncentrace, radost, kterou dětem cirkus přináší, pozitivní změnu dynamiky v rodině, učení se novým dovednostem nebo aktivity, které mají pozitivní vliv na psychiku (Effective Circus project et. al, 2013, str. 31-34).

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na projekty pro seniory. V tomto případě je cílem především zlepšit a zpestřit život seniorům v domovech s pečovatelskou službou či domovech důchodců především tak, že jim nabízí možnost se nadále učit novým věcem a zažívat úspěch, podněcovat k práci v týmu a lepší interakci mezi klienty i personálem, který se aktivit také účastní. Výzkum ukázal, že cirkusové aktivity přinášejí schopnost větší tolerance a kooperace mezi seniory, zvyšuje míru sociálních interakcí a rozvíjí motivaci účastnit se těchto aktivit. Pozitivní atmosféra a možnost aktivně se zapojit má pak velký vliv na psychickou pohodu

klientů i personálu. Vedle psychologických dopadů pak cirkus pomáhá také k zlepšení mobility u některých klientů. Z výzkumu mezi pracovníky a klienty domovů pak vyplývá, že největší efekt má cirkus na zlepšení duševní pohody klientů a to jak charakterem aktivit, tak atmosférou a uvědoměním si skutečnosti, co klienti přes svůj věk či stav stále dokáží (Effective Circus project et. al, 2013, str. 40 - 46).

V páté kapitole se výzkum věnuje vlivu cirkusu na osoby, převážně děti a mladistvé, se zrakovým a jiným fyzickým či psychickým postižením. Tato oblast není cizí ani nám, kde již od roku 2013 fungují projekty Cirkus naslepo, Cirkus v Jedli nebo spolupráce s Bohnickou psychiatrickou nemocnicí, o kterých bude blíže řeč v následující kapitole, kde budou představeny instituce a projekty, jichž se tento vlastní výzkum týká. Výzkum Tempere University v této oblasti ukázal, že u osob se zrakovým a jiným postižením má cirkus pozitivní dopady po fyzické stránce především na motoriku, posílení svalů a zlepšení koordinace a vnímání prostoru. Z psychologického a sociálního hlediska pak studie ukazuje, že cirkus napomáhá především posilovat a vytvářet nové sociální vazby jak mezi lidmi se zrakovým postižením, tak vně skupiny s okolním světem. Jak ve výzkumu uvedla matka jedné dívky, která se začala věnovat cirkusovým aktivitám: *„Psychologické účinky se lépe pozorují na individuální úrovni. Dobrým příkladem je dívka s vícečetným postižením, která se podle své matky stala radostnější a sebevědomější díky tomu, že se věnovala cirkusu jako koníčku. Doposud se vůbec nezabývala žádnou volnočasovou aktivitou. Dívka získala větší důvěru, začala například cvičit více disciplín, které cirkusové centrum nabízí. Také její prostorové vnímání se zlepšilo. Začala veřejně vystupovat na představeních pořádaných centrem, což její matka hodnotila jako úžasný pokrok a důkaz nabytého sebevědomí.“* Výzkum také ukázal, že velkým přínosem je změna prostředí a rolí, kdy se lidé s postižením mohou potkávat a navazovat nová přátelství společně s lidmi bez takového znevýhodnění a zároveň se jedná o aktivity, které děti vyvádí z každodenní rutiny, což má pozitivní vliv na jejich psychiku. Ze strany rodičů je pak evidentní uspokojení, že je jejich dítě spokojenější, motivované, získává sebedůvěru a jsou pak hrdí na to, co jejich děti i přes svá omezení dokáží (Effective Circus project et. al, 2013, str. 48 - 50).

Poslední kapitola se věnuje práci s dětmi s mentálním postižením a s poruchami učení. U této skupiny výzkum v podstatě sumarizoval to, co již bylo řečeno u skupiny se zrakovým či jiným fyzickým postižením především z důvodu, že tato postižení se často kombinují a styl práce a postupy lektorů při práci s takovou skupinou bývají podobné. Mezi pozitivní dopady cirkusových aktivit patří *„zvýšení sebevědomí dítěte, motorické dovednosti, soustředění, trpělivost, naslouchání instrukcím, radost z daných aktivit a možnost ukázat*

nabyté dovednosti okolí, odvahu vystupovat, seberealizace, odvaha dělat věci, které vyžadují motorické dovednosti, tolerance selhání, stimuluje každodenní život a duševní pohodu, sociální interakce, rozvíjí pocit rovnováhy a odvahy vyzkoušet nové věci, sociální dovednosti a zohlednění pocitů druhých.“ (Effective Circus project et. al, 2013, str. 51 - 54).

Výsledky této studie dokádají, že social cirkus má pozitivní vliv na různorodé skupiny s rizikem vyloučení. Díky jeho inkluzivnímu charakteru může být prospěšný jak pro osoby s mentálním či fyzickým znevýhodněním, tak pro skupiny, které se nacházejí v určitém typu sociálního vyloučení nebo bojují se závislostí. Pro tento výzkum je důležitá především proto, že mapuje jakým způsobem je možné v rámci jednotlivých skupin pomáhat prostřednictvím social cirkusu a jaké je zacílení, prvky empowermentu u každé z nich.

4.2 Výzkum AYCO

Druhým výzkumem, který se stal inspirací této práce, je výzkum American Youth Circus Organisation (dále jen AYCO), což je nezisková organizace sdružující instituce a lektory v oblasti youth cirkusu. Jednou z jejich divizí je AYCO Social Circus Network, tedy platforma, jejíž hlavním cílem je poskytovat programy social cirkusu široké veřejnosti, ale především mládeži s rizikem vyloučení za účelem dosažení sociální změny pomocí výuky a práce se sociálními a emocionálními nástroji. To jsou nástroje, které mohou k takové změně vést. Na základě těchto programů zadala AYCO výzkum s cílem zmapovat prostředky a cíle, kterými tyto programy operují. Výsledkem má být především advokacie v dané oblasti a komunikace směrem k široké veřejnosti. Hlavním důvodem, proč tuto studii v práci rozebírám podrobněji, je jednak její rozsah a tedy i validita dat, ale především pak její teoretické východisko, kterým je teorie změny popisující proces od formy učení až po výsledné nabytí nových sociálních dovedností. Jejich aplikovatelnost v reálném životě mimo cirkusové kurzy je kritériem úspěšnosti celého programu. Jedná se v podstatě o empowerment v praxi – tedy jak a jakými aktivitami dopomoci k empowermentu skupin s rizikem vyloučení tak, aby výsledky byly přenositelné i za zdi cirkusových center. Tuto studii považuji za důležitou právě proto, že se velmi úzce pojí s výzkumnou otázkou mé práce. Teorie změny se pak v kombinaci s dalšími teoretickými východisky fenoménu empowermentu snoubí v empirické části této práce.

Studie se zaměřila na evaluaci programu realizovaná Davidem P. Weikartem Center for Youth Program Quality s názvem Social and Emotional Learning (dále jen SEL), kterého byla součástí právě AYCO Social Circus Network. David P. Wikart Center se zaměřuje na

výzkum v oblasti výchovy a vývoje mládeže a klade si za cíl podporovat a šířit příklady dobré praxe vzešlé z výzkumných studií v různých oblastech formálního i neformálního vzdělávání.

Výzkum si kladl za cíl zodpovězení tří otázek: „Nabízejí cirkusové programy vysokou míru proveditelnosti náročných osnov a flexibilní výuku pro různorodou mládež? Zvyšují se v rámci těchto programů sociální a emocionální dovednosti mládeže? Odpovídá kurikulum, flexibilita výuky a růst SEL příkladovým kritériím programu SEL?“ (AYCO, 2017, str. 5). K zodpovězení těchto otázek bylo použito analýzy dat, které byly následně porovnány s předem danými srovnávacími kritérii programu SEL a tzv. „teorií změny“ definovanou na základě již provedených výzkumů a adaptovanou AYCO organizací pro oblast social cirkusu. Teorie změny předkládá především postupy lektorů a sociálních pracovníků, jako jsou obsah výuky postavený na výzvě a flexibilní přístup k výuce, které mají za následek jak nárůst fyzických schopností v cirkusových disciplínách, tak osvojení sociálních a emocionálních dovedností. Ty vedou k sociální změně ve společnosti prostřednictvím procesů posílení (empowerment) vzájemnosti mezi účastníky. Takto nabyté dovednosti a principy pak mohou účastníci využít v každodenním životě i mimo social cirkusové programy.

Výzkum byl prováděn komparací výsledků s teorií změny a jejími kritérii: 1) Organizační kvalita institucí, která zahrnuje vertikální komunikaci (zpětná vazba od nadřízených a srozumitelná komunikace stran projektu a jeho cílů), horizontální komunikace (především zpětná vazba mezi pracovníky/lektory, společné řešení nastalých problémů), kompatibilita se školními povinnostmi dětí (především důraz na komunikaci s rodiči). 2) Kvalita výuky, kam patří výuka formou výzev (nabídnout možnost dál se vyvíjet a překonávat překážky), flexibilní výuka (poskytnutí bezpečného inkluzivního prostředí, přijetí neúspěchu a podpora k dalšímu snažení, příležitost sám se účastnit rozhodování, důraz na zpětnou vazbu a inkluzi), zapojení mládeže (tak aby se sami účastníci podíleli na obsahu výuky). 3) hodnocení účastníků pracovníky: emocionální poznání (účastníci dokáží pojmenovat a vyjádřit širokou škálu emocí), schopnost behaviorálně kontrolovat emoce (účastníci se chovají slušně k sobě navzájem, dokáží být konstruktivní a nekonfliktní v přijímání kritiky, ale i pochvaly), sociální cítění (účastníci pomáhají ostatním, nechají si pomoci v případě potřeby a sami si všímají pokroků ve skupině), osvojují si snahu dosáhnout cíle (účastníci evaluují možnosti a potencionální řešení, vytváří plány, určují si priority a sledují průběh procesu k dosažení cíle). Vedle těchto třech kritérií teorie změny obsahuje ještě čtvrté - postupy na úrovni systému (instituce) nebo politiky (vně). Toto kritérium však nebylo předmětem studie (AYCO, 2017, str.- 7).

Metodologie výzkumu probíhala formou dotazníků, zúčastněného pozorování a sběru dat prostřednictvím „hlášení“ lektorů, kteří zhodnocovali průběh jednotlivých setkání. Výzkum trval celkem 12 týdnů a zúčastnili se jej následující organizace: Circus Harmony, St Louis, MO, Circus Smirkus Ringmaster Residencies, Greensboro, VT, Fern Street Circus, San Diego, CA, My Nose Turns Red, Cincinnati, OH, Prescott Circus Theatre, Oakland, CA, School of Acrobatics and New Circus Arts Social Circus Program, Seattle, WA, Trenton Circus Squad, Trenton, NJ, Wise Fool New Mexico, Santa Fe, NM (AYCO, 2017, str. 6-9-).

Z hlediska kvality nabízených projektů/kurzů (tedy první kritérium teorie změny) v rámci Social Circus Network výzkum ukázal, že co se horizontální komunikace týče, jsou tyto projekty a organizace na úrovni příkladových SEL projektů. Z hlediska vertikální komunikace se nachází pod průměrem především proto, že jednou z charakteristik organizací věnujících se social cirkusu je právě absence vertikální struktury. Jsou založeny na skupinové rozhodování a vedení, není zde hierarchická posloupnost funkcí a kompetencí. Naopak jako nadprůměrná se u těchto organizací ukazuje kvalita výuky se zaměřením na výzvy, inkluzi, zapojení účastníků do rozhodovacího procesu a z hledisky flexibility učebních metod, které se přizpůsobují situaci a atmosféře v rámci kurzů. Z hlediska zaměření na samotné účastníky, tedy kritérium 2 a 3, výzkum ukázal, že v prvotním výzkumu byla úroveň SEL dovedností mezi dětmi navštěvující social cirkus kurzy a dětmi navštěvujícími jiné „obecné“ volnočasové aktivity srovnatelná. Na základě výzkumu, který se uskutečnil na závěr studie, bylo zjištěno, že děti účastníci se social cirkus aktivit měly na konci programu vyšší nabytí SEL dovedností v komparaci s příkladovými projekty nežli děti navštěvující jiné volnočasové aktivity. Tak například na počátku studie výzkumníci rozřadili dle prvotního šetření děti do šesti skupin na základě pozorovaných SEL dovedností, kde skupina s velmi nízkou úrovní SEL dovedností tvořila 53% zúčastněných. Na konci studie do této kategorie spadalo 19% zúčastněných a u 46% zúčastněných bylo pozorování výrazné zlepšení SEL dovedností (AYCO, 2017, str. 9-15).

Výzkum jednoznačně prokázal, že cirkusové aktivity vedou k zlepšení sociálních a emocionálních dovedností u dospělých. Pro tuto práci jej však považuji za velmi důležitý především proto, že nabízí operacionalizaci kritérií a teoretické východisko, podle kterých lze hodnotit, zda je daný social circus projekt úspěšný v záměru přinést pozitivní sociální změnu. Konkretizuje tak proces empowermentu a jednotlivé kroky potřebné k jeho dosažení a napomáhá tak k měřitelnosti výsledků těchto projektů. Praktickému využití kritérií nabízených teorií změny v této práci bude věnován prostor v metodologické části této práce.

4.3 Social cirkus a vliv na rozvoj komunit

Poslední studií, jenž se stala inspirací k této práci, je studie s názvem „Cirque Hors Piste: Re-Approaching Community Development through the Arts“. Tento výzkum realizovala Dr. Jennifer Spiegel v rámci programu Research Fellow, Arts for Social Change Partnership, ve spolupráci s Simon Fraser University a Concordia University v Kanadě. Autorka vycházela z již uskutečněných výzkumů, které prokázaly, že kulturní vývoj má na rozvoj komunity pozitivnější dopad než pouhá „technická“ integrace marginalizovaných skupin. Výzkum trval pět let a byl prováděn v organizacích zabývajících se social cirkusem v kanadském Quebecu a v Ekvádoru. V Kanadě se výzkumu zúčastnila také největší organizace věnující se social cirkusu Cirque Hors Piste, odtud název studie. Výzkum mapoval celý proces od „náboru“ účastníků projektu z řad mládeže i lektorů, přes definování cílů projektu, vlastní průběh kurzů, závěrečná vystoupení a evaluaci po skončení projektu. Autorku vedle zkoumaného projektu zajímalo také socio-kulturní či ekonomické zázemí účastníků i lektorů. Metodou byly především dotazníky a etnografický výzkum, který se zaměřoval na tři oblasti – osobní růst, sociální inkluze a sociální angažovanost vycházející z pedagogického přístupu Cirque du Monde (Spiegel, 2016, str. 2). Výzkum se nejprve věnoval tomu, jak tyto tři oblasti naplňuje organizace jako taková a následně se zaměřil na samotné účastníky a jejich zkušenost.

V rámci sociální inkluze se organizace jeví jako úspěšná už v samotném „náboru“ účastníků, při kterém spolupracuje s nízkoprahovými centry, organizacemi pracujícími s lidmi se závislostí, s mládeží s rizikem vyloučení a s dětmi a mládeží z okrajových částí města. Součástí náboru jsou vstupní pohovory, které jsou vedeny především formou diskuze, kde účastník formuluje své očekávání, přání a čeho by chtěl dosáhnout. Tato diskuze dává především lektorům možnost nahlédnout do situace, kde se dotyčný nachází a pomáhá tak formovat metody výuky, aby daný účastník mohl dojít předsevzatých cílů. V rámci kurzů jsou zpracovávána témata jako inkluze, diskriminace, rasismus, marginalizace, které se např. stávají tématy závěrečných vystoupení a účastníci se tak s těmito pojmy učí pracovat. Velmi důležitou součástí je také zpětná vazba, která probíhá po každém kurzu nebo i v průběhu, pokud nastane situace vyžadující okamžité společné řešení. Princip fungování organizace má mnoho společného s divadlem utlačovaných ovšem s tím rozdílem, že společenská témata nejsou primárním obsahem a není zde hlavní snaha prezentovat nebo konceptualizovat určitý problém. Důležité je především dát jednotlivci možnost vyjádřit své frustrace pomocí umění, kterému právě cirkus dokáže dát emotivní, satirickou nebo humornou podobu. Spíše než od

kolektivní snahy se od samého počátku postupuje od individualit ke společnému (Spiegel, 2016, str. 3).

V rámci oné části výzkumu zaměřené na účastníky autorka zkoumala vliv projektů, osobní růst, sociální inkluzi a sociální angažovanost. V první oblasti výzkum ukázal, že z hlediska osobního růstu měly projekty vliv na zlepšení psychického stavu účastníků, ale také na snížení závislostí. Studie prokázala pozitivní nárůst u všech třinácti sledovaných indikátorů. Nejvyšší nárůst byl zaznamenán u indikátorů „zkoušení nových věcí, které jsou mimo komfortní zónu“, „pocit hrdosti na vlastní dosažené úspěchy“, „nabytí sebejistoty“, „cítit se komfortně při kreativním sebevyjádření“, „umět vyjádřit své pocity, ideje, názory“ nebo „schopnost dotáhnout projekt do konce“. Celkový procentuální nárůst oproti počátečnímu stavu v oblasti osobního růstu činil 20,9%.

V oblasti sociální inkluze autorka zkoumala vliv social cirkus projektů na základě osmi indikátorů, přičemž největší progres byl zaznamenán u indikátorů „pocit, že patřím do komunity a jsem její důležitou součástí“, „spokojenost s kvalitou sociálního života“, „pocit přijetí společností“, „spokojenost s možnostmi, které mám, abych mohl získat vhodnou práci, pokud o ní budu států. Celkový procentuální nárůst oproti počátečnímu stavu v oblasti sociální inkluze činil 18,7%.

V oblasti sociální angažovanosti bylo cílem zjistit, jak jsou účastníci situováni v rámci většího sociálního kontextu a jaké mají možnosti a podmínky k participaci. Výzkum ukázal, že 42,8% zúčastněným po absolvování kurzů má vůli pokračovat a 36,5% by mělo zájem se na social cirkus projektech buď podílet, nebo je sami realizovat a nabízet. Nárůst byl také u angažovanosti mimo social cirkus, kdy 24,2% zúčastněných po skončení projektu uvedlo, že se angažují v organizaci, komunitním projektu či aktivismu a 25% uvedlo, že se angažují v uměleckém projektu mimo oblast social cirkusu. Ze čtyř zkoumaných kritérií – „zvažuji budoucí zapojení do social cirkus projektů“, „angažuji se v organizaci projektů social či komunitního cirkusu“, „angažuji se v uměleckém projektu mimo oblast social cirkusu“, „angažuji se v organizace, komunitním projektu nebo sociálním aktivismu“ – byl celkový nárůst o 28% (Spiegel, 2016, str. 4-10).

Tato studie také vychází z teorie změny, která již byla v práci prezentována ovšem s odlišným přístupem k jejím kritériím, které na rozdíl od předchozí studie nezkoumá z hlediska konkrétních „naučených“ sociálních a emocionálních dovedností, ale spíše z hlediska širšího společenského kontextu, čímž dokresluje teoretickou část na poli social cirkusu a fenoménu empowermentu.

Závěry těchto studií prokazují, že social cirkus na pozitivní vliv na sociální a emocionální rozvoj mládeže i dospělých a může být nástrojem změny pro osoby s rizikem vyloučení. Výzkum AYCO a studie vlivu social cirkusu na komunitu navíc pracují s teorií změny, která se stala jedním z teoretických východisek této práce a to z toho důvodu, že nabízí ideální model implementace social cirkusu v rámci pedagogického přístupu tak, aby byl proces empowermentu možný a dosažitelný cíl, který má přesah za kurzy social cirkusu. V empirické části proto k zodpovězení hlavní výzkumné otázky použijí také vedlejší výzkumné otázky s cílem zjistit, zda a jak odpovídá španělská a tuzemská zkušenost a realita těmto teoretickým východiskům.

Ukazuje se, že v rámci těchto studií je operováno s prvky a procesy empowermentu tak jak je definován v teoretické části věnující se tomuto fenoménu. Těmi jsou například prostředí založené na víře, bezpečný prostor pro vlastní i skupinový rozvoj, zacílení na nabývání nových dovedností, práce s emocemi, vedení se spoluprací a inkluzi, zaměření na další rozvoj v rámci komunity nebo předávání dovedností a sociálních nástrojů, které jsou důležité a především přenositelné do každodenního života. Tyto výzkumy vlastně svým způsobem nabízí jeden úhel pohledu na zodpovězení hlavní výzkumné otázky a ukazují implementaci teorie empowermentu v praxi. K zodpovězení hlavní výzkumné otázky však budou důležité především osobní svědectví v empirické části této práce.

5 METODOLOGICKÁ ČÁST

5.1 Výzkumná otázka

Cílem této kapitoly je především formulovat výzkumnou otázku a na základě té prezentovat metodologické postupy, které byly zvoleny k zodpovězení hlavní výzkumné otázky a zdůvodnění použitých postupů.

Obsahem této kapitoly proto bude výběr a popis metody a její odůvodnění v závislosti na charakteru výzkumu, operacionalizace zkoumaných prvků empowermentu ve vztahu k projektům social cirkusu, popis techniky sběru dat a v neposlední řadě také limity zvolené metody, problémy při realizaci výzkumu a jejich vliv na výzkum jako takový.

Diplomová práce si klade za cíl zodpovědět hlavní výzkumnou otázku: „*Jakým způsobem pracují projekty social cirkusu s fenoménem empowermentu při práci se skupinami s rizikem vyloučení?*“

Jak samotná hlavní výzkumná otázka napovídá, diplomová práce si neklade za cíl kvantifikovat dopady social circus projektů ani úroveň empowermentu u jejich účastníků. Cílem je hlubší porozumění danému fenoménu a způsobu, jakým s tímto pracují organizace zabývající se social cirkusem a jakou roli hraje v jejich projektech.

Metodu porozumění jsem zvolila především s ohledem na poměrnou novost projektů social cirkusu v České republice, které prozatím neumožňují rozsáhlejší kvantitativní výzkum odpovídající například uvedeným studiím vlivu social cirkusu v zahraničí. Zároveň rozsah diplomové práce a časové možnosti pro výzkum jsou pro takovou studii nedostatečné, z toho důvodu jsem se také rozhodla využít studijního pobytu v zahraničí a zapojit do práce také výzkum v centru pro nový cirkus ve Valencii, který má v oblasti social cirkusu bohatší zkušenosti. Také mě zajímalo, jakým způsobem a zda se zkušenost ve Španělsku a v Česku liší v závislosti na míře zkušeností s takovými projekty. Nízký počet již provedených studií v oblasti social cirkusu bez ohledu na fenomén empowermentu mě vedl k rozhodnutí zvolit tuto metodu a v rámci diplomové práce se zaměřit na pochopení daného fenoménu, což může poskytnout základ pro další výzkumy v dané oblasti.

Jak je již patrné z hlavní výzkumné otázky, diplomová práce má charakter kvalitativního výzkumu. Kvalitativní metoda vyhovuje charakteru výzkumu, jelikož se snaží získat velký objem dat o malém vzorku. Jeho závěry se nedají zobecnit na celou populaci, ale umožňují

hlubší porozumění zkoumanému fenoménu (Disman, 2000: kap. 10.2). Cílem kvalitativního výzkumu je „porozumění lidem v sociálních situacích“ (Disman, 2000: 289). Práce si klade za cíl porozumět fenoménu empowermentu v kontextu social cirkusu prostřednictvím analýzy již uskutečněných výzkumů a teoretických východisek a následné komparaci těchto poznatků s poznatky získanými v rámci vlastního výzkumu.

Jak uvádí Disman v kontextu kvalitativní metody výzkumu „V subjektivním prostoru, ve kterém jedinec pro sebe interpretuje sociální realitu a podle této interpretace také jedná, můžeme být naprostými laiky“ (Disman, 2000: 293). K porozumění takovým interakcím pak slouží právě kvalitativní výzkum. Kvalitativní výzkum využívá tzv. induktivní logiku, tedy způsob zpracování výzkumu průběžnou analýzou získaných dat, ve kterých výzkumník následně hledá vztahy a pravidelnosti a snaží se analyzovat jejich význam.

5.2 Výzkumná metoda - Kvalitativní výzkum

Pro obecnou definici kvalitativního výzkumu volím citaci Creswella, kterou uvádí Hendl ve své knize Kvalitativní výzkum – základní metody a aplikace: „Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách“. Jak dodává Hendl, výzkumník předem definuje výzkumnou otázku, která se však v závislosti na zjištěných datech může měnit nebo doplňovat. Během výzkumu probíhá sběr i analýza dat současně a výzkumník na základě průběžné analýzy modifikuje či vytváří hypotézy, které dále ověřuje dalším sběrem a analýzou dat. Výzkum probíhá zpravidla v delším časovém úseku, kdy se výzkumník pohybuje v prostředí, které je předmětem výzkumu a snaží se porozumět dějům v jejich přirozeném každodenním prostředí. Cílem je komplexní porozumění danému fenoménu, proto i techniky sběru dat bývají méně standardizované zato různorodé od terénních poznámek, pozorování, rozhovorů, studia dokumentů či teoretických východisek až po osobní komentáře. Jak již bylo zmíněno, používá k tomuto induktivní metody, která se vyznačuje hledáním souvislostí, příčin a významů, jež v průběhu sběru a analýzy dat začínají vytvářet obraz zkoumaného fenoménu. Kvalitativní výzkum má hned několik výhod, které byly důležité při výběru právě této metody pro tuto diplomovou práci. Jsou nezbytné především pro získání podrobného vhledu do dané problematiky. Výzkum fenoménu v jeho přirozeném prostředí (vzhledem k současné situaci v Čechách by byl kvantitativní výzkum jen těžko realizovatelný, o tom však blíže v empirické části), umožňuje studovat procesy, dobře reaguje na aktuální situace a je flexibilní k modifikaci výzkumu, hledá lokální příčinné souvislosti, a pomáhá při počátečním zkoumání fenoménu v daném prostředí (Hendl, 2005, str. 50 – 53).

Kvalitativní výzkum má samozřejmě také svá úskalí, kterými jsou především nemožnost výsledky výzkumu zobecnit na populaci či přenést do jiného prostředí. Je obtížnější testovat teorie a hypotézy a díky charakteru výzkumu není vyloučeno ani ovlivnění ze strany výzkumníka (Hendl, 2005, str. 52). Přes uvedené úskalí přesto považuji tuto metodu za odpovídající tématu, ačkoli je na místě se vypořádat s možnými negativními charakteristikami této metody. Pokud se jedná o nemožnost zobecnění, nepovažuji metodu za významnou pro tento výzkum, jelikož převoditelnost získaných dat není účelem. A to především z již zmiňovaného důvodu poměrné novosti projektů social cirkusu v Čechách. Práce proto neaspiruje na rozsáhlou studii dopadů těchto projektů a spíše si klade za cíl

porozumět fungování těchto projektů ve vztahu k fenoménu empowermentu a následně komparaci analýzy dat s již uskutečněnými zahraničními studii ze zemí, které mají s danou oblastí poměrně delší zkušenost a díky dlouholetým projektům v oblasti social cirkusu jsou schopné nabídnout kvantitativní výzkum a měřitelné indikátory dopadů. S výtkou vůči kvalitativnímu výzkumu stran obtížnosti testování teorií se práce vyrovnává především snahou o hledání podobností a odlišností s teoretickými východisky, jejichž cílem je spíše zmapovat v jakém rozsahu a zda odpovídá lokální situace a prostředí současné teorii v dané oblasti. Stran nebezpečí vlastního zásahu výzkumníka je třeba podotknout, že toto téma bylo průvodním po celou dobu výzkumu, jelikož v rámci přípravy i zpracování jsem se účastnila mnoha kurzů z oblasti social cirkusu a vzhledem k velmi otevřenému a přátelskému přístupu všech, kteří s mým výzkumem přišli do styku, bylo místy velmi obtížné zachovat si jako výzkumník naprostou nestrannost. Především těmto zásahům mi pomáhala především vlastní sebereflexe a vedení deníků po každém takovém setkání, které jsem se snažila kriticky zasadit do kontextu teorie.

Z hlediska přístupu ke kvalitativnímu výzkumu jsem zvolila fenomenologickou metodu, která svým charakterem nejlépe odpovídá tématu práce. Fenomenologický přístup si klade za cíl „analyzovat prožitou skutečnost s určitým specifickým fenoménem, kterou má určitý jedinec či skupina jedinců“ (Hendl, 2005, str. 128). V tomto přístupu se výzkumník snaží porozumět tomu, jak vnímá daný fenomén jedinec, jaká je jeho zkušenost a v rámci analýzy dat je kladen důraz na důkladné pochopení dané zkušenosti. Hendl také předkládá, v jakém případě je vhodné tento přístup použít – „chceme prozkoumat význam prožité zkušenosti a porozumět mu, studovaný fenomén se nejlépe zachytí pokusem porozumět zkušenosti účastníka a v případě, že fenomén není dostatečně prozkoumán (Hendl, 2005, str. 129). V souvislosti s touto diplomovou prací se pak jedná o výzkum zaměřený na zkušenost jednotlivých účastníků projektů social cirkusu, právě jejich zkušenost je nástrojem k pochopení, jak tyto projekty pracují s fenoménem empowermentu a v neposlední řadě právě fenomén empowermentu v souvislosti s projekty social cirkusu není v našem prostředí probádán. Z těchto důvodů považuji fenomenologický přístup za nejvhodnější pro daný výzkum.

Než přistoupím k operacionalizaci, která je vyústěním použitých teoretických východisek v práci a k popisu sběru dat, krátce se zastavím u procesu výzkumu. Dle Hendla má proces kvalitativního výzkumu sedm kroků, které však, jak je příznačné pro kvalitativní výzkum, nemají hierarchickou posloupnost, v průběhu výzkumu se překrývají, nebo se výzkumník vrací k předchozím krokům, které na základě sběru a analýzy dat modifikuje. V procesu kvalitativního výzkumu tedy hovoříme o těchto „stádiích“ výzkumu – 1) účel – motivace ve

výběru tématu a co je cílem výzkumu – interpretace, porozumění, intervence, popis, vysvětlení. 2) Konceptuální rámec – o jaké typy poznatků se práce opírá? Přičemž důležité jsou vlastní zkušenosti, již uskutečněné výzkumy či existující teorie. 3) Výzkumná otázka – formulujeme hlavní a vedlejší otázky, které nám mají dopomoci k dosažení stanoveného cíle práce. 4) Metody – definujeme, jakým způsobem chceme dojít k zodpovězení výzkumné otázky. 5) sběr a analýza dat – definujeme techniku sběru a analýzy. 6) strategie výběru – náhodný, či účelový výběr respondentů. 7) Validita – k ověření validity slouží technika triangulace, tedy přístup k tématu z různých úhlů pohledu. Triangulace může mít několik podob – a) datová triangulace – kombinace různých dat v čase, místě, výběrem respondentů, b) triangulace výzkumníků – tedy přizvání více osob zúčastněných na dotazování, c) metodologická triangulace – kombinace různých metod sběru dat, d) teoretická triangulace – kde jsou data porovnávána s vícero teoretickými východisky a cílem je zkoumání rozdílů či shodných prvků mezi danou teorií a získanými daty (Hendl, 2005, str. 145 – 150).

Na základě teoreticky daného procesu výzkumu se budu nyní zabývat skutečným postupem v této práci a odůvodnění kroků, které vedly k výsledné formulaci podoby a procesu výzkumu, přičemž se budu držet oněch výše zmíněných sedmi stádií. Dle daného schématu je třeba začít u cíle/účelu této práce. Původní záměr byl zmapovat oblast social cirkusu v České republice a jeho postavení v rámci občanské společnosti. K tomuto tématu mě vedla osobní zkušenost s projekty social cirkusu a zjištění, že zatímco v Evropě i ve světě se jedná o poměrně etablovanou součást neformální a místy i formální výchovy, v českém prostředí jsou tyto projekty ve srovnání s okolními zeměmi stále relativně na počátku a z hlediska povědomí široké veřejnosti nejsou příliš rozšířené. Tento fakt mohu doložit osobní zkušeností, kdy po více jak deseti letech vlastní práce v oblasti nového cirkusu jsem se o těchto projektech dozvěděla teprve zhruba před dvěma lety. Také z toho důvodu jsem se rozhodla pro lepší pochopení využít příležitosti a zapojit do výzkumu nejen české, ale díky zahraniční stáži také španělské pracovníky v dané oblasti. Cílem tedy bylo představit již dosažené výsledky v zahraniční a zároveň zmapovat situaci v českém prostředí. Vzhledem k oboru studia (Studia občanské společnosti) pak vyvstala otázka, jakým způsobem spolu souvisí social cirkus a občanská společnost. Tento průsečík se nabízel (díky konzultaci s vedoucí práce) ve fenoménu empowermentu, se kterým občanská společnost do značné míry pracuje a je nedílnou součástí teorie občanské společnosti. Vzájemná blízkost a propojenost social cirkusu a občanské společnosti tedy předznamenala účel a cíl práce – jakým způsobem pracuje social cirkus s fenoménem empowermentu?

Pro vytvoření konceptuálního rámce práce jsem nejprve zvolila studium již existujících teorií empowermentu, přičemž po prvotní rešerši jsem pro účely práce zvolila teorie, ve kterých byl prezentován empowerment v co možná nejširší míře. Teoretická východiska stran empowermentu jsem zvolila tak, aby mapovala psychologický proces (tedy na jaké psychologické komponenty je zaměřen – směrem „dovnitř“ jednotlivce, interaktivně, k pochopení procesů a kauzalit a z hlediska behaviorálního, tedy vlivu na chování a interakce mezi jednotlivci a skupinou), prvky empowermentu (jaké postupy, nástroje, forma prostředí vedou k empowermentu) a v neposlední řadě z hlediska aktérů, kteří mají na proces empowermentu vliv. Tímto tedy byla vytvořena první část konceptuálního rámce se zaměřením na první část výzkumné otázky. Pro dotvoření konceptuálního rámce z hlediska rešerše teoretických a výzkumných východisek v oblasti social cirkusu jsem na základě prostudované literatury zvolila předložení třech již uskutečněných výzkumů dopadů social cirkus projektů, a především pak využitím teorie změny, která je východiskem dvou ze tří studií a která se stala i jedním z teoretických východisek této práce. Kritéria výběru oněch zahraničních výzkumů byla zejména délka výzkumu (preferovala jsem alespoň roční výzkumy, které sledovaly proces od prvotního vzniku projektu až po jeho evaluaci), studie kombinující různé metody sběru dat (dotazníky, rozhovory, pozorování), studie zaměřující se nikoli na fyziologické dopady projektů social cirkusu, ale především na dopady sociální a psychologické. V neposlední řadě byl pak při výběru studií důležitý sociální přesah, tedy výzkumy zaměřené na skupiny s rizikem vyloučení.

Na základě takového konceptuálního rámce jsem definovala hlavní a vedlejší výzkumné otázky, které budou představeny v rámci kapitoly Operacionalizace. Metoda a technika sběru dat bude blíže popsána v následující podkapitole. Jako poslední jmenuje Hendl validitu výzkumu, pro kterou je v rámci kvalitativní metody esenciální triangulace (viz popis výše). V souvislosti s triangulací se také dostávám k největšímu úskalí v rámci tématu a podoby výzkumu této práce. Prvotní metodou, kterou jsem zvolila použít pro tuto práci, byla datová triangulace vycházející z původního návrhu výzkumu. Ten se měl opírat o sběr dat kombinující výběr respondentů, míst, formou sběru (rozhovory doplněné o pozorování a terénní záznamy). V tomto návrhu výzkumu byl však klíčový především výběr respondentů. Původní návrh výzkumu totiž předpokládal výběr respondentů tak, aby pokryl všechny zúčastněné strany v daných social cirkus projektech. Tedy lektoři, účastníci a pak skupina podílející se nepřímo na kurzech – projektový manažeri/pracovníci partnerských organizací/odborníci volící pro své klienty právě projekty social cirkusu. Tento model však narazil na své limity již při prvotním sběru dat ve Valencii. Ačkoli jsem měla přislíbené

rozhovory se všemi aktéry, nakonec se ukázalo, že bude možné realizovat pouze ty s lektory a pracovníky, nikoli s účastníky. Důvodem byla skutečnost, že projekt, který v době mého pobytu probíhal a o kterém bude také řeč v empirické části, se zaměřoval na spojení dětí z centra pro nový cirkus ve Valencii (tedy děti bez většího rizika vyloučení, které docházely do centra na klasické kurzy) s dětmi z nápravného zařízení. Toto nápravné zařízení mělo charakter vězení pro mladistvé, z celé škály nápravných zařízení ve Valencii se jednalo o takzvaný poslední stupeň před věznicí pro dospělé, tedy pro ty, kteří měli se zákonem problém opakovaně. Z důvodu opatření ze strany vychovatelů nápravného zařízení bylo možné, abych se jednoho setkání v rámci projektu zúčastnila, ale bohužel již nebylo možné, abych s dětmi mluvila napřímo či s nimi udělala ucelenější rozhovor. Ačkoli jsem pátrala po dalších projektech, které centrum realizovalo, nepodařilo se mi mezi účastníky či bývalými účastníky najít někoho ochotného se výzkumu zúčastnit. V českém prostředí jsem pak narazila na problém již několikrát zmiňované novosti social cirkusu v Čechách. Tyto projekty však neběží tak dlouho, aby bylo možné zajistit validní množství respondentů, kteří se projektů zúčastnili a byli by schopni sdělit svou zkušenost z důvodu, že účastníci prvních takových kurzů momentálně stojí na prahu dospělosti. V rámci výzkumu se mi však podařilo zachytit několik svědectví lektorů a pracovníků popisující pokroky jejich žáků v průběhu navštěvování kurzů. V naprostém závěru výzkumu jsem se přece jen dostala k lektorovi, který si sám prošel cirkusovou výchovou a pochází z poměrně rizikového prostředí. Na základě cirkusových kurzů se pak rozhodl sám se věnovat cirkusové pedagogice a pracuje s romskou komunitou v Brně. Tento rozhovor původně přislíbil, nakonec však neodpověděl na mé zprávy a nepodařilo se schůzku sjednat. Z těchto důvodů jsem se rozhodla od metody datové triangulace upustit, jelikož i kdyby se mi přece jen podařilo kontaktovat některé účastníky zde v Čechách, chyběla by mi komparativní zkušenost ze Španělska, která je součástí výzkumu. Taková data mně nepřišla dostatečně validní, spíše jednostranná. Navíc tyto projekty byly cílené na určitou skupinu, přičemž cílem této práce není zkoumat vliv social cirkusu na konkrétní skupinu (např. děti 15-18let se zkušeností s nápravným zařízením), ale na fenomén empowermentu a jeho využití v oblasti social cirkusu v rámci práce se skupinami s rizikem vyloučení bez zacílení na jednu konkrétní. Navíc v případě koncentrace na jednu danou skupinu ve Španělsku by nebylo možné najít podobnou skupinu v České republice, jelikož (jak bude prezentováno v úvodu empirické části) vybrané organizace se s cílovými skupinami poměrně liší a zkušenost dětí přicházejících z nápravných zařízení je odlišná od dětí například se zrakovým postižením. Nejde tedy o výzkum vlivu na konkrétní skupinu, což by bylo téma na samostatnou studii, ale o obecné principy a postupy. Velkou roli hrála také etická rovina,

jelikož klienti uvedených projektů se nacházejí často ve velmi svízelných situacích, proto by výzkum vyžadoval velmi specifický a profesionální přístup, na který dle vlastního uvážení nemám dostatečné zkušenosti a dovednosti. Mohlo by dojít ke kompromitaci mé osoby v pozici výzkumníka, účastníků i vlastního výzkumu.

V situaci, kdy datová triangulace nebyla nadále použitelná pro tento výzkum, nastalo období dalších teoretických rešerší a seskupování dosavadních znalostí v dané oblasti. Po dalším studiu pramenů jsem vyhodnotila, že ve vztahu k charakteru našeho prostředí je vhodnější pro tento výzkum nejprve popsat, jakým způsobem organizace zabývající se fenoménem empowermentu pracují, jaký pro ně má význam a zda se jedná o nástroj, cíl, nebo prostředek. Z prostudované literatury také vyplynulo, že daný fenomén je možné nahlížet z několika úhlů – z pozice zaměření (vnitřní, vnější a behaviorální procesy), z úhlu prvků empowermentu a z hlediska podmínek pro dosažení empowermentu u skupin s rizikem vyloučení. Studium zahraničních výzkumů na téma social cirkusu jsem pak došla k poznání, že byť explicitně nehovoří o empowermentu, respektive nepoužívají toto označení, procesy a charakteristiky se shodují s teoriemi o zaměření a prvcích empowermentu. Z výše popsaného jsem se proto rozhodla pro změnu formulace hlavní výzkumné otázky, která se nově zaměřila na zmapování způsobů, jakými social cirkus ve Španělsku a České republice pracuje s fenoménem empowermentu, přičemž metodou k tomu zvolenou se stala teoretická triangulace. Tedy zkoumání daného jevu z perspektivy třech teoretických východisek – zaměření, prvky, podmínky. Díky této kombinaci je možné porozumět detailně formě, jakou na sebe bere empowerment v rámci projektů social cirkusu a jak s ním tyto projekty zacházejí.

5.3 Výzkumná strategie

V této části práce představím strategii, kterou jsem zvolila při formulaci teoretických východisek a následné operacionalizaci. Jak bylo popsáno v předchozí kapitole, výzkum volí metodu teoretické triangulace. V tomto smyslu jsem zvolila tři teoretická východiska, která společně představují celistvý pohled na fenomén empowermentu. Cílem výzkumu je pak zmapovat podobnosti či odlišnosti v přístupu pracovníků social cirkus projektů k fenoménu empowermentu a prozkoumat, v jakých komponentech a na jaké úrovni se shodují s teoretickými východisky.

Vybrané teorie empowermentu jsou důkladněji rozebrány v teoretické části této práce, zde tedy jen stručněji představím ty, které jsem zvolila pro tento výzkum a popíši kritéria, která jsem při výběru teoretických východisek pro triangulaci zvažovala. K zodpovězení

hlavní výzkumné otázky a v souladu s charakterem kvalitativního výzkumu, kdy jde o co nejkompexnější pochopení daného jevu, jsem zvolila rozdělení empowermentu na tři části – oblast, na kterou se zaměřuje, prvky, které k dosažení používá a podmínky, které jsou determinující pro docílení empowermentu. Z výzkumu těchto tří oblastí pak vyplývá, jakým způsobem s empowermentem social cirkus pracuje a zda nabízí takové podmínky, aby k němu mohlo dojít.

Z hlediska oblasti jsem zvolila Zimmermanovu teorii psychologického empowermentu, který dělí jeho zaměření dle úrovní, na nichž k němu dochází: 1) Intrapersonální – sem patří především nabytí vnímané kontroly, soběstačnosti, motivace a vnímání vlastních kompetencí. 2) Interaktivní – získání kritického vědomí, pochopení kauzalit, vývoj dovedností a jejich přenos a využití v běžném životě či nabytí a mobilizace zdrojů. 3) Behaviorální – oblast vnějších vztahů, především zapojení komunit a organizační participace, spolupráce ve skupině (Zimmerman, 2005). První dvě úrovně směřují především k osobnímu rozvoji, třetí pak směřuje k rozvoji a empowermentu ve skupině. Empowerment nemusí nutně probíhat na všech třech úrovních, ale může se objevit pouze jedna kombinace nebo z jedné úrovně je možné přejít a navázat další (Zimmerman, 2005).

Pro definici a ukotvení prvků empowermentu jsem zvolila Matonovu teorii, ve které předkládá tzv. posilující nastavení komunity, ze kterých definuje prvky, které jsou pro dosažení empowermentu klíčové, těmi jsou: na skupině založený systém postavený na víře (nikoli jen náboženské), poslání a cíle, prostředí založené na vztazích a příležitostech, vedení a mechanismy pro nastavení změn a udržení změn, zaměření na splnění úkolu, inkluzivní rozhodovací procesy, odměny za účast, uvědomění si sebe sama, a mechanismy, které posilují mezi skupinovou kooperaci (Maton, 2008).

Posledním teoretickým východiskem, které pochází přímo z výzkumů v oblasti social cirkusu, se stala tzv. teorie změny. Ta vychází z výzkumů zaměřených na vzdělávání mládeže, které si kladly za cíl zmapovat a následně předložit funkční metodu hodnocení kritérií úspěšnosti pedagogických přístupů. Teorie změny se pak věnuje především prostředí, které je třeba vytvořit z hlediska pedagogického přístupu tak, aby mohlo ke změně a uplatnění principů empowermentu dojít, a především pak aby byl tento proces dlouhodobě udržitelný a přenositelný do každodenního života. Teorie změny říká, že proces je úspěšný pakliže: organizace a pracovníci nabízí kvalitní prostředí – kvalita instituce, pokud kvalita výuky umožňuje rozvoj a poskytuje tzv. SEL prostředí (social and emotional learning), pokud jsou první dva předpoklady splněny, dochází k nabytí SEL dovedností a ty jsou pak přenositelné do běžného života (AYCO, 2017).

5.4 Operacionalizace

Jelikož se práce opírá o tři teoretické přístupy, je nutné před vlastním výzkumem roztřídit jednotlivé oblasti, které zkoumám a přiřadit jim dílčí výzkumné otázky, zodpovídající ve svém celku otázku hlavní. Operacionalizace proto umožňuje převedení teoretického celku do dílčích aspektů, které je možné empiricky zkoumat. V následující kapitole proto bude popsáno, jaké výzkumné otázky se pojí ke každému ze tří teoretických východisek.

5.4.1 Psychologický empowerment

V tomto smyslu je cílem výzkumu zmapovat na jaký typ empowermentu se projekty social cirkusu zaměřují. Níže jsou proto představeny tři oblasti psychologického empowermentu podle Zimmermana a k nim přiřazené výzkumné otázky:

Psychologický empowerment

V tomto smyslu je cílem výzkumu zmapovat na jaký typ empowermentu se projekty social cirkusu zaměřují. K tomu je v práci použito teoretické východisko Zimmermana, který dělí empowerment na tři komponenty podle zacílení:

- 1) Intrapersonální - nabytí vnímané kontroly, soběstačnosti, motivace a vnímání vlastních kompetencí,
- 2) Interaktivní - získání kritického vědomí, pochopení kauzalit, vývoj dovedností a jejich přenos a využití v běžném životě či nabytí a mobilizace zdrojů,
- 3) Behaviorální - oblast vnějších vztahů, především zapojení komunit a organizační participace, spolupráce ve skupině.

Výzkumné otázky:

- Jakým způsobem pracuje social cirkus s jednotlivcem/skupinou/komunitou?
- Jaké dovednosti social cirkus rozvíjí?
- Jaké prvky organizační participace využívá?
- Jaký mají charakter vztahy ve skupině?

5.4.2 Prvky empowermentu

V rámci prvků empowermentu jsme si definovali několik charakteristik a prvků, které vedou k empowermentu: na skupině založený systém postavený na víře (nikoli jen náboženské), poslání a cíle, prostředí založené na vztazích a příležitostech, vedení a mechanismy pro

nastavení změn a udržení změn, zaměření na splnění úkolu, inkluzivní rozhodovací procesy, odměny za účast, uvědomění si sebe sama, a mechanismy, které posilují mezi skupinovou kooperaci (Maton, 2008). V rámci těchto se výzkum zabývá především těmito otázkami:

Výzkumné otázky:

- Jaké je poslání social cirkusu?
- Čím je charakteristické prostředí cirkusových kurzů?
- Jaké jsou cíle?
- Jaké prvky empowermentu social cirkus používá?

5.4.3 Teorie změny

Z hlediska teorie změny jde především o porozumění fungování organizací zabývajících se social cirkusem, prostředí, ve kterém se pohybují a učebním metodám, které používají. Cílem je především zjistit, jaký mají tyto komponenty vliv na možnost získání sociálních a emocionálních dovedností a jejich použití mimo oblast social cirkusu.

Výzkumné otázky:

- Jakým způsobem pomáhá social cirkus k inkluzi?
- Jak pomáhají tyto projekty svým účastníkům v zapojení se do společnosti?
- Jaké nabízí social cirkus nástroje pro každodenní život?

5.5 Technika sběru dat

V této části bude popsán proces výběru respondentů, techniky sběru dat a následné analýzy získaných dat. Jak již bylo zmíněno, původní návrh výzkumu počítal s účastí třech „typů“ respondentů – lektor, účastník, pracovník organizace či spolupracující organizace. Z důvodu výše uvedených však rozhovory s účastníky nebyly provedeny a proto se výběr respondentů modifikoval. K zodpovězení hlavních a vedlejších výzkumných otázek jsem se proto rozhodla přistoupit z pozice lektora, projektového manažera a pracovníka organizace či partnerské organizace na projektu spolupracující.

Výběr respondentů byl cílený dle předem stanovených kritérií. V případě lektorů šlo především o tato kritéria - dlouhodobější zkušenost v oblasti social cirkusu, aktivní účast v projektech social cirkusu v době provádění výzkumu a mezinárodní zkušenost. Poslední

z daných kritérií bylo dáno charakterem výzkumu, který byl realizován ve Španělsku a v Česku, proto jsem považovala za důležité, aby respondenti měli zkušenost ze zahraničí. U respondentů z řad projektových manažerů jsem zvažovala při výběru především tato kritéria: zkušenost v oboru, zkušenost s vlastním vedením projektu (v rámci celého procesu přípravy, realizace, evaluace) a zkušenost s projekty na mezinárodní úrovni. Při výběru respondentů z řad externích pracovníků byla pak kritériem především profese respondenta, která není součástí organizace věnující se social cirkusovým aktivitám. Respondenti se do těchto projektů i přes vlastní odlišnou specializaci aktivně zapojili. Ve výsledku byl tedy výzkum rozdělen na jednotku zkoumání = proces empowermentu a způsob práce s tímto fenoménem v oblasti social cirkusu, a jednotkou zjišťování = aktéři působící v daných projektech.

Technika sběru dat byla v zásadě trojí. V první řadě se jednalo o studium literatury a výzkumů, které byly v dané oblasti realizovány. Tento krok vedl k formulaci oblastí výzkumu a dílčích výzkumných otázek. V rámci empirického výzkumu jsem pak zvolila metodu polostrukturovaných rozhovorů, které měly jasně danou osnovu témat a oblastí, jež mají být předmětem výzkumu, zároveň však ponechávaly prostor doptávat se a prohlubovat míru porozumění, nacházet nové, předem netušené souvislosti a dále téma rozvíjet, Hendl tuto techniku nazývá rozhovorem pomocí návodu (Hendl, 2005, str. 174). Schéma rozhovorů (které je přílohou č. 1 této práce) bylo předem jasně dané a shodné pro všechny respondenty. V návaznosti na typ respondenta se však měnily konkrétní otázky, kdy některá témata byla zkoumána spíše povrchně (např. pracovník léčebny není schopen referovat o pedagogických metodách kurzů social cirkusu na stejné úrovni a v takové hloubce jako lektor) a jiná naopak byla rozvedena dalšími doplňujícími otázkami na základě získaných výpovědí. Třetí spíše doplňkovou technikou sběru dat bylo vlastní zúčastněné pozorování, kdy jsem se zúčastnila v roli pozorovatele několika kurzů ve Španělsku i v České republice v rámci neformálních rozhovorů, které jsem mohla vést mimo tyto kurzy. Zároveň jsem ji na vlastní kůži vyzkoušela workshop pro pracovníky s mládeží nejen v oblasti social cirkusu, který jsem také zahrнула mezi vlastní poznatky. Tato data jsou ve výzkumu reprezentována vlastními terénními poznámkami, které však slouží spíše k dokreslení průběhu výzkumu a proto jsou součástí především závěrečné části práce.

5.6 Výběr výzkumného vzorku

Výběr výzkumného vzorku započal především oslovením organizací, které se social cirkusu věnují ve Španělsku a v České republice. Při studijním zahraničním pobytu v Madridu

jsem proto nejprve provedla prvotní rešerši organizací zabývajících se novým cirkusem a dále jsem sledovala, které z nich pracují také v oblasti social cirkusu. Je třeba upozornit, že né všechna centra pro nový cirkus či cirkusové školy mají také social cirkusové programy. Z této rešerše vzešla střešní organizace, spojující novocirkusové školy zabývající se sociálně edukačními programy „Federación de escuelas de circo socio educativo“ (dále jen FEECSE). Po prostudování členské základy jsem narazila na dvě velké organizace zabývající se social cirkus projekty na lokální i mezinárodní úrovni – Ateneu Popular 9 Barris v Barceloně a Espai de Circ což je centrum provozované Associació Valenciana de Circ ve Valencii. Výběr mezi těmito dvěma organizacemi byl poměrně praktického rázu, jelikož jsem musela vzít v úvahu také dostupnost těchto center v rámci cestování z Madridu. Volba tedy padla na Espai de Circ. Kritériem při rozhodování bylo také to, že Associació Valenciana de Circ spolupracuje na mezinárodní úrovni s centrem pro nový cirkus Cirqueon v Praze, který je druhou organizací zastoupenou v tomto výzkumu. Na rozdíl od procesu výběru organizace ve Španělsku byl výběr na české straně poměrně jednoduchý – pouze Cirqueon naplňoval kritéria organizace, které jsem si pro výzkum stanovila – co možná nejdelší zkušenost v oblasti social cirkusu, projekty social cirkusu zaměřené na více skupin, realizace projektů na lokální i mezinárodní úrovni, spolupráce s dalšími institucemi, které se social cirkusu nevěnují. Jakmile jsem měla vybrané instituce, kontaktovala jsem zástupce obou s žádostí o spolupráci v rámci výzkumu, které bylo s notnou dávkou entuziasmu vyhověno. Na úrovni organizace se mi nejednalo o zevrubné rozhovory s každým členem organizačního týmu, ale spíše o možnost pozorování jakým způsobem organizace funguje a přes vedení těchto organizací se dostat k samotným respondentům. Je třeba také zmínit, že skutečně názvy organizací používám na základě výslovného souhlasu jak daných organizací tak respondentů, kteří se výzkumu zúčastnili. Jména respondentů jsou však v rámci ochrany soukromí změněna.

Hlavním cílem bylo však porozumět jakým způsobem social cirkus pracuje s fenoménem empowermentu na základě zkušenosti samotných pracovníků v rámci projektů a proto dalším krokem byl výběr výzkumného vzorku pro polo strukturované rozhovory. Původní model výzkumu počítal s následujícím zastoupením v každé z organizací: jeden projektový manažer, dva lektori, dva pracovníci z jiných institucí spolupracujících na projektech social cirkusu (psychiatrická nemocnice, nápravné zařízení, atp.). Předpoklad byl tedy celkem deset rozhovorů. V rámci pobytu ve Valencii se však ukázalo, že nebude možné realizovat rozhovory s pracovníky z jiných institucí. Na počátku jsem měla příslib psychoterapeutky pracující především s dětmi s poruchou autistického spektra, která využívá

k sezením s klienty právě Espai de Circ a terapii propojuje s cirkusovými aktivitami. Bohužel však po první návštěvě se rozhodla rozhovor neposkytnout, ale nabídla mi že se mohu zúčastnit jednoho sezení s klientem. Druhým respondentem byl pracovník nápravného zařízení, který spolupracuje na projektu DivercircART, který propojuje mládež navštěvující běžné kurzy v Espai de Circ s mládeží z onoho nápravného zařízení. I on nakonec z časových důvodů rozhovor odmítl, ale v rámci další návštěvy, kterou jsem mohla realizovat díky projektu Social Circus Advocacy (evropský projekt spojující čtyři organizace zabývající se social cirkusem) jsem měla možnost setkat se s ním alespoň formou pozorování, kdy jsme navštívili jak nápravné zařízení tak jedno setkání projektu DivercircART v Espai de Circ. Nakonec se tedy podařilo v rámci výzkumu uskutečnit čtyři rozhovory. V následující části blíže popíši výběr respondentů a jejich roli v projektu.

5.6.1 Výběr výzkumného vzorku – role aktérů

V rámci výzkumu bylo realizováno celkem devět rozhovorů – čtyři ve Španělsku a pět v České republice. Nyní se krátce zastavím u jednotlivých respondentů a popíši jejich roli v projektu. Každý z respondentů podepsat informovaný souhlas, že jejich výpovědi budou použity pouze pro účely diplomové práce a že se v práci objeví pouze názvy institucí, jména respondentů jsou však změněna v rámci ochrany osobních údajů.

Španělská část - Associació Valenciana de Circ – Espai de Circ:

1) Eva – projektová manažerka

Eva má na starost lokální i mezinárodní projekty social circusu, spolupracuje s dalšími partnery v projektu a má na starost také komunikaci navenek a se státními institucemi

2) Maria – je lektorkou v Espai de Circ a zaměřuje se především na kurzy social circusu. Pracuje s obyvateli předměstí, s romskými dětmi nebo např. s imigranty

3) Pedro – lektor

4) Remi – bývalý lektor, dnes vede social cirkusové projekty a zároveň pracuje pro madridské novocirkusové centrum, které spolupracuje s Espai de Circ na social cirkusových projektech

Česká část Cirqueon a spolupracující organizace:

- 1) Klára – lektorka, věnuje se kurzům pro veřejnost stejně jako projektům social cirkusu, které sama v některých případech iniciuje a podílí se na přípravách i realizaci
- 2) Anna – projektová manažerka social cirkus projektů
- 3) David – lektor, který společně s Klárou organizuje social cirkus kurzy, učí ale také kurzy pro veřejnost a sám je vystupujícím umělcem
- 4) Libor – pracovník psychiatrické léčebny v Bohnicích, který spolupracuje na social cirkus projektech
- 5) Jakub – psychoterapeut, který ve své práci používá cirkusové disciplíny a metody učení, zároveň sám vede několik kurzů social cirkusu

5.7 Analýza dat

Analýza dat následně probíhala technikou doslovné transkripce, tedy přepisu rozhovoru v nezměněné podobě včetně specifických výrazů použitých respondentem. Byť je tato technika velice časově náročná, pro daný typ výzkumu, který se soustředí na co nejhlubší porozumění, je tato technika nutná (Hendl, 2005, 208). Jakmile prošly rozhovory procesem transkripce, přišlo na řadu kódování. Jelikož se jednalo o polostrukturované rozhovory mající základní linku ale nikoli předem danou osnovu a kategorie, zvolila jsem techniku otevřeného kódování, které slouží k třídění získaných dat. Otevřené kódování nejprve probíhá v rovině vytváření jednoduchých kódů, které se nějakým způsobem vztahují k výzkumné otázce, respondentovi, tématům. V momentě, kdy máme takový seznam kódů, dále je identifikujeme v rámci obecnějších kategorií, kterým přiřazujeme určité vlastnosti, intence. Tomuto procesu se říká dimenzionalizace, na jejímž základě je možné přistoupit k teoretickému vzorkování, tedy k vyhledávání fenoménů/tematických celků a příkladů, které je reprezentují ve vztahu k výzkumné otázce a teoretickým východiskům, jež se získanými daty konfrontují (Hendl, 2005, str. 247). Na základě analýzy rozhovorů jsem vytvořila následující kategorie - motivace, práce ve skupině, metody výuky, hodnoty, práce s komunitou, získané dovednosti, řešení problémů, nástroje pro život a zkušenosti.

Po analýze dat následuje závěr práce, který shrnuje získané poznatky a jejich shodné, či naopak protichůdné aspekty ve vztahu k teoretickým východiskům. Jelikož se jedná o téma poměrně nové, zařadila jsem do rozhovorů také závěrečnou otázku stran dalšího směřování v oblasti social cirkusu a jak jej vidí respondenti. Tyto poznatky jsou uvedeny v poslední části věnující se doporučení pro další výzkum či vývoj v oblasti empowermentu a social cirkusu.

6 EMPIRICKÁ ČÁST

V empirické části nejprve představím průběh výzkumu a okolnosti, které doprovázeli sběr dat pomocí polo strukturovaných rozhovorů. V další části se pak budu věnovat konkrétním zjištěním doloženým doslovnými citacemi z rozhovorů. Tato část je systematicky rozdělena na tři části dle teoretických východisek – zaměření, prvky, prostředí – a odpovídá pořadí dílčích výzkumných otázek definovaných v metodologické části této práce.

6.1 Průběh výzkumu

Výzkum probíhal od jara 2018 do června 2019. Toto období se může zdát dlouhé, ale bylo dáno především časovou vytížeností respondentů. V tomto období jsem také celkem třikrát navštívila Espai de Circ ve Valencii, jednou jsem se zúčastnila kurzu pro pracovníky s mládeží v Dublinu a celkem třikrát jsem navštívila kurzy social cirkusu v Cirqueonu.

Do Espai se Circ jsem poprvé zavítala již v listopadu 2017, jednalo se spíše o seznamovací návštěvu s pracovníky centra. V průběhu mé návštěvy jsem se však mohla zúčastnit závěrečného „defilé“ (závěrečné vystoupení dětí i dospělých navštěvující cirkusové kurzy), ve kterém se představili také děti z projektu DivercircART II. (předchůdce projektu s dětmi z nápravného zařízení) se svým vystoupením pracujícím s tématem sociálního vyloučení, šikany a přijetí. V rámci této návštěvy jsem se seznámila s ředitelkou centra a lektory a domluvila si první kontakty pro rozhovory. Znovu jsem se vrátila do Valencie na jaře 2018 kdy jsem uskutečnila první rozhovory s Marií, Evou a Pedrem. V rámci této návštěvy jsem zamířila také do Madridu, kde jsem uskutečnila rozhovor s Remim. Z kraje léta jsem se pak zúčastnila workshopu v Dublinu s názvem StART 4, který byl koncipován pro pracovníky s mládeží a kde jsem si na vlastní kůži vyzkoušela různé hry a metody práce a na malou chvíli jsem se ocitla dokonce v roli pouličního umělce. Další rozhovory následovaly až na jaře 2019 a to především kvůli vlastní pracovní vytíženosti a kvůli nemožnosti najít společný termín s českými respondenty. Na jaře 2019 jsem se zúčastnila workshopu ve Valencii v rámci projektu Social Circus Advocacy, který se zaměřoval na udržitelnost social circus projektů a v rámci kterého jsme měli možnost zúčastnit se projektu DivercircART, kdy jsme navštívili nápravné zařízení pro mládež a měli možnost hovořit s ředitelem, vychovatelem a psychologem a následně jsme pak mohli na vlastní kůži zažít jedno setkání dětí z projektu DivercircART. V rámci výzkumu toto byla poslední návštěva Valencie a Espai de Circ.

V květnu 2019 jsem pak uskutečnila rozhovor s Liborem a poté v červnu s Davidem, Klárou, Annou a Jakubem.

Prostředí pro rozhovory jsem nechala čistě na přání respondentů, některé se tedy odehrály přímo v Espai de Circ, Eva preferovala vést rozhovor u ní doma, kam jsem byla pozvána, s Liborem jsem se sešla v psychiatrické nemocnici v Bohnicích, Davidem v Cirqueonu, kde v té době učil lekcí Cirkusu naslepo a nabídl mi rozhovor propojit s návštěvou této hodiny. S Annou a Klárou jsem se sešla u nich doma a s Jakubem proběhl nakonec rozhovor z důvodu jeho časové vytíženosti formou video hovoru. Rozhovor trval okolo 45 minut, většinou déle, ale ne méně než 40 min. Všichni respondenti mě hned zkraje požádali, zda bychom si mohli tykat, což jsem přijala, sama jsem však nenabízela a nechala jsem začátek setkání spíše v režii respondenta. Na začátku jsem všem respondentům ve stručnosti představila výzkum na kterém pracuji a motivace, které mě k tomu vedli. Někteří se poté doptávali na mé profesní zázemí a jak jsem se k social cirkusu dostala. Začátek rozhovoru se tedy vedl vesměs v uvolněné atmosféře, která napomohla nastavit tón i pro nadcházející rozhovor. U každého rozhovoru jsem měla s sebou tematické okruhy otázek a vytištěný informovaný souhlas. Rozhovory jsem začínala otázkou jakým způsobem se respondenti k cirkusu dostali a co bylo jejich motivací zapojit se do projektů social cirkusu. Ačkoli motivace účastníků není předmětem výzkumu považovala jsem jí za důležitou, abych mohla lépe porozumět tomu, co vůbec vedlo ke vzniku social cirkus projektů v daných organizacích. Zároveň se mi osvědčilo, že taková otázka respondenty „rozpovídá“ a protože jsme začali rozhovor povídáním o mě rádi mi oplátili sdílením svého příběhu. O motivaci respondentů bude krátce řeč v závěru práce. Na konci každého rozhovoru jsem pak každému z respondentů nabídla možnost, aby mi sami položili otázky, pokud je něco zajímá. Většina respondentů této nabídky využila a zpravidla se ptali, zda se chystám sama do projektů social cirkusu zapojit, nebo jaká je moje zkušenost. V takových případech jsem se ráda podělila o svou zkušenost z workshopů a návštěv kurzů v rámci social cirkus projektů, se kterou se mohou obeznámit také čtenáři práce prostřednictvím terénního deníku.

6.2 Psychologický empowerment – zaměření

Rozsah cirkusových disciplín je velmi široký a zahrnuje jak individuální tak skupinové aktivity. Na úrovni jednotlivce, jak vyplývá z výpovědí, se nejčastěji pracuje s tématy

identity, sebevědomí, vnímáním sebe sama a motivací. David tento aspekt zmínil v souvislosti s projekty v psychiatrické léčebně.

„...je to právě hodně zajímavý, protože ten sociální cirkus nemá jednotnej cíl jakoby. Existuje nějaká floskule, jako definice, když jich je hodně moc, jako – využívání cirkusu jako nástroje pro, teď jsou tam různý ty anglický termíny jako social change, justice a prostě integrace, inkluze a takovýdle jako věci. A vždycky hrozně záleží na tom, jak je ten projekt postavenej a právě jak si ten cíl klade. Myslím si, že právě u dětí v psychiatrický léčebně chceme pracovat s tím jejich sebevědomím, s nějakou jako identitou, s pocitem bezpečí, s pocitem přijetí skrzeva tu katarzi, to vystoupení, s něčím jako posouváním vlastních limitů a viděním sebe sama. Až potom vlastně, když se dělají nějaký ty komunitnější projekty...“

Motivace a identita se ale neobjevuje jen v rámci kurzů pro děti z léčebny, ale je vnímána jako něco, co se vyskytuje u mládeže obecně. Hledání sebe sama jako součást dospívání a určité životní cesty. Cirkus v tomto ohledu nabízí aktivitu, která je atraktivní pro jednotlivce i pro okolí čímž pomáhá zvýšit sebevědomí a najít si místo ve skupině

„Já si myslím, že cirkus funguje skrzeva tu jako nabídku identity a bytí součástí nějakýho bezpečnýho prostředí. A to si myslím, že je hrozně důležitý. Že u těch teenagerů je často právě to hledání identity, to balancování na hraně – spadnu tam, na tu dobrou, nebo na tu špatnou stranu jako. Takhle že najdou identitu v tom, že budu největší skuřka ve skupině, což sice může znít úsměvně, ale jako je to vlastně cesta bejt někým aspoň. A v těch sociálně vyloučenějších lokalitách nebo nějak rizikovějších je právě to právě to. A ten cirkus to umí taky. Ten parkur je teda fakt jako dobrej, kde ten jakoby celej kredit toho „socialrank“ skrzeva nový salto nebo novej trik vlastně má zásadní dopad na to hledání identity toho člověka, že teda potom je parkurář, anebo teda potom je cirkusák. A to si myslím, že je skvělý. Potom je lepší, když ti ve skupině říkají žonglér, než když ti říkají skuřka, ne?“

Cirkus ale není jen o vnímání sebe sama navenek, ale také o učení se poznávat sebe sama, pracovat se svým tělem, myslí. Zaměřuje se na schopnost koncentrace, kontroly a především pak na sebedisciplínu a schopnost komunikovat.

„...když pracuju na social cirkus projektech vždycky volím techniku a téma, protože my hlavně učíme hodnoty než cirkus. Protože když se chceš něco naučit musíš se nejdřív naučit poznávat své tělo, překonávat strach nebo pracovat se svými obavami, musíš se naučit věřit, mít

sebevědomí, takže většinu času se spíš bavíme o těchto věcech než že bychom se zabývali cirkusovými disciplínami to je až druhý krok. Bavíme se o tom jak fungovat ve skupině, jak uspět v rámci performance, bavíme se o důležitosti soustředění pokud se chceš naučit žonglovat. A všechno co děláme a říkáme, všechny ty informace pak můžeš použít ve svém životě, protože to nejsou informace jen o cirkusu, je to spojené s normálním životem, protože se bavíme o tom jak se starat o své tělo, o komunikaci s ostatními lidmi. Třeba když ti hodím žonglovací míček tak ti ho přece můžu hodit mnoha způsoby a my se snažíme to učit tak, aby si ten míček hodila takovým způsobem, aby to ten druhý mohl chytit a o tom to je, učit se komunikovat i beze slov a snažit o lepší komunikaci mezi lidmi...“

Jednotlivci se také učí v rámci cirkusu posouvat vlastní hranice, překonávat sama sebe a především zažívají úspěch, který je ale poctivě odpracovaný. Právě pocit úspěchu nebo zažít úspěch je u skupin s rizikem vyloučení klíčovým komponentem. O důležitosti úspěchu hovořil Remi ve spojitosti s dětmi z nápravného zařízení:

„...vezmi si třeba tyhle děti ty v životě neslyšeli nic jiného než že selhali, že si zničili život, že dělají všechno špatně a vlastně neznají nic než prohru...no a pak přijdou jsem a zkusí prvně třeba žonglovat se třemi míčky a jasně že jim to pořád padá a tak se uzavrou a naštvou, protože zase cítí prohru a mají tendenci se schovat do těch svých zažitých kolejí...ale v tom je právě ten cirkus skvělejší, protože nemusíš žonglovat se třema, začneš s jedním, ten ti přestane padat a tak si vezmeš další. A o to se vlastně snažíme my, ukázat těm dětem alternativní cesty a naučit je disciplíně, koncentraci no a ono vlastně jak to jednou klapne ten wow efekt tak pak už to vlastně motivuje samo...“

Vedle osobního rozvoje však cirkus pracuje také se skupinou. V podstatě všichni respondenti zmínili pozitivní stránku cirkusu ve smyslu jakéhosi lavinového efektu, kdy děti vidí co umí ten druhý a chtějí se to naučit taky. Tento princip se zdá však být platný nejen mezi dětmi jak dokládá svědectví Libora:

„Jo, je to práce vždycky se skupinou. Tam se případně individuální práce odráží od té práce se skupinou, někdo se vyčlenil, uměl něco, což je super, že se stalo. Třeba je tomu pár let zpátky... že se najednou zjistilo, že je tady člověk, co dělal nějaký neplechy třeba na dětském a najednou umí prostě žonglovat. Kolektiv „wow“, protože ten člověk je pěkně h a umí tuhle věc.. pojd' nás to naučit, my to chceme umět taky. Jemu stoupne sebevědomí atd. Už to prostě*

má tuhle dimenzi a to samé může být u těch chroniků, kdy někdo není opravdu schopnej se vyjádřit a najednou mu jde nějaká činnost. Oni ho do toho zatáhnou (lektori, pozn. autora), takže už je pak v partě, v tý spolupráci s nima a najednou kouká... To je dobrý, to je taková nadstavba“

Princip překonávání sama sebe funguje také ve skupině, která naopak může sloužit jako katalyzátor k tomu se přemoci, zkoušet věci znova. Zároveň mnoho cirkusových disciplín funguje na skupinovém úsilí. V práci ve skupině je podle respondentů nejdůležitější přístup a motivace ze strany lektorů. Jakub popisoval, jak může takové sebe posilování fungovat ve skupině:

„...No a ty jednotlivý disciplíny jsou potom jako celkem pěkný příklady, jo, jako že – dívej se, ještě minule se ti na tu pyramidu prostě nechtělo vylízt a najednou tam seš a seš v pohodě. Jo, minules byl jako dole v pyramidě a strašně to bolelo a vůbec to jako, nemohls to unýst a najednou na tobě stojí jako pět lidí a seš, seš jako v klidu, že jo. Takže to se snažíme vlastně z toho jako vždycky vytáhnout. Jako co si z toho mají vlastně vzít, jako snažíme se jim to reflektovat, co tam vlastně vidíme, protože se je snažíme vidět právě jako hrozně samostatný a mocný samy o sobě, ty děti. A tím, že jim to umožníme jako předvyst, a pak jim to ještě zreflektujeme, jako že wow, tohle se ti povedlo, tak to mám pocit, že pak jako funguje. A když ho baví ve skupince si hrát, tak tam zas třeba cítí, že je platnej prostě pro ty ostatní...“

Cirkus ve skupině neslouží jen k osvojení si nějaké cirkusové dovednosti, ale také k práci na společném cíli. Součástí social cirkus projektů je ve většině případů zakončení formou vystoupení, na kterém se celá skupina podílí. V základu jde hlavně o příležitost jak ukázat okolí nové dovednosti, které si účastníci osvojili a co se naučili. Tato vystoupení mají především přesah do celé komunity, ve které se uskutečňují. Například v kontextu psychiatrické nemocnice:

„...je to performativní umění, tudíž ve chvíli, kdy víme, že je tam problém mezi sousedy, léčebny pro mladé lidi s nějakým mentálním postižením a stěžují si, že děcka dělají problém na zahradě léčebny a ve chvíli, kdy se tam udělá vystoupení a pozvou se ti sousedi a ukáže se jim, jak se žije, nějakým způsobem se jim vysvětlí, co se tam děje a oni vidí ty děti, které normálně vidí jenom rvát někde za plotem, tak vidí, že se fakt snaží a na něčem pracovaly a mají radost a soustředí se, že připravili program, tak přesně to staví do jiné role, do jiného

úhlu pohledu další věci, ta informovanost té společnosti, že se o tom pak napíše reportáž, článek, dá se kontaktovat televize a poslat tuhle informaci do zpráv, aby se o tom dozvěděla širší společnost a tam se třeba dá vysvětlit, jaký byl, co tam vlastně bylo všechno za práci, jaký byl základ nebo úkol tohoto projektu, jaké jsou výsledky a co všechno vlastně ta skupina dokázala, což může osvětlit .. si tam hrajou teď celej tejden, choděj tam nějaký divný lidi a pouštěj hudbu a dělaj nějaký věci, ale když se potom vysvětlí celý ten projekt, tak to může udělat ten aha efekt.“

Tato vystoupení nemají za cíl jen ukázat fyzické dovednosti, ale mohou také artikulovat určitá témata, která se dané komunity dotýkají nebo poskytnout prostor pro to co chtějí účastníci okolí sdělit. Na tento aspekt se zaměřují především v Espai de Circ, kde Maria popsala jakým způsobem pracují v rámci projektů s komunitou:

„...ty děti byť jsou mladé tak si uvědomují jaké problémy jsou v jejich komunitě, ale neřeší to. Cirkus je ale právě učí být pozornější k tomu co se děje okolo, povídáme si o různých sociálních a mezilidských tématech, dává možnost zlepšovat se, někam to dotáhnout, umět něco co jiný neumí, získat sebevědomí a vidí nové možnosti. V prostředí ve kterém žijí nemají možnost se těmi tématy zabývat. Můžeme se bavit o rasizmu, problémech v jejich čtvrti, alkoholu, genderu a dalších věcech. Vždycky používáme reflexi, vždycky. Třeba chceme udělat představení, tak jo, ale co dalšího? Co tím představením chceme ukázat, jaká témata chceme představit, co chceme tím představením světu říct, co je důležité sdělit? A to je vlastně ten nejlepší moment, protože teď máme ten nástroj, teda cirkus, a prostřednictvím toho můžeme říct co chceme. Chceš mluvit o svém příběhu o něčem co tě štve, co chceš změnit? Můžeme mluvit o čemkoli...“

„...Je to proces, nejdřív začneš, něco se naučíš, pak se chceš podělit o to co ses naučil a musíš najít uměleckou cestu jak mluvit o tom co chceš sdělit a na konci máš v ruce takový dárek – tohle jsme připravili, tohle je naše show, ale zatím je celý tenhle dlouhý proces učení a cirkus ti dává to publikum, kterému to můžeš sdělit a se kterým to můžeš sdílet. U každé skupiny se snažíme nejdřív zjistit co jsou ty témata, problémy, se kterými se setkávají, snaží vyrovnat a pak s tím pracujeme.“

Cirkus a jeho veřejná vystoupení mohou mít také vliv na chod organizace, protože se často snaží vystoupit ze zaběhlých kolejí, měnit zaběhlé role a zapojovat okolí. Anna toto zmínila v souvislosti s projekty v psychiatrické nemocnici:

„...úplně to rozžilo tu nemocnici, že jsme chodili po odděleních během toho týdne a potom na konci bylo představení, kde mohli ti pacienti a zároveň i nějací zaměstnanci vystoupit spolu s těma cirkusákama. Byl tam skvělejší jeden pan ošetřovatel, který tam vystupoval v nějakém kouzelném čísle nebo pan doktor, který hrál na piano během toho představení. Bylo to fakt bezva i pro ty pacienty vidět ty zaměstnance v úplně jiné roli bylo hodně zajímavý.“

Onen lavinový efekt, který respondenti zmiňovali ve vztahu k učení se novým věcem, které jsou pro ostatní atraktivní se pak dá vysledovat i při práci s komunitou, jak vypověděla Eva, která jako projektová manažerka a vedoucí centra přichází nejčastěji do styku s „lidmi zvenčí“:

„...já ten efekt na komunitu vidím hlavně v tom, že ostatní instituce a organizace, které nějak pracují se skupinami s rizikem vyloučení už teď vidí co děláme a že to funguje a tak nás i sami od sebe oslovují, že by se taky rádi zapojili...no tak asi v tom je ten dopad, že už to není jen o nás a že my víme, že to funguje, ale už to pozorují i lidi z venku. No a od minulého roku město Valencie zřídilo program na podporu takových projektů. Město nám taky příští rok pronajme budovu v jedné městské části, kde je hodně problémů, protože tam žijí lidi z různých skupin s rizikem vyloučení a město nám tam teď poskytne prostor a požádali nás abychom na oplátku vytvořili např. spolupráci s ostatními organizacemi působícími v té oblasti a vytvořili společně social cirkus projekt, protože ta část to potřebuje a oni jako město nás o to žádají..tak to je třeba velký posun, začínají zjišťovat že to funguje. V těch představeních je potom jasná ta zpětná vazba nějakého potlesku a že po představení přijdou všichni chválit, protože když někdo chce excelovat v té disciplíně, tak musí trénovat, jak říkala Katka, ale zároveň je spousta disciplín, které třeba ve spolupráci s lektory se dají naučit snadno a pořád vypadají, že je to něco velkého, kouzelného, což se využívá hodně u krátkodobých projektů, třeba u lidí, který mají nějaký koordinační znevýhodnění, že ten cirkus umí tohle těm lidem dopřát ten úspěch docela rychle, což potom zase s tím, že to hodnotí pozitivně ty lidi, které se na to koukají, může být dobrý start do nějakých větších změn v čemkoli.“

Vztah s komunitou také doplnil David na příkladech praxe v zahraničí:

„Tak já si myslím, že všude, kde tady tydenťáci komunitní cirkusy nebo cirkusy s nějakým komunitním zásahem jako fungují, tak to vždycky mělo na tu komunitu jako hrozně

pozitivní dopad. Ať už to jsou takový ty jako echt, víc do toho sociálna, jako je třeba, právě v Barceloně to Ateneu, tak už prostě třeba Gallway community cirkus, kterej jako pracuje, jak říkají oni, s white middle class, takže člověk, kterej by říkal, člověk kterej hledá senzaci v tý sociálně vyloučený oblasti, by si říkal, vždyť to je přece jako normální fungující komunita. Tak i přesto je vlastně hrozně jako měřitelný a viditelný, jak to hrozně dobře funguje. Nebo třeba cirkus v Leuvenu v Belgii. Tam fakt jako to městečko jako žije tím cirkusem, skrzeva ten cirkus. A fakt tam jsou ty maminky, který šijou kostýmy, ty tatínkové, který grilujou na těch akcích, ty babičky, co tam jako chodějí s pletenejma svetrama, a děti. P .. prostě celá rodina tam prostě tím žije a setkávají se. Vytváří se místo pro setkávání těch lidí, je to fakt jako moc pěkný. Vždycky, když to funguje, tak je to hrozná radost. Čím myslím, že na tu komunitu má vždycky dobrej vliv, no.

6.3 Prvky empowermentu

Social cirkus svou kreativní formou dokáže nabídnout účastníkům určitou formu vytržení z každodenního života, ať už je to formou oživení programu v různých institucích nebo možnost na chvíli zapomenout na tíživou situaci, ve které se účastníci ocitají. Jako jeden z cílů projektu to zmínil Libor:

„Potom je tu otázka samozřejmě celého smyslu a ten je o tom, že tam někdo přijde a úplně to provětrá, že prostě to provoní úplně něčím jiným, než tam je. To je jako, jako jsme my, obrovsky důležitý. Když přijdeš do nějakého zapadlého důchod'áku na konci světa, kde nikdo ani nepříjde, přijde tam někdo úplně jinej, prostě ty lidi čuměj, co tam vůbec dělá a je to prostě zakonzervovaný, což tady už tak není, bývalo to víc a záleželo strašně na tom oddělení, že tady bylo třeba pět nějakých oddělení stejného typu a dvě třeba fungovaly, jezdily do tramtárie a skoro tady nebyly a měly management, který to uměl pěkně ... a tři byly zaprděný a jely takovej ten konzervativní přístup a nikdo nikam nemohl atd. Je to o tom personálu, ale samozřejmě ta přidaná hodnota, že se ty lidi jenom setkají, přijdou někam jinam, udělají něco jiného než je obvyklý, je strašně důležitá. Přijde nová krev... dobrovolníci třeba a ... je to strašně příjemný, nemusí řešit to tady s těma... Otvírají se nový možnosti pro ty lidi.“

V kontextu lidí, kteří se nacházejí v tíživé situaci tuto stránku cirkusu popsala také Anna a Eva:

„To tom často mluví kolegové, kteří jezdí pracovat třeba s dětma v uprchlických táborech, že oni pracují přímo s těma dětma... že na chvíli zapomenou, že jsou na tak příšerným místě a že se jim dějou hrozný věci, protože si hrajou chvíli a nemyslí na nic dalšího. Ale všichni sledují to, že to působí nejenom na ty děti ale i třeba na jejich rodiče, obzvlášť na jejich maminky, které v tu chvíli, kdy vidí, že děcka se smějou, jim to strašně pomůže v tom, že vidí, že ty děti se aspoň na chvíli můžou mít dobře, že z tý radosti, kterou ten cirkus přinese, může mít radost mnohem větší skupina.“

„v jednom projektu jsme začali chodit na jednu pláž, kde se taky často sdružují imigranti převážně z Jižní Ameriky a vlastně jsme je pozvali ať se k nám přidají ve hře a stejně tak jsme přizvali obyvatelé té čtvrti a pak se vytvořili různé umělecké skupinky a postupem času jsme pozorovali jak získávají na sebevědomí (became more empowered) a dokonce s námi začali chodit na demonstrace, které se v té době pořádaly, protože naše vláda se k migrantům nechovala dobře a taky byla krize a oni se vlastně přidali do toho hnutí kde jsme obsadili náměstí a protestovali za opravdovou demokracii a ti lidé se sami třeba chopili mikrofonu a začali mluvit o své situaci a artikulovat co chtějí...Tak v ten moment jsem si říkala, že to fakt funguje, že umění ve spojení se sociální prací funguje.“

Cirkus jako takový je však také komerční zábavou, která cíl vidí na opačné straně. Specifika cílů social cirkusu popsal Jakub takto:

„cirkus jako takovej má za úkol pobavit a vydělat prachy. A proto jezdí z místa na místo, aby prostě vysosal ještě z dalších lidí, co to ještě neviděli. (...) Ale, ten social cirkus mám pocit, že si bere za cíl právě využít veškerou tu radost a tu sílu, kterou ten člověk může mít, když jako ty věci dělá, k tomu, aby si to zažili i lidi, kteří zrovna jsou v situaci, která je pro ně třeba těžká, anebo která je pro ně jako znevýhodňující a tak, aby mohli tady z tohodle jako těžit. Těžit z toho cirkusovýho jako umění a aby jim to vlastně otvíralo nějaký dveře jako dál, další rozvoj a další život. Vlastně pro mě asi není cílem, aby z nich vyrostli cirkusáci, ale aby jim to dalo nějaké jako zážitek toho, že můžou být v něčem úspěšní a že můžou být, že vlastně ta jejich snaha k něčemu je dobrá třeba a že (...) potřebují pro ty ostatní.“

Každý social cirkusový projekt se z hlediska cílů liší. Společné ale mají snahu o určitou sociální intervenci, propojování lidí, kteří se za normálních okolností třeba nemohou potkat. Zaměřují se na předávání zkušeností a dovedností a především pak také na osobní rozvoj a získání sebevědomí. Pro příklad uvádím citaci Davida, který popsal konkrétní cíle jednoho z projektů:

„...třeba u toho cirkusu naslepo, tam tam, tam těch cílů bylo jako samozřejmě hrozně moc, jo, tam je – jeden z nich je samozřejmě, že ti lidi se potkávají, že to má ten sociální jakoby dopad. Že ty lidi se potkají, pokecají, jak mezi sebou, tak s náma, je to fakt jako takovej klub, jo? No ale pak samozřejmě jako trénujou, co se naučejí, a tam podle mě bylo úplně jako zásadní v tom, tam máme jednoho prostě studenta, kterej začal žonglovat až jako v důchodu a fakt to umí jako. Fakt se to naučil. Nevidí nic, a umí to. Ale vlastně se od něj hodně, skrzeva něj ten projekt i jako medializoval, že byl v nějakých rozhovorech, ve Světlušce vystupoval, ukazuje to, a myslím si, že tam je skvělý to, což souvisí jakoby s tím (...) empowermentem tý komunity těch lidí, s tím postižením, že najednou jakoby vlastně zjistili, že ty limity se dají posunout ještě mnohem dál, že to je, že to má dopad jako ten, jak se tomu říká, taková ta advokacie tý skupině a vlastně jakoby dávání na vědomí ať už jakoby většinový jako veřejnosti, aha, tak oni jako, „oni“ v uvozovkách jako, ten člověk nevidí a umí něco víc než já a je to taky vlastně, a naopak pro rodiče dětí, který mají doma třeba dítě se zrakovým postižením a přemejšlejí, co s ním, je to vlastně motivace, což se stalo.“

Social cirkus je také specifický prostředím, které vytváří a ve kterém se nachází. Nejedná se o klasickou výuku, je zde velmi důležité nastolení pozitivní atmosféry, otevřený přístup a komunikace formou her:

„...pracujeme v kroužku, to mi na tom přijde jako nejzákladnější, že jako hrozně často si sedáme do kroužku a děláme různé věci prostě v kruhu. Což pro některý děti je dost náročný a nepříjemný, ale postupně si na to většinou zvykají. Takže co mi přijde takový pěkně sjednocující, je práce s rytmem, takže prostě tleskáme a plácáme, děláme takový ty body percussion jednoduchý. To mi třeba přijde jako fajn. No a pak hrajeme takový různý jako míchací hry. V tom kroužku právě jednak jako na jména, takový jak se mezi sebou co nejvíc jako poznávají. Takže snažíme se, ať mají co nejvíc jako interakcí, a buďto hrajeme nějakou hru, anebo je to spíš takovým tím stylem jako klaunskýho cvičení, jako že chodí prostorem, musí se pozdravit, pokaždé třeba jinak, podat si někoho ruku pod nohou nebo něco, takže

vlastně je tak jako nutíme do jiné interakce, ať tam nejsou izolováni, to je vlastně jedna z těch částí.“

Důležité je také vytvářet prostředí kde výstupem z kurzu může být i jen prostá radost z toho, že se něco povedlo:

„Pro mě osobně je ten outcome, který asi vnímám nejvíc a to je pro mě vodítko, jestli to bylo dobře udělaný, jestli to mělo úspěch, je takový rozzářený těch lidí, že najednou mají otevřené oči a smějou se. Já si to překládám jako nějaký otevření dveří, že wow, ty brd'o, co jsem to všechno dokázal, to mě vůbec nenapadlo, že tohle budu dělat, ale pro spoustu z nich opravdu jenom jako ta relaxace toho, že ve chvíli, kdy ta aktivita je vedená dobře, tak se dostanou do nějakého flow, že si užívají tu aktivitu samotnou a zapomenou na jakýkoli trable, které okolo mají. A to přinese uvolnění tomu organismu a tý hlavě a celému tomu tělu a ve chvíli, kdy je tam nějaký úspěch a fyzická aktivita případně a jako radost, tak to přinese endorfin a ten člověk je pak v mnohem větší, viditelné pohodě.“

Prostředí cirkusu je vlastně prostorem vzdělávání, avšak se značnými rozdíly v přístupu a formě oproti tradičnímu vzdělávacímu systému. Například role ve skupině nejsou stavěny hierarchicky, ale snaží se stavět jednotlivé účastníky na roveň:

„velmi často se ke mě chovají jako k učiteli ve škole, říkají mi paní učitelko a tak, takový ty věci co jsem dělala já když jsem byla ve škole (smích) a to je pro nás divný a snažíme se jim vysvětlit, že tohle není škola, nepotřebujeme, aby se hlásili, když chtějí něco udělat nebo říct, na to máme různé hry kterými se učíme věci jako trpělivost, počkat až přijde moje řada, respekt k ostatním, jasně jsme tu, aby se něco učili, ale nejsme ve škole. Vědí, že tu máme pravidla, ale jsou to jiná pravidla, jsou svobodnější, můžou dělat co chtějí.“

Technika výuky se mění v závislosti na skupině se kterou lektor pracuje:

„Co se týče těch technik samotných a té metodologie, tak je hodně podobná, jenom se vždycky přizpůsobujete cílové skupině jak se dostat k tomu cíli té techniky, protože ve chvíli, kdy jedu někam za nějakou cílovou skupinou, tak sama musím dávat hodně pozor a hodně energie strávím na tom, abych se informovala nebo abych sama sebe držela trošku zpátky a nedostala se do situace, která by tu cílovou skupinu konfrontovala s něčím, co je v tuhle chvíli

nepřípustné nebo nepohodlné. Takže třeba práce s romskou komunitou je trošku specifická, protože nechci překročit limity tím, že to není moje kultura, tak neudělat fauxpas tím, že se budu chovat úplně normálně, ale pro ně už tohle nepřípustné bude. Zároveň ta skupina reaguje jinak a to v hrozně moc různých možnostech a nejenom víc a míň, ale do různých stran, kdy puberťáci z toho romského ghetta, řešili jsme úplně jiné problémy. Jako to, jestli přijdou nebo nepřijdou ten den, jestli je rodina pustí nebo nepustí, jestli zrovna ten den si můžou dovolit dělat něco tak zbytečného jako je cirkus místo toho, aby stáli na ulici a tvářili se přísně, protože zrovna dneska prostě se vždycky schází na ulici a tváří se přísně celý den, tak nemůžou přeci jít dělat cirkus... Ta práce je jiná, ale výsledek mám pocit, že je skoro stejný, že vždycky nakonec ten cirkus nějakým způsobem jako ty rostliny prorazí ten asfalt a začne se to zelenat a fungovat. Nakonec se stejně zujou a tu kravinu postavěj a pak ten další den přijdou, i když měli být, tak si to nějak zařídí, že jsou zrovna nemocní... A to vystoupení potom v tom Maďarsku fungovalo krásně a ta parta, i když to chvíli trvalo je obměkčit, tak nakonec ta všeobecná cirkusová radost a nenucení je láká jak med.“

Velmi důležitou složkou social cirkusu je vytváření důvěry a spolupráce mezi lektory a účastníky a mezi účastníky samotnými:

„u těch našich teenagerů, že ať už je nebo není ten socialcirkus, že to, že musí pracovat v tý skupině a že třeba .. performancegroup, tak se musí spolu domloutvat na tom, kdy budou mít zkoušky, že je to učí jako příprava na život, organizování věcí ve svém životě, nebo že vědí, když nedodají nějaký věc, třeba když neřeknou nějakou hudbu na vystoupení, tak tam ta hudba prostě hrát nebude. Učí je to nějaké samostatnosti, která je potom přenositelná dál. ... v tomhle skaut taková příprava na to, že se člověk o sebe postará, tak ten cirkus může bejt taky, nejenom v samotnejch cirkusových disciplínách, ale v tom všem, co s tím souvisí. To je s tou přípravou toho představení si myslím.“

Cirkus také umožňuje zapojit se do dění v projektech i jinak než jen učením se cirkusovým disciplínám. Lektori se snaží vést účastníky k samostatnosti a zodpovědnosti:

„Myslím si, že jsou zvyklí pracovat a nějakým způsobem se vyrovnávat pozitivně s nějakými obtížemi a nástrahami středoškolského a pubertálního života. Z některých se stávají asistenti lektorů a případně lektori, takže tahle návratnost tam je a ta zodpovědnost na nich vidět je.“

Konkrétně jedna ...z těch, co už lektoři jsou, tak má svůj vlastní socialcirkusový projekt, kdy chodí s cirkusem dělat workshopy do dětských domovů nebo v Jedličkárně tam rozjíždí svůj vlastní projekt. Taky měla náročnou pubertu, rodiče se rozváděli a v jednu chvíli to vypadalo tak jako na hraně, i maminka s námi komunikovala, jestli bychom byli schopni podpořit, aby se její dcera udržela na té straně světla, aby nepadla do temnot. A opravdu nepadla a je z ní neuvěřitelně spolehlivý kolega.“

Social cirkusové projekty také pracují na bázi společného rozhodování, kdy účastníci mají stejnou váhu hlasu jako lektoři:

„...ty organizace vlastně začínají mnohem víc se ptát – jsme to my v tý kanceláři, který mají naplánovat, co se má dělat, anebo to jsou jakoby ty naši studenti? Ať už na úrovni těch jednotlivých cirkusů, kdy se začínají formovat ty youth fóra, kde se scházejí ty teenageri, vlastně jako zmocňují se k tomu, aby určovali směr, kudy se s nima pude. Tak ať už to je na úrovni Karavan cirkusu, nebo EYCA, což je European Youth Circus Organization, který má vlastně svůj youth board, který se scházejí jednou za čas v jiným městě v Evropě a rozhodnou vlastně o tom, kudy ta organizace má jít. Nebo respektive dávají nějaký doporučení nebo závěry těm boardům jako oficiálním, těm dospělejím. Takže si myslím, že to je jako, je to určitě téma. Jako dávání těm, v tomhleto případě jako mladejím do ruky ty nástroje nebo nabízení jim nástrojů k tomu, aby mohli rozhodovat o sobě a o tom, kudy kam.“

V rámci rozhovorů také několikrát zaznělo, že cirkus dokáže přeměnit tíživá sociální témata pomocí metafor do hry, se kterou je pak možné dál pracovat a snažit se společně přijít s řešením:

„mám jeden projekt kde pracuji s ženami a používáme žonglování ve spojení s tématem genderu. Jako ve společnosti i v cirkuse je spousta rolí a tak se pomocí žonglování snažíme poznávat sami sebe formou hry a zvedáme genderové otázky, se kterými pracujeme. V žonglování můžeme najít mnoho metafor třeba jako upadnout a zvednout se, nebo mít cíl, ale taky spoustu překážek než se k němu dostaneme. Když žonglujeme je to velmi soustředěná činnost, je to něco co děláš sama pro sebe a zaměstnáváš tím jak tělo tak mysl. No a ty genderové otázky to je tak, že třeba žonglování není moc populární mezi ženami a když jim nabídnu ať se učí žonglovat většinou se mě zeptají a proč? No a já říkám, proč ne?“

6.4 Teorie změny

Jedním z velkých témat v social cirkusu se kterým jsem se setkávala v rámci všech rozhovorů i vlastního pozorování je téma inkluze a to hned na několika úrovních.

Jednak je to inkluze v jednotlivých zúčastněných stran, kdy cirkus nabízí možnost začlenit se na mnoha úrovních:

„Nebo ještě mne napadlo vlastně, že je tam rozdíl mezi, třeba jako když máš fotbalovej klub, kterej dokáže integrovat tatínka, kterej odveze tým jako autobusem nebo jako minidodávkou. Těch pozic na to jak bejt součástí, není moc, ale ten cirkus tím, jak je vlastně hrozně jako variabilní a mnohvrstevnatej, tak vlastně každýho dokáže naplnit, každému dokáže najít tu roli, což je právě, až to funguje v rámci toho vystoupení samotný, kdy jako je to krásně vidět, že člověk, kterej je velkej, tak je base a drží ty lehký nad sebou, člověk, kterej je šikovnej, je žonglér. Člověk, kterej je ohybnej, je akrobat, člověk, kterej je „jenom vtipnej“, je klaun, ale nemusí umět nic jinýho, ale přesto dokáže bejt vlastně tom vystoupení, tak stejně to funguje jako když to, jako o sféru jako vejš dáš, tak tam najdeš vlastně úplně stejnou variabilitu těch jako věcí. Že když jdeš od toho vystoupení vejš, tak máš ty lektory. A jeden lektor umí žonglovat, jenom žonglovat, a neumí udělat ani kotrmelec. Druhej lektor umí jako lézt po šále, ale v životě by nepředstoupil s klaunským výstupem. A zase máš vlastně další jako barevnou, pestrou vlastně paletu lidí, který se na tom podílejí. A vo další level tam jsou produkční a rodiče a vo další level a vždycky to jako nabídne obrovský množství pozic, jak do toho vstupovat, což si myslím, že je pro komunitní práci a pro jako práci s lidma, s prostředím, jako obrovsky motivující. A významný.“

Také v souvislosti s identitou a pocitem být součástí většího celku:

„A skrzeva tady jako vlastně to najít jakoby tý identity v těch strukturách cirkusu, a to, že ten cirkus, na rozdíl třeba od toho parkuru, kterej se otvíral opravdu těm šikovným klukům. Ale ten cirkus dokáže tu identitu nabídnout fakt komukoliv. Komukoliv, kdo je tím oslovenej. A v tu chvíli, jakmile získá, jakmile se stane součástí, tak se mu otvírá obrovská komunita lidí celosvětová. Vlastně fakt zjistí, že je členem jako vlastně obrovský rodiny, a je to, s tím je spjatý třeba i styl oblíkání, jakoby, nese to s sebou i hrozně moc nabídek, jak si utvrdit, dělám to a je to dobrý, že v tom jsem, v tý jako struktúře. A toto si myslím, že je fakt jako v tom sociálním cirkusu jako zásadní. A spousta lidí to osloví.“

Respondenti také uváděli, že už samotná podstata cirkusu je založená na inkluzi ať už u tradičního, nového nebo social cirkusu:

„To je to, v čem ten cirkus má to kouzlo...že cirkus odjakživa bylo to místo, které přijímalo všechny bez ohledu na to, jak byli jiní od většiny, to pořád přetrvává. Pro každého je místo v cirkuse.“

Zároveň cirkus umožňuje setkávání různých skupin:

„My máme vlastně jenom nakombinovaný skupiny. Celý je to založený na tom, že ta skupinka je hrozně jako pestrá. Což je občas dost náročný jako na práci, ale je tam ten efekt toho, že ty děcka se potkávají různý s různějma, a jsou tam jako, jednak je to věkově, jednak jako jsou to smíšený jako že kluci, holky, a chodí do různých škol, jsou z různých jako prostředí. V tomhle je jako zajímavý, že i jako v Olomouci to máme zajímavý, protože tam máme jednoho polovičního Itala, poloviční Bulharku a tak. Slováci jsou vlastně napůl, takže je to, tady ta integrace by měla být taky jeden z těch úkolů, který se snažíme vyplnit.“

Jak již bylo zmíněno cirkus například v souvislosti se sociálními tématy používá často metafor. Jak ale ukázal výzkum, metafory v cirkusu slouží také jako určitý přenesený scénář reálného života. Úryvky zachycují co respondenti považují za nejdůležitější nástroje a dovednosti, které cirkus učí a pak následně účastníci mohou uplatnit ve svém životě:

„Mně to přijde jako cíl, jako jeden z cílů, jako že vlastně to dítě, když už tam jako chodí, tak by si mělo odnýt to, že vlastně kolik já toho zvládnou a jak já jsem vlastně jako skvělejší v tom směru jako, že o co všechno se dokážu jako postarat, právě třeba ta zkušenost toho, že dokážu zvládnout nějakou frustraci, nebo že dokážu jako nějakou emoci třeba zvládnout, a tím se dostat jako dál. Že to nenechám být hnedka, ale jdu dál, To mi přijde, jako že je něco, co dává hrozně moc jako síly a tady toho pocitu, že jako ty věci zvládnou.“

„Já si myslím, že u těchto skupin je to úplně to samý jako dalo by se říct v normálních lekcích, že ten cirkus tam působí jako metafora. Je to vlastně trošičku jako kdyby to byla bublina jiný reality, ta cirkusová lekce, ale zároveň je to obrázek celého života, přesně to, že ty věci trvaj, že fakt se musím zapotit a ono to furt ještě není ono, protože tohle dokážeš až když to uděláš

jako 800krát 1000krát, což znamená po několika měsících nebo letech se to teprve povede. Že to bolí, ale že ta bolest je pokaždé jiná a to, že se protahuju a bolí to je vlastně dobře, vlastně to chci, aby mě to bolelo a jdu do té pozice, která bolí, a nebo to, že stavím trojstoj a stojím na mně dva moji kámoši a já jsem ten nejnižší a stejně tleskaj tomu nahoře a fakt mě ty ramena bolejí a ty záda, ale vlastně beze mě by tam nestáli. To, že prostě to dělám hrozně dobře a pak přijde vystoupení a já to prostě třikrát za sebou podělám a prostě jim neukážu, že jsem na tom rok makala a že to fakt umím. A nebo že mi rupnou kalhoty, protože zrovna mám vypranej kostým, protože jsem chtěla, aby byl čistej, protože jsem v tom zkoušela před tím a byl zpceněj. V tom se dá najít takových momentů, které jsou jakoby trenážer toho normálního života. Ale on to je normální život ta cirkusová lekce. Ale to, že se s nimi dokážu srovnat v rámci nesoutěžní komunity, která se navzájem podporuje a všichni chtějí společně udělat vystoupení a nějakým způsobem na sebe pozitivně působěj a fanděj si, tak si myslím, že tohle mi potom pomůže se vyrovnat s přenesenou situací, kdy tam budu sám a jsem v kanceláři, kdy mi všichni rozhodně nefanděj a šéf mi to dal naschvál, protože ví, že se to nedá udělat a já se ztrapním. Ale tím, že tam mám základ, že jsem něco podobného prožil ale na jiné úrovni, tak myslím, že to pomůže tu situaci vyřešit.“

„...pomáhá to ve spoustě věcí, což potom aplikují i ve svém životě, tam vždycky mluvíme o tom, že kromě třeba sounáležitosti se skupinou jsou to věci jako sebevědomí, trpělivost, práce na svých cílech a lepší odhad toho, co jde a co nejde. To sebevědomí si myslím, že je velká věc, zvláště u mladejch lidí, že může .. ukázat, že věci, které si mysleli, že nepůjdou, tak po nějaké době jsou možný.“

„Třeba ukázání toho, že se problémy dají řešit různými způsoby a že každý jsme jiný a to neznámá, že to je špatně, ale právě i nějaká tolerance a pestrost, která v tom cirkuse vždycky byla jak množstvím těch disciplín i tím, že ta skupina, která se schází na ten cirkusový trénink je většinou různorodá a během těch lekcí spousta problémů samozřejmě vzniká, ale dají se komunikovat různě, tak už jenom tohle, naučit se, že těch řešení je spousta.“

„sociální vzdělávání obecně to není jen o cirkusu, ale i o společnosti jako takové, jak být její součástí...není to jen o akrobacii, má to dvě dimenze tu fyzickou a pak tu sociální...hrají spoustu her a ta fyzická stránka není tak důležitá. I u těch dětí z Espai když jsme jim nabídli aby se do projektu zapojily tak to nebylo o fyzických dovednostech, ale o tom aby sami chtěli se na tomhle podílet.“

Eva také zmínila prvek pracovních návyků, který se snaží dětem a mládeži nabídnout:

„děti nebo mládež, kteří by si to nemohli dovolit platit kurzy tak pro ty máme tzv. časovou banku, která funguje tak, že oni nám věnují čas a pomáhají v centru s úklidem, přípravou představení, pomáhají lektorům při kurzech pro malé děti a oproti tomu my jim dáváme možnost docházet na kurzy zdarma i mimo projekty social cirkusu. A v téhle časové bance mají přednost děti ze social cirkus projektů...Aby se mohli dál vzdělávat pokud o to mají zájem, ale na to nemají peníze.“

Na základě předložených úryvků z uskutečněných rozhovorů je možné sledovat, jakým způsobem social cirkus pracuje, jaké jsou jeho priority, metody práce, zaměření a zamýšlené cíle, kde vidí své poslání a jaké volí prostředky. V následující závěrečné části této práce se budu věnovat komparaci získaných poznatků se třemi zvolenými teoretickými východisky, která definují procesy empowermentu. Poznatky budou konfrontovány s teorií psychologického empowermentu, s Matonovou teorií prvků empowermentu a s teorií změny za účelem definování shodných či protichůdných stanovisek, na základě kterých bude možné zodpovědět hlavní výzkumnou otázku.

7 ZÁVĚR

Diplomová práce si klade za cíl zodpovědět hlavní výzkumnou otázku, tedy jakým způsobem „*Jakým způsobem pracují projekty social cirkusu s fenoménem empowermentu při práci se skupinami s rizikem vyloučení?*“. V této části práce a na základě získaných dat bude hlavní výzkumná otázka zodpovězena ve třech částech prizmatem tří teoretických východisek.

Psychologický empowerment

V rámci psychologického empowermentu jsem v teoretické zabývala fenoménem empowermentu z hlediska jeho zaměření. K tomu se pojící teoretické východisko předpokládá tři komponenty empowermentu: Intrapersonální - nabytí vnímané kontroly, soběstačnosti, motivace a vnímání vlastních kompetencí, Interaktivní - získání kritického vědomí, pochopení kauzalit, vývoj dovedností a jejich přenos a využití v běžném životě či nabytí a mobilizace zdrojů a behaviorální - oblast vnějších vztahů, především zapojení komunit a organizační participace, spolupráce ve skupině.

Z výzkumu a analýzy získaných dat vyplývá, že social cirkus operuje na všech výše zmíněných úrovních, ovšem ne na všech ve stejné míře. Primárním zacílením jsou v oblasti social cirkusu první a třetí oblast, tedy Intrapersonální a Behaviorální. Ve smyslu intrapersonální oblasti social cirkus projekty cílí především na vnímání vlastních kompetencí, tedy učení se novým dovednostem, které dopomáhají k většímu sebevědomí, důvěře v sebe sama a ve své schopnosti, motivují posouvat dál hranice svých možností, učí jednotlivce pracovat se sebou a se svým tělem a využít jej ke kreativnímu sebevyjádření. Tyto projekty však nevedou účastníky k nějaké formě závislosti, potřebě neustálého dohledu a vedení, ale spíše poskytují nástroje umožňující převzít kontrolu. Velmi často také pracují s koordinací, soustředěním a nalézáním rovnováhy. V těchto ohledech tedy social cirkus projekty cílí především na jednotlivce a jeho osobnostní rozvoj.

Z hlediska behaviorálního z výzkumu vyplývá, že oblast vnějších vztahů především vně skupiny je pro social cirkus klíčová. Social cirkus projekty pracují často na bázi hry, ve které je nutná spolupráce, důvěra, kooperace a komunikace. Cirkus také nabízí možnost participace na několika úrovních a vyzývá k ní i ty aktéry, kteří nejsou přímo zúčastnění v projektu. Zároveň je výstupem většiny social cirkus projektů závěrečné veřejné vystoupení, na kterém se všichni účastníci podílí a kde se podoba a proces přípravy představení řídí skupinovými rozhodnutími, kde mají účastníci stejné pravomoci v rozhodování jako lektori.

Ve vztahu k behaviorálním komponentům se tedy jedná především o práci se skupinou, vedení k participaci. Práce s komunitou v tomto ohledu však není primárním cílem, ale spíše druhotným krokem. Například v rámci vystoupení je primární poskytnout možnost účastníkům ukázat co umí, dát jim publikum, před kterým mohou prezentovat své dovednosti, názory, postoje, pokroky atp. Druhotným výstupem je pak oživení komunity, příležitost nabídnout i lidem zvenčí vhled do oblasti social cirkusu a napomoci tak vzájemnému dialogu, setkávání a využití veřejného prostoru pro kulturní vyžití. Toto se jeví jako podstatné především v okrajových a chudinských čtvrtích, kde buď není kulturní vyžití nebo není pro obyvatele dostupné.

Ve smyslu interaktivních komponentů social cirkus pracuje především s získáváním nových dovedností a zkušeností, které jsou aplikovatelné i do běžného života. V tomto smyslu social cirkus nejvíce akcentuje vedle fyzických dovedností především hodnotová kritéria jako je respekt k sobě a k ostatním, tolerance, trpělivost, disciplína, práce s emocemi, kooperativní a komunikativní přístup k řešení problému atp. Schopnost kritického myšlení a pochopení kauzalit ve svých výpovědích respondenti implicitně neakcentovali, proto v tomto ohledu nejsem schopná tento prvek empowermentu social cirkusu přiřknout. Dle mého názoru by se v tomto ohledu mohlo jednat například o vedení k zájmu o své okolí, o problémy, se kterými se potýká komunita, ve které se nacházím či zpracovávání témat jako je rasismus, diskriminace aj. v rámci vystoupení.

Prvky Empowermentu

Prvky empowermentu jsme si definovali pomocí Matonovi teorie, který jako hlavní prostředky k dosažení empowermentu uvádí: na skupině založený systém postavený na víře (nikoli jen náboženské), poslání a cíle, prostředí založené na vztazích a příležitostech, vedení a mechanismy pro nastavení změn a udržení změn, zaměření na splnění úkolu, inkluzivní rozhodovací procesy, odměny za účast, uvědomění si sebe sama, a mechanismy, které posilují mezi skupinovou kooperaci.

Nyní se zaměřím na jednotlivé prvky z hlediska získaných dat. Je jednoznačné, že social cirkus buduje skupinové prostředí, jelikož všechny projekty jsou založené na práci ve skupině v kombinaci s individuálním přístupem. Social cirkus poskytuje takové prostředí, které umožňuje skupinové rozhodování, participaci ve všech stádiích projektu a na všech úrovních. U každého podle jeho schopností a dovedností. Skupinu zároveň pojí společný cíl (naučit se nové dovednosti, vytvořit vlastní představení) a podpora jednotlivých členů ve

snaze aby každý došel onoho cíle. Důvěra je klíčovým aspektem už ze samotné podstaty cirkusových aktivit, které jsou založené na kooperaci a v mnoha případech jako je například párová akrobacie je provedení takových cviků bez důvěry nemožné. Ještě než se ale vůbec účastníci dostanou do stádia, kdy jsou na sobě závislí a musí si důvěřovat, social cirkus důvěru systematicky buduje. A to především prostřednictvím her, které jsou zaměřené na poznávání jeden druhého a budování vztahů. Tyto hry volí social cirkus především proto, že nejsou invazivní, umožňují postupný proces hravou a kreativní formou. Příkladem takové hry (která ale spíše patří do pozdějšího stádia, kdy už je vybudována určitá základna) může být třeba pád důvěry („trust fall“), kdy jeden z účastníků z výšky padá po zádech do rukou ostatních a protože je nevidí, musí věřit že jej ostatní chytí. Důvěra je o to důležitější v social cirkus projektech, které pracují se skupinou s rizikem vyloučení nebo s nějakým traumatickým zážitkem. Jak vypověděli respondenti v takových případech se jedná o velmi pozvolný proces, který v některých případech začíná návštěvami v jejich sousedství, vysvětlováním co je cirkus a co může nabídnout. V tomto smyslu je o to důležitější vytvořit si důvěru nejen mezi lektorem a účastníkem kurzu, ale i okolím daného jedince, které jej ovlivňuje. Několik respondentů také uvedlo, že mnoho účastníků má zkraje projektu problém přijmout doteky nebo se ostatních dotýkat, i to proto vyžaduje určitý čas a bývá to často tématem, se kterým lektoři v rámci projektu pracují. Důvěra musí fungovat také mezi lektory a pracovníky jiných organizací (v tomto výzkumu především psychiatrická léčebna v Bohnicích) jelikož pracovníci těchto institucí prosazují program social cirkusu v prostředí, které jim není vždy nakloněno a spoléhají se na lektory, že vydané úsilí nepřijde vniveč.

Poslání social cirkusu by se na základě výzkumu dalo zobecnit pro danou oblast jako takovou. Respondenti nejčastěji uváděli, že posláním social cirkus projektů je nabídnout alternativní, otevřené, nekonkurenční a především bezpečné prostředí, kde se mohou děti, mládež i dospělý vzdělávat kreativní formou, učit se novým věcem, pracovat se svými strachy, frustracemi, obavami, se svým tělem i myslí. Jak uvedl jeden z respondentů „*sociální přesah je v cirkusu vždycky*“. Social cirkus se totiž nezaměřuje pouze na fyzické dovednosti, ale především na ty sociální. David shrnul poslání social cirkusu myslím velmi výstižně: „*Já si myslím, že to je jakoby kvalitní čas mezilidského bytí.*“ Cíle social cirkusu se však jak vyplývá z výzkumu mohou lišit podle toho, se kterou skupinou pracuje. Například Klára uvedla, že když pracuje v rámci kurzů pro veřejnost většinou je cílem, aby po každé hodině byl alespoň malý technický progres v dané disciplíně, zaměřuje se tedy především na fyzickou stránku věci. Oproti tomu při práci v social cirkusu nejde o to kdo vyskočí výš, nebo

kdo udrží více míčků ve vzduchu, ale především pocitový výsledek z dané lekce, jestli se účastníci bavili, jestli jim dané aktivity přinášeli štěstí, atp.

Toto rozlišení na „normální“ a „social“ cirkus kurzy však Katka uvádí jako zavádějící, protože ačkoli na oněch normálních kurzech třeba nemá děti z vyloženě vyloučených lokalit a vlastně jsou tam na volnočasovém kroužku neznamená to, že nepodléhají riziku vyloučení. Klára tuto dichotomii popsala pro mě velmi zajímavým způsobem: *„Je to jiné pojmenování věci, která by se dala brát stejně, protože mládež sama o sobě je v obtížné situaci skoro vždycky tím, že dospívá a ani ve chvíli, kdy ty rodiny jsou vyrovnané a finančně zajištěné a z dobrého prostředí a všechno je v pořádku, tak tam není stoprocentní jistota, že ten dospívající teenager, ten puberťák to své dospívání zvládne bezpečně. Takže v podstatě jakákoli mládež je trošičku v riziku“.*

Z hlediska cílů se také liší jednotliví respondenti mezi sebou, ačkoli se shodnou alespoň na jednom – aby to byla zábava. Zatímco pro Evu, Marii a Pedra je cílem především určitá sociální intervence, práce s tématy, která se ve společnosti objevují a jejich artikulace výrazovými prostředky, velkou roli hraje gender, rovnost, diskriminace, násilí ve společnosti, atp. u české části respondentů je to spíše v obecnější rovině – nabídnout účastníkům možnost oprostít se od problémů, které musí řešit, vytvořit bezpečné a otevřené místo pro hru a není podstatné, zda bude mít projekt nějaký reálný dopad na komunitu, na svět, ale cílem je, dopřát účastníkům pocit uvolněnosti a štěstí. Je však možné, že je to také tím, na které skupiny se jednotlivé projekty zaměřují. Zatímco ve Španělsku cílí především na mládež z vyloučených lokalit, takzvaně „z ulice“, spolupracují s nápravným zařízením, v Česku se více projektů zaměřovalo na osoby s fyzickým či mentálním postižením z hlediska citovaných projektů, nicméně i projekty s rizikovou mládeží jsou v Česku zastoupeny. V pohledu respondentů s psychoterapeutickým zázemím pak bylo cílem především vytrhnutí účastníků z běžné rutiny, možnost posouvat zaběhnuté zvyky a role.

Ve smyslu prostředí založeném na vztazích a příležitostech z výzkumu vyplývá, že právě tvorba takového prostředí je jedním z hlavních komponentů. Social cirkus si zakládá na svobodě volby v čem se chce daný člověk zdokonalovat a nabízí příležitost uplatnění v mnoha oblastech. Respondenti nejčastěji zmiňovali, že každý z účastníků má možnost zapojit se do jakékoli aktivity, kterou projekt nabízí od nácviku cirkusových dovedností až po asistenci při výuce. Lektoři předávají účastníkům své „know how“ a dávají jim tím možnost stát se sami cirkusovými lektory, umělci, pracovníky v oblasti social cirkusu, atp.

Právě příležitosti, které social cirkus nabízí dobře dokládají osobní výpovědi respondentů ohledně svých žáků, kteří jsou dnes sami lektory, vystupujícími umělci nebo vedou vlastní social cirkusové projekty.

Dalším prvkem empowermentu je vedení a mechanismy pro nastavení a udržení změn. V tomto ohledu z výzkumu vyplývá, že social cirkus pracuje s vedením spíše na vertikální než na horizontální úrovni, vedení probíhá spíše ve smyslu sdílení než delegování. Respondenti zmiňovali důležitost opuštění klasických výukových metod známých z formálního vzdělávání a důraz spíše na předávání nástrojů ale ponechání svobody v jejich využití. V podobném duchu se také nese zaměření na nastavení a udržení změn. Jak se ukázalo z výpovědí, cílem nejsou velké a na první pohled viditelné změny například v dané společnosti, ale spíše postupné procesy, kdy účastníky vybaví nástroji, které jsou aplikovatelné v běžném životě ať už se jedná o určitý proces zvládnání úspěchů i neúspěchů nebo o základní hodnoty jako jsou respekt, empatie, slušné chování. Ve vztahu k udržitelnosti změny, která by probíhala např. v dané komunitě, tedy určitá viditelná přeměna, se však dostáváme k jednomu z úskalí social cirkus projektů a to je právě udržitelnost. Tento problém mi poměrně bez obalu popsala Anna: *„...protože spousta těch projektů je financovaných projektově a proto skončí, protože na ně za prvé dojdou peníze a za druhé s koncem projektu skončí ten bič, co nad sebou ty lidi mají, že ten projekt se realizovat musí v nějaké podobě, že pak se jako to tak jako zvolní. Myslím, že to není proto, že by ty lidi projekty už nechtěli dělat dál, ale že mají spoustu jiných, které je vytěžují v té době.“*

Zaměření na splnění úkolu je v social cirkusu velké téma. Ne však ve stylu domácích úkolů, kdy lektori dávají účastníkům zadání co mají nacvičit a kdy. V oblasti social cirkusu dle výpovědí respondentů jde především o práci s neúspěchem a motivaci účastníků, aby to nevzdali a zkoušeli to dál. Social cirkus věnuje už z podstaty svých aktivit tématu úspěchu a neúspěchu velký prostor. V rámci kurzů pracuje především s tím, aby se účastníci naučili vnímat úspěch jako naprosto normální součást života a vedou je k tomu, aby po neúspěchu nepolevovali, ale naopak si šli dál za svým cílem. Poměrně humorně tento přístup shrnula Klára: *„...druhá věc je od začátku říct, co se stane a že je to v pořádku a nebylo by v pořádku, kdyby se to nedělo. Takže teď jdeme dál, bude to těžší, začneme ten míček házet a chytat a začne nám to padat, protože se dostáváme na hranu toho, co umíte a co neumíte. A jestli vám to padat nebude, tak je to nějaký divný, to není normální. Normální je, když tyhle věci padají....“* Inkluzivní přístup k rozhodování jsem již ve vztahu k výsledkům analýzy zmiňovala. Protože je však inkluze velkým tématem pro občanskou společnost i fenomén empowermentu zastavím se krátce u způsobu jakým social cirkus k inkluzi přistupuje. Na

základě všech dosud popsaných zjištění asi nebude pro čtenáře překvapením, že inkluze je v podstatě esencí social cirkusu. Inkluzivní prvky byly již popsány výše, ale ráda bych zde zmínila jeden aspekt, který se opakoval i ve výpovědích respondentů a tím je neuvěřitelná flexibilita social cirkusu v implementaci nových postupů, pakliže zjistí, že podmínky, které má projekt nastaveny nevyhovují všem. Domnívám se že následující citace je dostatečně výstižná: „...ten Cirkus Naslepo už dělám dlouho a začal taky v Bohnicích, to je takový počátek všeho, kdy tam tenkrát Bratři v triku dělali workshopy žonglování pro pacienty a přišel tam pacient, který neviděl, tak začali vymýšlet, jak by ho mohli učit žonglovat, i když se na ty míčky nemůže koukat a začali s ním dělat kontaktní žonglování a pak se vrátili úplně nadšeni zpátky do Cirqueonu s tím, že jako to chtějí zkusit dělat cirkus s lidma se zrakovým postižením. Tak jsme tenkrát dali dohromady projekt na tenkrát ještě Mládež v akci, dneska Erasmus plus na mládežnickou iniciativu, protože nám všem ještě nebylo třicet v té době. Ted' už jsme hrozně starý všichni, takže jsme na to dostali první peníze, čímž se ten projekt nakopnul a pak dál pokračoval, že jsme ho financovali crowdfundingovou kampaní na Hithitu a pak jsme dostali peníze od Nadace Světluška a taky jsme zkoušeli ještě ministerstvo zdravotnictví.“

Z výpovědí také vyplývá, že velkou výhodou ve smyslu inkluzivního prostředí je také široká škála aktivit, kdy každý, nehledě na své predispozice či omezení se může učit cirkusovým disciplínám.

Teorie změny

Teorie změny říká, že proces implementace naučených dovedností do běžného života je úspěšný pakliže: organizace a pracovníci nabízí kvalitní prostředí – kvalita instituce, pokud kvalita výuky umožňuje rozvoj a poskytuje tzv. SEL prostředí (social and emotional learning), pokud jsou první dva předpoklady splnění dochází k nabytí SEL dovedností a ty jsou pak přenositelné do běžného života.

V rámci výzkumu jsem se tedy zaměřila především na strukturu organizací a jejich komunikačních nástrojů, následně pak na metody výuky a jakými způsoby umožňují nabytí SEL skills a v neposlední řadě jaké dovednosti získané v rámci kurzů social cirkusu jsou pro účastníky aplikovatelné pro běžný život.

Z hlediska organizační struktury z výzkumu vyplývá, že social circus pracuje výhradně s vertikální formou komunikace a „peer to peer“ učení a sdílení. Reflexe je nedílnou součástí každého kurzu či projektu – „Krom toho, že na těch projektech jak s tou skupinou tak

míváme právě s tím lektorským týmem, organizačním týmem zpětnou vazbu, abychom v ní zpracovali tu zpětnou vazbu tý skupiny. Třeba máme lektorský porady v Cirqueonu, kde to funguje trochu jako supervize, aby ti lektori mohli spolu sdílet obavy, stres a tak. A vlastně tak jako obecně, to se neváže k těm kurzům ale obecně co se všechno děje v Cirqueonu jsme ... see you s fórem se scházíme s našima studentama teenagerských kurzů, aby nám oni řekli, co by chtěli v cirkuse mít jinak a snažíme se poslouchat jejich nápady a nějak s nima pracovat dál.“ Toto téma bych ráda doplnila osobní zkušeností - byla jsem ve Valencii na poslední návštěvě a měli jsme možnost zúčastnit se jedné lekce projektu DivercircART s dětmi z Espai a s dětmi z nápravného zařízení podmínkou ale bylo, že se zúčastníme se vším všudy a ne jako pozorovatelé z dálky. Přesně ve stanovenou dobu přijela dodávka s dětmi v doprovodu vychovatelů, druhá skupina dětí na ně už čekala v centru. Mezi dětmi z nápravného zařízení byl kluk, asi 17 let se zlomenou nohou a sádrou až nad koleno. Posadil se stranou a lekce začala. Jako první jsme hráli aktivační hru „dostaň se přes hranice“, která spočívala v přezení (nikoli podlezení) lana ve výšce asi 1,5 metru. Bez pomoci ostatních se tedy nedalo překonat. Děti jakoby hru už znaly se a nás začaly „přehazovat přes provaz“ po chvíli zbyly před hranicí už jen dva. V ten moment Maria vypnula hudbu a řekla „pánové pokud ponese toho se zlomenou novou jen jeden z vás, ze celkem pravděpodobné, že mu zlomí i tu druhou“. Kluci se otočili a šli pro indisponovaného člena skupiny, potíž byla, že ani ve dvou ho nedokázali přes provaz přenést, ale z davu těch, kteří se již přes provaz dostali vykrouknul jeden kluk a začal křičet na ostatní, ať ho přehodí zpátky, to jsme udělali a s jeho pomocí se dostal na druhou stranu kluk se zlomenou nohou i zbylý dva. Na konci této hry jsme si sedli do kruhu a probírali jsme co se během té hry stalo, co se nám honilo hlavou, proč jsme reagovali jak jsme reagovali, atp. Právě tahle úroveň neustálé reflexe a sebereflexe umožňuje social cirkusu obrovskou míru adaptace na nastalé situace.

Metody výuky byly již poměrně dobře prezentovány stejně jako prvky, se kterými social cirkus jako se situacemi, které mohou člověka potkat i v běžném životě. V kombinaci se zpětnou vazbou, kterou navzájem sdílí účastníci, lektori, pracovníci jiných institucí i projektové „administrativní“ vedení poskytuje všem zúčastněným nástroje, jak se v běžném životě vyrovnávat s neúspěchem, řešit konflikty, komunikovat, spolupracovat, pomáhat si. Závěrem komparace dat získaných z výzkumu je možné shrnout, že social cirkus v kontextu třech teoretických východisek využívá v všech komponent a prvků, které daná teorie předkládá některé však akcentuje více, jiné jsou spíše okrajové. Co se týče rozdílů ve španělské a české zkušenosti výzkum ukázal, že principiálně, obecnými cíly a posláním jsou

tyto projekty víceméně shodné. Rozdíl je především v zacílení na určitou skupinu se kterou jednotlivé organizace pracují.

Na základě analýzy rozhovorů by se odpověď na výzkumnou otázku dala formulovat asi takto: Social cirkus ve své podstatě nepracuje s empowermentem jako s cílem, kterého se snaží dosáhnout, social cirkus svým posláním, charakterem, hodnotami, které propaguje a způsobem jakým pracuje je sám o sobě empowermentem.

7.1 Diskuze

V této části bych ještě ráda stručně shrnula dvě otázky, které jsem zahrnula do tematických okruhů rozhovorů, byť nejsou explicitně tématem této práce, avšak považuji za důležité je zmínit neboť dokreslují přístup lektorů a nabízí jejich pohled do budoucna, kterým se mohou například inspirovat další. První byla stran motivace respondentů za pojit se do social cirkus projektů. Zde si dovolím krátkou citaci alespoň některých z nich:

Libor:

„Jako motivace, já mám na starosti teď dobrovolnický centrum a jakoby já jsem tady dělal dlouhou dobu terapeuta a viděl jsem, že spousta lidí dělalo i něco jinýho, ale nemají k tomu možnosti, ale zase na druhu stranu těch nabídek je poměrně hodně, ale jsou třeba pro omezenou část lidí. Dost často tady chyběl třeba nějaký bazální terapeutické vstup, který dělá s těma lidma úplně jednoduchý věci, a někdy zase ... pro mužskou část ... sice je tu statek, zahradnictví.. Kdyby ses podívala před deseti lety na charakter léčby, tak je hodně do toho lékařského, ošetrovatelského a chybí tam trochu toho lidskýho lehce a v zásadě to tady trochu nahrazuje arteterapie, činnostní terapie atd., ale tady ten jakoby motorickofyzioterapeutickosomatickosociální efekt, který třeba ten cirkus má, tak ten tady vlastně chyběl. Samozřejmě.... jsou tu nějaký LTV jako tělocvik atd., ty tady jsou, to je dobrý, ale tady tohle je propojený. To je stejný jako jóga. Jóga si taky bere ze všeho a ty relaxační techniky tady byly, ale jóg jsou miliony druhů.“

Klára:

„Myslím si, že to byla zvědavost a možnost učit se něco dál po vysoké škole, že to není jenom chození do práce a naučím se účetní systém a jak se dělá uzavírka na baru, ale že se můžu vzdělávat dál a dál a třeba se podívat i do jiných zemí a zjistit, co se děje jinde a potkat nějaké komunity nebo nějakou společnost, o které moc nevím, protože já sama jsem nikdy

zvláštní styky s romskou komunitou neměla, ani negativní, pozitivních pár a nikdy mě to nějak... prostě jsme nepřišli do styku, tak představa jet se podívat do východomad'arského vesnického cikánského ghetta mi přišla zajímavá, že se něco dozvím. A dozvěděla.

Anna:

„U mě je to to propojení těch dvou věcí, co mě baví, živé umění a sociální práce nebo pedagogika a to, že to má smysl, protože jsem strávila tolik let na divadelní fakultě a na divadelních projektech, tak už mi to, že to je jenom umění přestalo stačit. A vlastně ten socialcirkus nebo justcirkus, k tomu se možná ještě dostaneme, k nějakým definicím toho, co socialcirkus je, tak pro mě se do toho počítá i justcirkus, práce s mládeží, která nemůže být označovaná jako riziková mládež, tak mi přijde, že dává smysl. A protože cirkusová komunita je tak hrozně příjemná a dobře se s ní pracuje, tak taky jak se člověk jednou zaháčkne s cirkusem, tak už neskončí.“

Jakub:

„Přišlo mi to zajímavý v tom, že je to jako zábavný, že je to takový lehký, uvolněný, přijde mi tam super, že se dá spousta těch, že se dá poměrně jako rychle dosáhnout nějakýho jako úspěchu, že se dá jako ten úspěch se dá vlastně dávkovat, a zároveň že vlastně je to hodně tak jako spravedlivý, že kolik toho člověk do toho investuje, tak tolikrát se mu to jako vrátí, takže je to takovej jako... Zároveň je to dobrá činnost, která se dělá, dá dělat i osamotě, protože tím, jak jsem hrál ten baseball, tak tam je člověk závislej na tom, kolik se sejde lidí. A v tomto je fajn, že je to nástroj pro nějakou seberozmluvy bez .. dalších lidí, a přišlo mi to fajn, že je to jako pestrý, že vlastně je tam víc možností, co se dá jako dělat a takže teďka vlastně se na to dívám z pohledu integrativní psychoterapie, přijde mi to jako hodně dobrej rámeček právě, kterej cirkus může vlastně integrovat spoustu věcí do sebe. Se na to dá dívat z různých směrů, dá se používat na různý způsoby, takže tak.“

David:

„Tak mě to bavilo, zaprvé, to že jsem tenkrát ta motivace byla, že jsem chtěl studovat. Já jsem chtěl studovat. Prostě něco, cokoliv. A ve chvíli, kdy jsem zjistil, že můžu spojit jako koníček, který mne bavil, jako kterým jsem žil, s tím studiem, který jsem chtěl dělat, a v tý době jsem fakt byl spíš rozhodlej, že kvůli svýmu egu toho bakaláře udělám kdekoliv. Tak když jsem zjistil, že vlastně to ego můžu nakrmit i tím, že můžu napsat (...) vlastně jako bakalářskou

práci o sociálním cirkusu, kde se to takhle spojilo, vlastně i na tý škole mě v tom hodně podpořili, že to je dobrý, ať to dělám. Takže jsem byl šťastnej, že to je, a už tenkrát na škole jsem zjistil, že sociální práce se dá dělat pouze jenom jako koníček, a ne jako práce, a vlastně mě baví to, že cirkus mi umožnil to dělat jako práci, což je skvělý.“

Druhou otázkou pak bylo, jakým způsobem by se měla obast social cirkusu dál vyvíjet, zde uvádím několik odpovědí ve snaze zachytit různé přístupy a vize:

Libor:

„Pomáhá třeba v tý destigmatizaci, protože si vem, že tady bydlí 35 tisíc lidí a před deseti lety tady třeba v tomhle prostoru, to jsou všechno naši, ale tak tady odpoledne budou mraky lidí, tak tady by nikdo nebyl. Byly by tady tři kočárky, pár nějakých cyklistů, dva běžci a nazdar. Ted' je tady opravdu hodně lidí a to dělá, postupně odbourávání toho, co se tady děje. Samozřejmě ten plot tady všechno hlídá, takže je to obrovská bariéra, ale postupně se to včleňuje do regionu Čimic, Bohnic, Troja, tady ten celý park. A co dál? Myslím si, že je to jenom čistě pro mě aktivita, která by měla fungovat úplně stejně jako hudební kroužek nebo jako že jednak si myslím, že to rozvíjí hodně sebevědomí, naučíš se něco atd., má to i somatickej vliv, že používáš obě ruce, obě hemisféry atd. Tohle je dobrý a ty věci... to je specifický, ale to obecný... že se tam potkaj lidi jako cigoš s mentálem, s duševně nemocným, s „normálním“ IT a ted' se tam prostě propojej. Stejně jako Sbor dobrovolných hasičů, ten tady taky funguje a je tam babička, která ... dítě a je tam týpek, který je ve fáru a má tam děti. Tohle propojení sociální mi přijde hrozně důležitý, což my s tím bojujeme, my tu destigmatizaci máme obrovskou.“

Klára:

„Cirkus do každé rodiny...Do každé školy... všichni by to měli zkusit. Určitě jeden z mých velkých cílů je vzdělávání, na to jsem psala moji diplomku, proč a jak zapojit žonglování do školních vzdělávacích programů a pracujeme na tom dál tady s týmem, takže to mám radost a myslím si, že to patří pod téma tělesné výchovy, takže jako dostat to tímhle směrem do mladých pedagogů, povědomí o cirkuse a jeho benefitech a potom si myslím, že by bylo super začít konečně nějaké výzkumy o tom.. nějak počítatelný...“

Anna:

„Držíme si palce na to, že máme zrovna jeden takový projekt podaný s maďarskýma a italskýma partnerama, kde ten výzkum by se měl zaměřit na to, jak spočítat cirkus a jeho

benefity prezentovat právě široké veřejnosti, která třeba neslyší tolik na nějaký texty nebo vyprávění, ale chce vidět ty čísla na papíře. A ještě druhá věc je, že vlastní Cirqueon koordinuje síť, která se jmenuje Cirkonet, ve které máme organizace i jednotlivce z České republiky a ze Slovenska a už sedmým rokem se scházíme a sdílíme spolu zkušenosti a máme nějaké společné projekty, hodně zapojujeme teenagery z těch organizací, které postupně dorůstají a chtějí se zapojit do cirkusové pedagogiky a bojujeme společně za advokacii ve smyslu toho, že právě cirkus se dá využít jako prostředek k práci s kýmkoli, s různými skupinami se specifickými potřebami nebo skupinami, kterým hrozí vyloučení z různých důvodů, tak třeba ro mě velká práce je tady na tom, na nějaké té advokacii... jak ses ptala před tím na ty vládní instituce, aby to začalo pronikat i do těchle trošku nedobytných pevností, kam jakoukoli inovaci přinést je z důvodu jejich velikost schvalovacích procesů a toho, že jsou přímo poslušný nějakým svým zřizovatelům je těžký, tak čím víc se o tom bude mluvit a bude to jako standardnější věc, tak tím větší šance je, že se to dostane i do těchle typů institucí.“

Jakub:

„Tak my jsme teďka v takové fázi, že nám přibylo poměrně dost dětí, uvidíme, jak to bude vypadat příští rok a doufáme, že se nám povede jako udělat víc kurzů, že jako zase, jsme vlastně nejdřív začali jako jedna skupinka, teďka jsme se rozdělili na dvě jako, že jsme to věkově rozlišili, tak doufám, že bychom mohli udělat aspoň tři, který by byly prostě takhle jako bokem, a postupně budem pracovat na těch nových lektorech, no. Ať máme jako víc, ať se to rozrůstá a takhle. Snažíme se zůstat právě co nejvíc jako lokální v tom směru jako komunitním nebo tak, ať se do toho zapojujou hlavně lidi, který jsou kolem, a no, takže spíš pořád jedeme takový základy, takový jako upevňování, že nerozjíždíme to nějak jako honosně, spíš se na tu samotnou práci s těma dětma. V tomhle se to snažíme spíš tak jako propracovat a zkvalitňovat, nevím, komunikaci s rodičema a ten program, kterej tam jako děláme, a vlastně časově už jsme teďka jako na limitu. Že vlastně tím, že to nikdo z nás nedělá ani jako poloviční úvazek, spíš to máme takový jako že – to jsme se posunuli k tomu, že si vyplácíme aspoň něco, když to děláme, ale takže postupem taková profesionalizace a zkvalitňování služeb i co se týče právě i těch vystoupení a tak, tak ti starší už jsou schopni poskládat prostě celkem pěkný věci. Takže tak, no. Teďka nemám v hlavně žádný velkej projekt, kterej bychom chtěli rozjet teďko na nový rok.“

Eva:

„...dneska vidím, že spousta lidí nachází v cirkusu možnost uplatnění, stát se v budoucnu profesionály, umělci, lektory a taky tady ve městě s námi stále víc počítají, píšou nám školy, organizace a chtějí workshopy a to je taky social circus, sice nepracuješ s lidmi s rizikem vyloučení, ale používáš cirkus jako nástroj vzdělávání a lidi o to mají zájem potřebovali bychom větší podporu z venku...Žádala jsem o spoustu grantů na social circus projekty, ale ta podpora není velká...máme nějaké příspěvky od soukromých organizací, ale ty nejsou moc vysoké a hlavně je tam problém s kontinuitou, třeba jeden projekt získal peníze od jedné banky, ale další rok už ne takže oni nepřemýšlejí v dlouhodobém hledisku, tím těm lidem nepomůžeš. Pokud si myslíš, že je ten projekt dobrý měl bys ho podporovat dlouhodobě..Tak to asi, nějaká dlouhodobá podpora.“

V závěru diskuze bych ještě krátce shrnula svou zkušenost v rámci výzkumu (níže doplněnou o terénní záznamy z absolvovaných workshopů).

Do oblasti social circusu jsem vstupovala vlastně nepolíbená, ačkoli s dlouholetou praxí v novém cirkuse o této „variantě“ jsem toho moc nevěděla a přiznávám, že jsem si jej zpočátku představovala jako takové ty projekty co jezdí do Afriky a za fotku učí děti žonglovat. Když jsem si proto prvně přečetla o cirkusu naslepo bylo to pro mě trochu zjevení. Já sama jsem na počátku zpracovávání této práce byla v určitém stádiu syndromu vyhoření a hledala jsem něco, co by mi vrátilo chuť v oblasti nového cirkusu nadále pracovat. Postupem času, když jsem si začala třídit různé teorie, výzkumy, téma práce začalo mít jasnější kontury a díky laskavému vedení Dany Moree jsem se začala zabývat pojmy empowerment a social circus bylo celkem nasnadě, že o takovém tématu nelze psát jen na základě teoretických východisek a popisovat zkušenost někoho jiného. Jak řekla Anna „*to se musí zažít, každý by to měl zažít.*“ Zapojit se do těchto projektů jako zúčastněný pozorovatel vlastně ani nebyl prvotní záměr, on se mě totiž upřímně nikdo moc neptal, v cirkuse si na nějakého výzkumníka sedícího v koutě s poznámkovým blokem nepotrpí. Díky tomu jsem si však za ten rok a půl mohla na vlastní kůži zkusit to, o čem respondenti mluví, teorie píše a lidé zažívají. Byla jsem sama u sebe svědkem onoho lavinového efektu, když jsem viděla asi šedesátiletého nevidomého pána jak chodí po provaze s balanční tyčí, už před tím mě lanařili ať to zkusím, ale já jsem nechtěla, říkala jsem si co ženská jako já bude blbnout na laně s tyčí, styděla jsem se...Ale když pak vidíte, že to dokáže někdo, kdo má skutečné znevýhodnění nejen obyčejných pár kilo navíc donutí vás to zkusit to taky. Spadla jsem asi po čtyřech vteřinách. Ale o to nešlo, poznání, že to můžu zkusit a že se mi nikdo nebude posmívat za to jak u toho

vypadám nebo jak mi to nejde bylo velmi osvobozující. Díky otevřenosti s jakou lidé ze social cirkusu ke všemu a všem přistupují mi během výzkumu nebyly žádné dveře zavřené naopak i když jsem potřebovala něco doplnit, protože se téma lehce měnilo vždy mi byly ochotní pomoci. Pravda, někdy jsem čekala na odpověď týden, někdy měsíc a někdy jsem se nedočkala. Stále musím mít na paměti, že ačkoli social, stále jsou to cirkusáci.

Terénní zápisky z účasti na social cirkusových projektech

Terénní deník - 2. 12. 2017

Sobotní ráno je ve Valencii velmi větrné. Než se dám na cestu do Asociace dávám si kávu v kavárně, kterou mi doporučil můj bytný a přemýšlím, co mě vlastně čeká. Cesta na místo určení je vzdálená asi 3km a protože sice fouká, ale jinak je krásné počasí, rozhodla jsem se jít pěšky. Po asi 30 minutách mi navigace říká ať odbočím doprava a jsem v cíli. Cíl nevidím, jen po levé straně benzinovou pumpu a po pravé autosalon. Nevzdávám se a jdu uličkou za autosalonem, když uvidím na velkých hliníkových dveřích do průmyslové haly nápis Espacio de Cirk, nevím, proč mě to překvapilo, novocirkusová centra v Čechách sídlí skoro výlučně v opuštěných průmyslových budovách. Dveře jsou pomalované barevnými graffiti, ve španělsku nic zvláštního. Ostýchám se jít dovnitř a tak čekám venku a píše Evě, že jsem na místě. Po zhruba 15min mi přichází odpověď „Skvělé, Maria je tam a všechno ti vysvětlí“.

Vcházím proto dovnitř a ocitám se přímo uprostřed jeviště, kde dvě slečny nacvičují číslo na večerní benefiční kabaret. Kromě dvou na trapéze visících artistek je hala prázdná až na paní to sedí na žíněnce před nimi, pravděpodobně režisérka, a jedné slečny sedící v tureckém sedu na druhém konci haly, to tedy musí být Maria. Potichu se k ní blížím a jakmile mě zaregistruje hned mává a s úsměvem se ptá „Teresa?“. Maria je drobná slečna s krátkými hnědo-červenými vlasy a jako mnoho Španělek s peircingem v nosní dírce. Přivítá mě a ukazuje mi prostor, kromě dolní haly je zde ještě patro, kde jsou rozvěšená lana, trapézy a množství žíněnek, celý prostor slouží jako tréninkové centrum. Chvilí si povídáme, co tu vlastně dělám a Maria opáčí, že sama vede kroužek pro děti z romských rodin, které žijí v nedalekém centru pro sociálně slabší rodiny a zve mě ať se přijdu v lednu podívat, s nadšením přijímám a povídám jí o projektech v Praze, ale v tom mě zarazí a omluví se, ale teď má moc práce a budeme muset povídání odložit na jindy. opáčím, že se nic neděje a že jsem tu abych vypomohla, ať tedy řekne co je třeba a já se do toho dám. Říká mi, že ještě čekáme na další lidi, se kterými pak připravím halu na setkání novocirkusových souborů věnující se social cirkusu a pozdější benefiční kabaret.

Další část odpoledne by se dala popsat českým příslovím „bez práce nejsou koláče“. Celou halu, tak jak je vidět na první fotce, bylo třeba „vyčistit“, každý tedy (včetně mě) musel přiložit ruku k dílu. Srolovat koberce, schovat žíněny, zamést podlahu, připravit „pódium“, nanosit židle, připravit prostor pro workshop. Já jsem byla přidělena k Elině, drobná blondýnka, která kvůli mně začala mluvit „španglicky“. Po asi dvou hodinách je celá hala

připravená na večerní workshop a následný cirkusový kabaret se sociální tematikou. Jsou 4 hodiny odpoledne a protože je práce v podstatě hotová máme volno, tedy já mám volno, protože z pomocníků se stávají artisté a jdou si připravovat svá čísla. O pauze se rozhlížím po Evě, která je ředitelkou asociace a se kterou jsem celou věc od začátku komunikovala. Maria mi však sdělí, že má Eva moc práce a proto přijde až před začátkem. V pauze se tedy procházím po prostoru a sem tam se snažím s někým navázat konverzaci. Jsou tu většinou mladí lidé okolo 20, kteří všichni působí jako artisté v různých uskupeních a zároveň se podílí jako lektori na social cirkus projektech. Zhruba o půl šesté se dveře otevřou a najednou všichni vyběhnou ven a vrací se se zásobami jídla a pití, jdu tedy za nimi a pomáhám vykládat auto, se kterým přijela Eva. Hned mě pozná a s úsměvem mě vítá. Když je vše z auta vystěhované je čas připravit pohoštění a provizorní bar. S tím pomáhám Tině, která jak se později ukáže je vedoucí a lektorkou v projektu s názvem „DivercircART“. V šest hodin je vše připravené, ale zatím nikdo nepřišel. Říkám si, že v Čechách bych se už nervózně koukala na hodinky a zoufala si, že nikdo nepříjde. Připomínám si však, že tady jsme ve Španělsku a ve Španělsku nikdo na čas nechodí. Zhruba o půl 7 se dveře znovu otevřou a dovnitř vjíždí skupina asi 8 vozíčkářů a jejich doprovod. Jak se později domnívám, jsou z místního domova a i pro ně uskutečnila asociace v minulosti kurzy. Po nich začnou chodit další lidé a Maria nás všechny vyzve, abychom se posadili a začínáme s programem. Jako první Maria a Tina představují současné a budoucí projekty social cirkusu, které se věnují především multikulturnímu soužití, inkluzi, genderovým otázkám a uprchlíkům. Poté následuje názorná ukázka předmětů Quat props, které slouží v výuce žonglování a jsou sestaveny tak, aby byli použitelné pro široké spektrum uživatelů, včetně osob s postižením. Vše si nahrávám a dělám poznámky. Jelikož se jedná o prostor staré haly je tu poměrně chladno a jelikož zde není žádné topení, návštěvníci i lektori začínáme být poněkud zmrzlí. Maria proto končí prezentaci a dává 15min pauzu než se připraví kabaret. Během pauzy hledám Evě a ptám se, zda by mě mohla seznámit s dalšími lidmi, kteří se v těchto projektech angažují a kteří by třeba mohli mít zájem zúčastnit se rozhovorů. Představuje mi Luci, mladou ženu s dlouhými zrzavými vlasy. Luci je psychologka, která se rozhodla zkusit metodu social cirkusu při práci se svými klienty. Chvilí si povídáme a Luci mi vypráví o jednom ze svých klientů, který se potýká s autismem a kterého sem do centra pravidelně bere, říká, že výsledky jsou úžasné a že doufá, že se jí s kolegyněmi podaří tento kurz rozjet ve škole kde pracují, která určená nejen dětem s autismem. Jelikož nás Suzan (druhá ředitelka centra) vyzívá, že kabaret brzy začne už si s Luci jen vyměníme čísla a prozatím se loučíme, ona se slovy, že doufá, že až se v lednu

vrátím bude mi již moci ukázat svou třídu ve škole, ve které již tou dobou budou probíhat kurzy social cirkusu.

Kabaret trval asi hodinu a půl a vystřídali se v něm ukázky z představení jednotlivých lektorů, ale i z představení vzniklých v rámci projektů social cirkusu. Všechny ukázky nějakým způsobem pracovali s tematikou sociálního vyloučení, sociálních rozdílů nebo migrace a musím říct, že mě všechny velmi zaujali jak pojetím tak provedením. Po skončení kabaretu byla už skoro půlnoc a já jsem byla promrzlá až na kost, přece jen jsem strávila v centru víc jak deset hodin. Proto jsem se optala Evy, zda by byl někdo, kdo by mě mohl přiblížit ke městu a ta hned zavolala kamaráda, který se zrovna chystal domů a který se nabídl, že mě svezí. Rozloučila jsem se tedy se všemi, co jsem ten den potkala a řekla jim, že se už moc těším na leden kdy se zase do Valencie vrátím.

Dnes je neděle ráno a já se chystám na vlak zpět do Madridu. Odjíždím s nadšením a pocitem, že začíná mít moje práce konečně nějaký konkrétní tvar a s vděčností za všechny ty lidi, které jsem tu měla příležitost poznat a nemůžu se dočkat až se opět setkáme a více si popovídáme o tom, co a proč tu dělají.

Terénní deník 15.4. 2018

V neděli 15. Dubna jsme se spolu s Katkou vydaly na cestu směr Dublin na týdenní workshop pro sociální pracovníky, profesionální umělce a pracovníky s mládeží s názvem ST.ART 4. Workshop byl realizován v rámci programu Erasmus+ a hostující organizací byl Ballyfermot Youth Service (BYS).

S Katkou jsme se poznaly až na letišti, ale troufnu si říct, že jsme si hned padly do oka.

Po příjezdu nás čekala seznamovací večere a po ní už jen odpočinek před náročným týdenním programem. V pondělí jsme se přesunuli do sportovní haly, kterou provozuje BYS, a která se nám stala tréninkovým centrem pro následující čtyři dny, v pondělí se k nám také připojila třetí účastnice české výpravy Andrea. Začali jsme některými mě už známými seznamovacími hrami ovšem okořeněnými o cirkusové legrácky. Už po prvním dni mi bylo jasné že má představa týdenního semináře s přednáškami o dobré praxi práce s mládeží byla naprosto lichá. Jak jinak přece pochopit a umět předat co to znamená pouliční umění a jak významnou roli může umění obecně hrát při práci s mládeží nebo v rámci sociální práce než si to vyzkoušet sami na vlastní kůži.

O tom tedy byly první tři dny, kdy jsme secvičovali „flash-moby“, učili se žonglovat a především býti klaunem, abychom pak výsledky našeho snažení předvedli během dvou dnů na ulicích Ballyfermontu. Večery jsme pak věnovali prezentacím našich organizací a zemí odkud pocházíme.

Během zkoušek jsme si užili spoustu srandy a taky se sblížili s ostatními účastníky, se kterými jsme už po prvním dni tvořili skvělou partu a naše přátelství se i díky různým aktivitám na toto zaměřených jen prohlubovala.

Asi nejnáročnějším dnem byla středa, kterou jsme skoro celou strávili lekcí irských tanců, po které mi ještě večer nohy samovolně hopsaly ☺ Náročný program přes den pak vystřídal volný večer a tak jsme na chvíli zamířili do centra Dublinu.

Ve čtvrtek jsme pilovali poslední mouchy a připravovali se na pouliční radovánky v ulicích Ballyfermontu.

V pátek nadešel den D a my jsme vyrazili do města, kde jsme měli několikahodinový happening plný žonglování, klauniád, flash-mobů a dalších cirkusových radovánek. Večer jsme pak měli Irish Cultural night, kde jsme měli příležitost se „předvést“ s naší verzí tradičních irských tanců před místními v ballyfermontském kulturním centru. Nechyběl však výčep s Guinessem a tak nám to hopsání myslím celkem šlo. V sobotu jsme si zopakovali naše pouliční vystoupení a odměnou nám bylo volné odpoledne ve městě. Večer nás pak čekala společná evaluace a loučení, během kterého ukáplu i pár slziček. Za ten týden jsme se neuvěřitelně sblížili, posunuli hranice vlastních schopností a dovolili si vyjít ze své komfortní zóny, abychom se mohli podílet na něčem prostě skvělém. Nevím nakolik jsme se zapsali do mysli zdejší komunity, ale minimálně po nás zůstala ballyfermotská verze lenonovy zdi a snad i na naše šaškování si místní sem tam vzpomenu s úsměvem. To všechno nás spojilo a říct si sbohem proto nebylo jednoduché...Ačkoli tady je třeba se opravit, nebylo to sbohem ale neshledanou, protože jsme se všichni shodli, že tohle je teprve ST.ART.

Terénní deník – duben 2019

Na začátku dubna jsme společně s Bárrou Kalinovou a Markétou Lázňovskou vyrazily směr Valencie na závěrečný workshop projektu Social Circus Advocacy na téma evaluace social circus projektů, který se konal v Espai de Circ pod vedením Evy Guirao (vedoucí Espai) a Rubena Navarra z Circolia. Workshop začal v pondělí trochu teoreticky, abychom se zorientovali v kritériích, která při evaluaci sledujeme a v jakých krocích evaluace probíhá. V úterý jsme se po ranním opáčku dozvěděli, že další den jdeme do terénu a to rovnou do

centra pro mládež, do takového místního „past’áku“ kde budeme dělat rozhovory s ředitelem a tamějšími vychovateli/dozorci – s tímto centrem v současnosti Espai de circ rozjíždí projekt Divercircart, kterého se účastní děti z centra a děti z Espai a společně tvoří novocirkusové představení. Po počátečním šoku jsme se tedy vrhli na vypracování otázek k rozhovorům, tvorbu dotazníků a scénářů pro focus group. Ve středu jsme pak vyrazili do centra, kde jsme strávili několik hodin rozhovorů s ředitelem a místním psychologem na téma projektu Divercircart, jak to v centru chodí a s čím se tak nějak potýkají. Odpoledne jsme se pak vrátili do Espai, kde jsme se stali součástí jedné tréninkové hodiny Divercircartu i s dětmi z centra a pokračovali jsme s rozhovory tentokrát s vychovateli. Čtvrtek byl věnován evaluaci sesbíraných dat z rozhovorů, kde se řečníci snažili vysvětlit co z oněch dat je důležité pro evaluaci projektu a proč. V pátek jsme dopoledne pracovali na závěru evaluačního procesu – tzv. final report a post-testech a to především z obsahové stránky co by v takových výstupech nemělo chybět. Odpoledne jsme si pak zhodnotili celý týden a po náročném programu si před cestou domů zašli na zaslouženou paellu ☺

Evaluaci zdar!

8 Použitá literatura

ADAMS, Robert. *Social work and empowerment*. Houndmills: Macmillan Press, 1996. Practical social work. ISBN 0-333-65809-4.

BANKS, James A. *Educating citizens in a multicultural society*. 2nd ed. New York: Teachers College Press, c2007. Multicultural education series (New York, N.Y.). ISBN 0807748137.

BARTOŇOVÁ, Miroslava. *Edukace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami: zaměření na edukaci žáků se specifickými poruchami učení*. Brno: MSD, 2005. ISBN 80-86633-38-1.

BOLTON, R. (2004). *Why Circus Works: How the values and structures of circus make it a significant developmental experience for young people*. Murdoch University, Perth. 2004, dostupné dne 9. 6. 2018 z: http://www.regbolton.org/images/pdf/Why_Circus_Works-Reg_Bolton-PhD.pdf

Centrum občanského vzdělávání. 2015. *Občanská angažovanost 2015 – mapa české společnosti z hlediska občanské angažovanosti*. [online]. Praha: Centrum občanského vzdělávání [cit. 28. 4. 2018.]. Dostupné z: <http://www.obcanskevzdelavani.cz/obcanska-angazovanost-2015-novy-vyzkum>

CIHLÁŘ, Ondřej. *Nový cirkus: s doslovem O atribuci divadlu od Jana Dvořáka*. Praha: Pražská scéna, 2006. Panorama českého alternativního divadla. ISBN 80-86102-55-6.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 978-80-246-0139-7.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.

JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3679-2.

JARCHOVSKÝ, Adam. *Social cirkus: Využití cirkusového umění v kontextu neformální výchovy*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze Evangelická teologická fakulta.

KINNUNEN, Lidman, Social Development Co Ltd, Kakko, Effective Circus project Katri Kekäläinen. „*They're smiling from ear to ear*“, *Wellbeing Effects of Social Circus*. University of Tempere. 2013. [online]. Dostupné dne 10. 11. 2018 z: www.cirkonet.cz

KYMLICKA, Will a Magda OPALSKI, ed. *Can liberal pluralism be exported?: western political theory and ethnic relations in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, c2001. ISBN 0-19-924815-X.

KYMLICKA, Will. *Politics in the vernacular: nationalism, multiculturalism, and citizenship*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-924098-1.

LAFORTUNE, Michael. *The Social Circus Instructor'S Roles, Cirque Du Soleil*. Cirque du Soleil. [online]. 2013. Dostupné dne 30. 5. 2018 z: www.cirkonet.cz

MATON, Kenneth I. *Empowering Community Settings: Agents of Individual Development, Community Betterment, and Positive Social Change*. *American Journal of Community Psychology* [online]. 2008, 41(1-2), 4-21 [cit. 2018-09-13]. DOI: 10.1007/s10464-007-9148-6. ISSN 00910562. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1007/s10464-007-9148-6>

MOHANTY, M. *On The Concept of „Empowerment“*. [online]. *Economic and Political Weekly*, Vol. 30, No. 24 (Jun. 17, 1995), pp. 1434-1436

MOREE, D. Inkluze jako lakmusový papírek českého vzdělávacího systému. *Fórum sociální politiky*, 2013, vol. 1, pp. 16 - 20. ISSN 1802-5854 (Print); 1803-7488 (Online).

PETERSON, N. Andrew. Empowerment Theory: Clarifying the Nature of Higher-Order Multidimensional Constructs. *American Journal of Community Psychology* [online]. 2014, 53(1-2), 96-108 [cit. 2019-06-27]. DOI: 10.1007/s10464-013-9624-0. ISSN 00910562. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1007/s10464-013-9624-0>

SKOVAJSA, Marek. *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-681-0.

SMITH, C., Roy, L., Peck, S., Macleod, C. *Evaluation of Program Quality and Social and Emotional Learning in American Youth Circus Organization Social Circus Programs*. American Youth Circus Organisation. 2017. [online]. Dostupné dne 3. 4. 2019 z : www.cirkonet.cz.

SPIEGEL JB, Parent S. Re-Approaching Community Development through the Arts: A ‘Critical Mixed Methods’ Study of Social Circus in Quebec. *Community Development Journal*. 2017. 1-18. spph.sites.olt.ubc.ca/files/2015/01/Rassemblement-report_FINAL.pdf

SPIEGEL JB. Social Circus: The Cultural Politics of Embodying “Social Transformation” *TDR: The Drama Review*. 2016;60(4):50–67.

TSAKLOGLOU, P. & PAPADOPOULOS, F., *Identifying Population Groups at High Risk of Social Exclusion: Evidence from the Echp* (November 2001). IZA Discussion Paper No. 392. Dostupné dne 10. 5. 2018 z: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=290600>

TŮŠA, Josef. *Užití empowermentu jako způsobu práce s klienty služeb podporovaného zaměstnávání*. Brno, 2007. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně Fakulta sociálních studií.

WESTHEIMER, J. & KAHNE, J. *What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy*. *American Educational Research Journal*. Volume 41 No. 2, Summer 2004, 237-269.

ZIMMERMAN, M. A. (1995). *Psychological empowerment: Issues and illustrations*. *American Journal of Community Psychology*, 23, 581–600. doi:10.1007/BF02506983.

Příloha č. 1

Otázky k rozhovorům:

TÉMATICKÉ OKRUHY:

- 1) Zaměření
 - 2) Prvky empowermentu – definice prostředí
 - 3) Využitelnost
 - 4) Výstupy
 - 5) Vize
-
- 1) Jakým způsobem jste se dostal/a k projektům social circusu?
 - 2) Co Vás vedlo k rozhodnutí se na nich podílet?
 - 3) Jaká je vaše role v těchto projektech?
 - 4) V jakých projektech se angažujete?
 - 5) Na jakou skupinu jsou tyto projekty zaměřené? – skupina/jednotlivec
 - 6) Co vidíte jako cíl těchto projektů?
 - 7) Jak myslíte, že tyto projekty proměňují komunitu ve které žijete?
 - 8) Jakým způsobem motivují tyto projekty účastníky k zájmu či angažovanosti ve své komunitě?
 - 9) Co si představujete pod pojmem empowerment?
 - 10) Jakou roli hraje sebe-posílení/empowerment ve vašich projektech?
 - 11) Jakým způsobem může podle Vás social cirkus vést k empowermentu u osob s rizikem vyloučení?
 - 12) Je v těchto projektech důležité téma empowermentu? A v jakém směru?
 - 13) Jaké jsou podle vás výsledky social circus projektů ve smyslu empowermentu osob s rizikem vyloučení?
 - 14) Jaký má z vašich zkušeností empowerment osob s rizikem vyloučení vliv na skupinu či společnost, ve které se nachází?
 - 15) Spolupracujete na těchto projektech s vládními institucemi?
 - 16) Spolupracujete na těchto projektech na mezinárodní úrovni? A jakým způsobem?
 - 17) Jaká je podle Vás role social circus projektů v rámci občanské společnosti?
 - 18) Jak by se podle Vás měly tyto projekty dál vyvíjet?